This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at http://books.google.com/

HARVARD LAW LIBRARY.

Received Feb. 4. 1904.

Digitized by Google

NORWAY

Digitized by Google

Digitized by Google

Statistiske studier

over

folkemængde og jordbrug

i Norges landdistrikter

i det syttende og attende aarhundrede.

Af

T. H. Aschehoug.

Kristiania
Forlagt af H. Aschehoug & Co.
Hovedkommissionær for Danmark: H. Hagerup.
1890.

Digitized by Google

Rec. Feb. 4, 1904.

Digitized by Google

Statistiske studier over folkemængde og jordbrug i Norges landdistrikter i det syttende og attende aarhundrede [1].

Af

T. H. Aschehoug.

I
Indledning.

Om tilstanden i Norge blev der under de første danske enevoldskonger anstillet ikke faa undersøgelser og indhentet adskillige statistiske opgaver. Det synes, som om disse konger og deres nærmeste medhjælpere have følt trang til at erholde nærmere kundskab om dette rige, hvilket de styrede, men som laa saa fjernt fra regjeringens sæde, og hvis forhold vare saa høist forskjellige fra dem, kongerne og regjeringskollegierne kjendte bedst, nemlig Danmarks og hertugdømmernes.

De statistiske opgaver indhentedes i almindelighed for et eller andet bestemt praktisk formaals skyld. Uden exempel er det dog ikke, at de havde et mere almindeligt øiemed, nemlig ved forefaldende leiligheder at tjene til oplysning i forskjellige retninger. De mest iøinespringende exempler ere de fortegnelser, der optoges i aarene 1664—1666 og 1701 dels over alle mandspersoner over 12 aar, dels over alt mandkjøn. En beslægtet foranstaltning var reskriptet af 13 april 1743, idet dog de derved indhentede oplysninger vare mere beregnede paa at skaffe materialier til en geografisk end en statistisk beskrivelse

[1]) Enkelte dele af nærværende afhandling er foredragne i den statsøkonomiske forenings møde den 29 marts 1889.

Digitized by Google

af riget. Af de ifølge dette reskript indkomne efterretninger tages der nu afskrifter for kildeskriftsfondets regning.

Sammendragne eller bearbeidede bleve de paa denne maade indhentede statistiske opgaver neppe nogensinde, og kundskaben om dem gik derfor tabt. Adskillige af dem synes uden videre at være blevne henlagte i arkiverne og ere tildels ødelagte. Som det fornemmelig af dr. Sechers og arkivar Grundtvigs skrifter erfares, gik man endog i geheimearkivet og regjeringskollegierne mangen gang meget skjødesløst til værks med opbevarelsen af de der indlagte dokumenter, og da navnlig saadanne, hvis værd man ei forstod. Mandkjønslisterne af 1664—66 ere hovedsagelig reddede gjennem de fra præsterne og fogderne til kirkekommissær Bülche indsendte exemplarer. Af de protokoller, hvori Bülche indførte dem, og som han indsendte til det danske kancelli, findes der nu kun faa. Af mandkjønslisterne fra 1701 har man hidtil næsten ikke fundet andre end dem fra det vesten- og nordenfjeldske, hvilke vare opbevarede i rentekammerarkivet i Kjøbenhavn.

Saaledes, som det er gaaet med disse lister, er det ogsaa gaaet med mange andre offentlige indberetninger og dokumenter, der indeholde statistiske opgaver. Dels findes de slet ikke, dels foreligge de ufuldstændig. De opgaver, som ere os levnede, efterlade meget at ønske baade med hensyn til affattelsesmaade og paalidelighed.

Til trods for alt dette indeholde vore arkiver dog endnu et materiale, der sætter os i stand til i flere retninger at tilveiebringe værdifulde oplysninger om Norges tilstand for et par hundrede aar siden. Ved hjælp af de nævnte lister er der saaledes anstillet beregninger over folkemængden her i landet i 1665 og 1701 samt ved hjælp af kvægskatsregnskaberne over antallet af husdyr 1657 [1]).

I det følgende skal jeg meddele forskjellige, fra officielle kilder hentede oplysninger om Norges jordbrug, hovedsagelig fra aarene 1665 og 1723, da der afholdtes matrikuleringsforretninger for det hele rige med undtagelse af Finmarken.

---

[1]) Mandkjønslisterne for 1664—66 ere behandlede i Langes Tidsskrift for Videnskab og Literatur II, 305 af mig, i tillægshefte til Christiania Videnskabsselskabs forhandlinger for 1874 af L. Havstad, og mandtallet for 1701 af T. Lindstøl i en særskilt afhandling, Chr.a 1887. Kvægskatsregnskaberne ere behandlede af dr. Yngvar Nielsen i Norsk historisk Tidsskrift, første række, bind 3.

Digitized by Google

II.

Landbefolkningens størrelse 1665 og 1769.

For at faa et hjælpemiddel til prøvelse af den troværdighed og betydning, de senere meddelte opgaver om Norges jordbrug maatte være at tillægge, er det ønskeligt at have en nogenlunde nøiagtig forestilling om landbefolkningens størrelse og fordeling mellem de forskjellige landsdele ved de tidspunkter, til hvilke hine opgaver knytte sig. Oplysninger om folkemængden for 1723 have vi desværre ikke, men vel, som allerede sagt, for aarene 1664–66. Til brug i nærværende afhandling er det imidlertid nødvendigt at meddele uddrag af dem i anden form end den før valgte.

Der foreligger nu meget fuldstændigere mandtal over mandkjønnet i de sidstnævnte aar, end da jeg omhandlede dem i Langes tidsskrift. Ogsaa, siden hr. Havstad skrev sin afhandling, har man faaet nye materialier.

Der er nemlig fundet flere lister i det norske rigsarkiv samt en del uddrag deraf i protokoller, som Titus Bülche har ladet forfatte og indsendt til Kjøbenhavn, hvor de endnu forefindes i geheimearkivet. Af distrikter, for hvilke jeg i 1848 ikke havde opgaver, foreligge nu saadanne for følgende:

Nedre Telemarken og Bamle fogderier samt hele Nordlands og Tromsø amter. Disse listers hovedsummer findes gjengivne hos Havstad, side 3—8. Endvidere:

Aafjorden præstegjeld, for hvilket der haves en liste, indbefattende alt mandkjøn over 12 aar, forfattet af præsten Jens Mogensen Vardal. Antallet var af

Mand-kj.	Kvinde-kj.	Sønner.	Tjeneste-drenge.	Knegte.	Hus-mænd.	Strandsiddere og sønner.	Tilsammen mandkjøn.
125	7	57	36	16	51	26	311

Listen er benyttet af Havstad side 28.

Fremdeles: Laardal og Vinje præstegjeld samt Brekke, Bø, Lavik og Østrems eller Kirkebø sogne. For disse distrikter er der nu fundet opgaver i tvende fogedmandtaller fra Øvre Telemarken samt Ytre Sogn fogderier. Efter disse skulde antallet af mandkjøn over 12 aar i 1664 have været:

Digitized by Google

	Opsiddere. Mandkj.	Kvindekj.	Sønner.	Tjeneste-drenge.	Husmænd og strandsiddere med sønner	Tilsammen mandkjøn over 12 aar.
Laardal	88	4	29	7	12	136
Vinje .	113	2	8	6	18	145
Brekke	114	2	35	63	40	252
Bø . .	39	1	6	13	7	65
Lavik .	72	2	19	16	12	119
Østrem	92	6	24	36	40	192

Disse opgaver ere idetmindste for sønnernes vedkommende aabenbart ufuldstændige, og det turde derfor være rettest for disse bygders vedkommende fremdeles at holde sig til de i Langes tidsskrift 1848, side 373 og 374 opstillede beregninger.

For Søndre og Nordre Fron samt Aaseral præstegjeld og Finsland sogn mangle fremdeles opgaver. Vi holde os da ogsaa for deres vedkommende til de paa nysanførte sted anstillede beregninger over antallet af deres mandlige befolkning.

Af de os levnede mandtal fra 1665 meddeler som bekjendt en stor del kun opgaver over mandspersoner over 12 aar. For yngre mandkjøn maa der altsaa gjøres et tillæg, som jeg fremdeles ansætter til 62 % for distrikter, hvis lister ere forfattede af præsterne, men til 70 %, forsaavidt de ere forfattede af fogderne. Baade hr. Havstad og hr. Lindstøl antage, at disse tillæg ere for store, medens de ere enige med mig i, at der maa gjøres et tillæg for mandspersoner ældre end 12 aar, der skulde have været medtagne i listerne, men ere udeglemte. Hr. Lindstøl var (side 22) kommen til det resultat, at den mandlige befolkning i landdistrikterne (undtagen Finmarken) i 1665 efter de nu foreliggende lister kan ansættes til 193 900, og hertil kan jeg slutte mig.

For at finde den samlede folkemængde maa der til det opgivne eller beregnede antal mandspersoner gjøres et tillæg for kvindekjønnet. Dette tillæg har jeg i min første afhandling sat til 107 %. Vistnok var forholdet mellem det optalte mandkjøn og kvindekjøn i 1769 ifølge den da optagne folketælling omtrent som 100 : 110; men efter hvad der antoges, da min afhandling blev skreven (Thaarups statistik IV. 237), omfattede denne tælling ikke militære. Dette var imidlertid en vildfarelse. Som i den officielle statistik for 1882, C. No. 1: Bidrag til Norges Befolkningsstatistik, side 46 og 205, oplyst, er

det kun de hvervede menige og de nationale underofficerer, som vare undtagne fra tællingen. Det bliver altsaa — som allerede af hr. Lindstøl forklaret — rigtigst at tillægge for kvindekjønnet 110 %. Jeg ansætter saaledes med ham folkemængden i landdistrikterne (udenfor Finmarken) i 1665 til 407 000.

Dette tal har jeg i nedenstaaende tabel fordelt mellem præstegjeldene efter det forhold, der udkommer, naar man til de opgivne tal af mandkjøn over 12 aar i præstegjeld, for hvilke opgaver over alt mandkjøn mangle, lægger 62 %, saafremt den benyttede liste er forfattet af præsten, men 70 %, hvis den er forfattet af fogden. Hvorledes disse tal ere fremkomne, findes forklaret i Langes tidsskrift. II, side 370—371 og 392, og jeg finder ikke de der anførte grunde svækkede ved, hvad der senere (fra hr. Havstad, side 40—41) er anført mod dem. Særlig vil jeg gjentage, at dødeligheden blandt børn i 1665 maa have været meget større end i vor tid. Kan proportionen mellem børn under 12 aar og ældre nu sættes som 49 : 100, saa kan den i 1665 sandsynligvis ikke have været mindre end 60 à 70 : 100. Hvert præstegjelds folketal er afrundet til tiere, for allerede derved at antyde, at opgaverne ikke udgive sig for ganske nøiagtige.

Faren for, at det som folkemængde for et enkelt præstegjeld i tabellen opførte tal skal være urigtigt, er selvfølgelig meget større, end for at fogderiets eller amtets folkemængde ska lide af tilsvarende feil. Jeg er ogsaa fuldkommen opmærksom paa, at man ved en mere indtrængende granskning af alle forhaandenværende materialier sandsynligvis kunde komme til noget mere paalidelige resultater. Til en saadan granskning har jeg ikke tid, og jeg tvivler paa, at den vilde lønne umagen. Efter al sandsynlighed ere nemlig de resultater, hvortil man kommer ved den angivne beregning af hvert enkelt præstegjelds folkemængde, i det store taget nogenlunde paalidelige. Dette synes at fremgaa ved en sammenligning mellem dem og de ved folketællingen i 1769 i hvert præstegjeld fundne folkemængde.

Opgaver over præstegjeldenes folkemængde i 1769 have hidtil ikke været offentliggjorte. Men de haves i det statistiske centralbureau, der ikke alene har meddelt mig dem, men ogsaa foretaget de paa enkelte punkter fornødne undersøgelser til at bringe dem i saadan orden, at de kunne sammenstilles med den for 1665 beregnede folkemængde. En saadan sammenstilling er foretagen i den nedenfor meddelte tabel, idet det for hvert

Digitized by Google

af disse aar er blevet beregnet, hvor stor procent hvert præstegjelds og hvert fogderis folkemængde udgjorde af folkemængden i det amt, til hvilken det hørte. Det viser sig da, at forandringen i denne procent fra 1665 til 1769 i almindelighed ikke er saa stor, at den vækker mistanke. Undtagelsesvis kan dette vistnok være tilfældet, saaledes navnlig for Vaagan præstegjeld, hvis folkemængde i 1665 er beregnet til 1070, men i 1769 kun er angivet til 354. Sammenligninger med de nærmest liggende bygder levne imidlertid ingen tvivl om, at tællingen i 1769 i det nævnte præstegjeld har været ufuldstændig, og at feilen her saaledes stikker i tællingen for dette aar. Den for Lier beregnede folkemængde i 1665 er vistnok stor i sammenligning med den for 1769 opførte; men dette hidrører fra, at Lier dengang indbefattede Bragernes. For Gjerpen maa optællingen af mandkjønnet 1664, der er den eneste opgave, hvorpaa beregningen af præstegjeldets folkemængde 1665 er bygget, formodentlig have været meget ufuldstændig. For Aamlis, Evjes, Byglands, Bjellands, Grindums, Finslands, Aaserals, Kvinesdals, Hægebostads, Hellelands og Heskestads vedkommende vækker det opmærksomhed, at folkemængden i 1769 skulde have været omtrent den samme som i 1665, i de fleste af disse bygder endog mindre end i sidstnævnte aar. Dette kan ikke antages at hidrøre fra nogen feil i tællingen 1769 af lignende art som i Vaagan. Thi folketællingen i 1801, der var nominativ og sandsynligvis temmelig nøiagtig, opviser for disse bygder tal, der bestyrker opgaverne fra 1769.

Folkemængden skal have været:

	1665.	1769.	1801.
Aamli	1 730	1 659	1 881
Evje	2 560	2 136	2 547
Bygland	1 240	1 136	1 219
Bjelland, Grindum, Finsland og Aaseral	2 840	2 643	2 958
Kvinesdal og Hægebostad	4 100	4 128	3 512
Helleland og Heskestad	2 890	2 771	2 920
Tilsammen	15 360	14 473	15 037

Den samlede folkemængde for disse bygder skulde altsaa have været større i 1665 end i 1769 eller endog i 1801. Dette ser ved første øiekast urimeligt ud; men naar det undersøges nærmere, tør det maaske være sandt. Disse bygder tilhøre tre forskjellige amter, men ere dog nabobygder, idet de omfatte

Digitized by Google

næsten alle oplandsbygder i Kristiansand stift, Telemarken undtaget. Det er altsaa rimeligt, at folkemængden har bevæget sig paa samme maade i dem. Hvis nu den for 1665 beregnede folkemængde i disse bygder har været for høi, saa kan dette komme enten af, at der har været opført for mange personer i tællingslisterne, eller at tillægsprocenten for drengebørn under 12 aar og andre udeladte mandspersoner (resp. 62 eller 70 %) eller tillægsprocenten for kvinder, 110 %, her har været ikke alene for stor, men uforholdsmæssig større end i andre bygder. Ingen af delene er meget sandsynlig. For et par af disse præstegjeld, nemlig Kvinesdal og Hægebostad, haves tvende lister, forfattede, den ene af præsten, den anden af fogden. De stemme ganske godt overens, idet den første opfører et antal af 1 057, den anden af 1 103 mandspersoner over 12 aar. Hvad der vel er afgjørend for den approximative troværdighed af de for disse præstegjeld angivne befolkningstal i 1665, er sammenligningen med en af hr. Lindstøl meddelt opgave for aaret 1701. Hr. Lindstøl har desværre ikke fundet opgaver fra dette aar for Robygdelaget eller Lister og Mandal fogderier. Derimod meddeler han en opgave for det daværende Helleland og Heskestad præstegjeld, hvori antallet af mandspersoner over 1 aar er sat til 1 322.

Hvis man nu som hr. Lindstøl hertil lægger for drengebørn under 1 Aar 3 %, eller 39, bliver summen af mandkjøn 1 361
Hertil lægges 110 % for kvinder 1 496

hvorved den samlede befolkning bliver 2 857
et tal, lidt mindre end præstegjeldets folkemængde i 1665 og 1801, men lidt større end folkemængden i 1769. Anderledes har det da sandsynligvis ikke forholdt sig med folkemængden i de øvrige af disse kristiansandske indlandsbygder.

Det maa vel saaledes antages, at folkemængden i denne landsdel har staaet stille i hele dette lange tidsrum, henved halvandet hundrede aar.

Digitized by Google

Landdistrikternes folkemængde 1665 og 1769.

Præstegjeld.	Folkemængde 1665.	Procent af amtets folkemængde.	Folkemængde 1769.	Procent af amtets folkemængde.
Aker	1 530	6,8	6 375	13,4
Asker	1 770	7,9	4 076	8,5
Nesodden	420	1,9	685	1,4
Kraakstad	940	4,2	1 649	3,5
Aas og Fron	1 600	7,2	2 845	6,0
Vestby	1 260	5,6	1 822	3,8
Aker og Follo fogderi	*7 520*	*33,6*	*17 452*	*36,6*
Enebak	1 200	5,4	2 286	4,7
Fet	1 000	4,5	2 091	4,4
Skedsmo	1 690	7,5	3 504	7,4
Sørum	960	4,3	1 686	3,5
Urskog	920	4,1	2 347	4,9
Høland	1 380	6,2	3 121	6.6
Nedre Romerike fogderi	*7 150*	*32,0*	*15 037*	*31,5*
Gjerdrum	670	3,0	1 049	2,2
Nannestad	1 440	6,4	2 327	4,9
Ullensaker	1 570	7,0	3 389	7,1
Nes	1 850	8,3	3 939	8,3
Eidsvold og Hurdalen	2 160	9,7	4 491	9,4
Øvre Romerike fogderi	*7 690*	*34,4*	*15 195*	*31,9*
Akershus amt	*22 360*	*100,0*	*47 684*	*100,0*
Trøgstad	1 440	6,8	2 446	6,7
Askim	690	3,2	1 269	3,5
Eidsberg	1 830	8,6	3 352	9,1
Rødenes	660	3,1	1 387	3,8
Rakkestad	2 090	9,8	3 615	9,8
Skiptvet	700	3,3	1 155	3,1
Spydeberg	940	4,4	1 700	4,6
Rakkestad, Heggen og Frøland fogderi	*8 350*	*39,2*	*14 924*	*40,6*
Id	1 120	5,3	1 625	4,5
Berg	1 120	5,3	1 635	4,5
Skjeberg	1 370	6,4	2 439	6,6
Aremark	1 230	5,8	2 485	6,8
Borge	790	3,7	1 263	3,4
Hvaler	380	1,7	789	2,1
Idde og Marker fogderi	*6 010*	*28,2*	*10 236*	*27,9*
Onsø	880	4,1	1 603	4,4
Tune, Glemminge og Varteig	1 900	8,9	3 807	10,4
Raade	920	4,3	1 328	3,6
Rygge og Moss landsogn	1 340	6,3	1 855	5,1
Vaaler	960	4,6	1 598	4,3
Hobøl	940	4,4	1 361	3,7
Moss og Tune fogderi	*6 940*	*32,6*	*11 552*	*31,5*
Smaalenenes amt	*21 300*	*100,0*	*36 712*	*100,0*
Solør, Odalen og Østerdalen fogderi. — Odalen	1 380	6,9	3 627	7,5
Vinger og Eidskogen	1 450	7,4	4 698	9,7
Grue og Brandval	1 420	7,2	3 823	7,9
Hof, Aasnes og Vaaler	1 560	7,9	4 504	9,3
Solør og Odalen	*5 810*	*29,4*	*16 652*	*34,4*
Elverum og Tryssil	950	4,8	3 319	6,9
Aamot og Rendalen	1 680	8,5	3 666	7,6
Tønset og Tolgen	1 300	6,6	4 708	9,7
Kvikne	190	0,9	1 174	2,4
Østerdalen	*4 120*	*20,8*	*12 867*	*26,6*

Digitized by Google

Præstegjeld.	Folkemængde 1665.	Procent af amtets folkemængde.	Folkemængde 1769.	Procent af amtets folkemængde.
Stange	1 630	8,3	3 313	6,9
Romedal	930	4,7	2 237	4,7
Løiten	910	4,6	1 952	3,9
Vang	2 230	11,3	3 992	8,3
Nes	1 410	7,1	1 938	4,0
Ringsaker	2 720	13,8	5 438	11,2
Hedemarken fogderi	*9 830*	*49,8*	*18 870*	*39,0*
Hedemarkens amt	*19 760*	*100,0*	*48 389*	*100,0*
Faaberg	1 240	4,8	2 872	5,1
Gausdal	1 560	5,9	3 101	5,4
Øier	740	2,8	2 205	3,9
Ringebu	1 360	5,2	2 629	4,7
Fron	2 840	10,9	4 320	7,7
Vaage	1 610	6,2	3 325	5,9
Lom og Skiaaker	1 880	7,2	2 766	4,9
Lesje og Dovre	1 870	7,2	3 673	6,6
Gudbrandsdalen fogderi	*13 100*	*50,2*	*24 891*	*44,2*
Toten	2 870	11,0	6 775	12,1
Vardal	770	2,9	1 560	2,7
Biri	930	3,6	2 047	3,6
Toten, Vardal og Biri	*4 570*	*17,5*	*10 382*	*18,4*
Jevnaker	990	3,8	2 359	4,2
Gran	1 820	6,9	5 047	9,0
Land	1 610	6,2	4 430	7,9
Hadeland og Land	*4 420*	*16,9*	*11 836*	*21,1*
Aurdal	1 630	6,2	4 805	8,6
Slidre	1 440	5,5	2 514	4,5
Vang	960	3,7	1 830	3,2
Valdres	*4 030*	*15,4*	*9 149*	*16,3*
Kristians amt	*26 120*	*100,0*	*56 258*	*100,0*
Ringerike og Hallingdal fogderi: Hole	790	4,4	2 226	5,1
Norderhov	1 490	8,4	5 667	12,9
Ringerike	*2 280*	*12,8*	7 893	18,0
Nes og Gol	1 460	8,2	4 624	10,5
Aal og Hol	1 430	8,0	3 461	7,9
Hallingdal	*2 890*	*16,2*	*8 085*	18,4
Sandsvær	1 440	8,1	2 877	7,2
Flesberg	700	3,9	2 027	4,6
Rollag	1 730	9,7	3 242	7,4
Numedal og Sandsvær len	*3 870*	*21,7*	*8 436*	19,2
Sigdal	1 080	6,0	3 964	9,0
Modum	1 500	8,4	3 367	7,7
Eker	2 180	12,3	5 678	12,9
Lier	2 260	12,7	3 530	8,1
Røken	770	4,3	1 123	2,6
Hurum	990	5,6	1 794	4,1
Bragernes og Eker len med Sigdal og Modum fogderi	*8 780*	*49,3*	*19 456*	*44,4*
Buskerud amt	*17 820*	*100,0*	*43 870*	*100,0*
Sande og Skoger	1 840	10,8	2 908	10,8
Hof	640	3,8	755	2,8
Botne	770	4,3	1 179	4,4
Vaale	1 260	7,4	1 482	5,5
Ramnes	1 220	7,2	1 809	6,7

Digitized by Google

Præstegjeld.	Folke-mængde 1665.	Procent af amtets folke-mængde.	Folke-mængde 1769.	Procent af amtets folke-mængde.
Borre	850	5,0	1 381	5,1
Sem	1 250	7,4	1 990	7,3
Nøtterø	1 160	6,9	2 244	8,3
Stokke	1 470	8,7	2 188	8,1
Andebu	960	5,7	1 364	5,1
Tønsberg len	*11 400*	*67,2*	*17 300*	*64,1*
Sandeherred	1 150	6,8	2 039	7,6
Hedrum	1 260	7,4	2 037	7,5
Tjølling	990	5.8	1 294	4,8
Brunlanes	1 210	7,1	2 642	9,8
Lardal	970	5,7	1 689	6,2
Brunla len	*5 580*	*32,8*	*9 701*	*35,9*
Jarlsberg og Larvik amt	*16 980*	*100,0*	*27 001*	*100,0*
Eidanger og Slemdal	1 130	7,2	2 228	6,4
Gjerpen	770	4,9	3 348	9,6
Bamle	870	5,5	2 267	6,5
Sannikedal	1 080	6,8	1 869	5,4
Drangedal	750	4,8	1 683	4,8
Bamle fogderi	*4 600*	*29,2*	*11 395*	*32,7*
Solum og Porsgrund	840	5,3	2 661	7,6
Hollen	680	4,3	1 593	4,6
Saude	960	6,1	2 067	5,9
Bø og Lunde	890	5,7	2 061	5,9
Hitterdal	790	4,9	1 473	4,3
Nedre Telemarken fogderi	*4 160*	*26,3*	*9 855*	*28,3*
Tinn	910	5,8	2 185	6,3
Hjartdal	1 070	6,8	2 205	6,3
Seljord	900	5,7	1 936	5,5
Kviteseid og Nissedal	1 420	8,9	2 707	7,7
Mo og Moland	1 460	9,3	1 980	5,7
Laardal og Vinje	1 270	8,0	2 606	7,5
Øvre Telemarken fogderi	*7 030*	*44,5*	*13 619*	*39,0*
Bratsberg amt	*15 790*	*100,0*	*34 869*	*100,0*
Gjerstad og Søndeled	2 350	11,9	3 207	11,5
Holt, Dybvaag, Østre Moland og Tromø	3 290	16,8	6 942	24,8
Øiestad, Froland og Fjære	2 960	15,1	6 056	21,7
Hommedal	1 470	7,5	1 984	7,1
Vestre Moland og Høvaag	1 530	7,8	1 829	6,5
Tveid (og Birkenes)	1 590	8,1	1 774	6,3
Nedenes fogderi	*13 190*	*67,2*	*21 792*	*77,9*
Aamli	1 730	8,9	1 659	5,9
Evje	2 560	13,1	2 136	7,6
Bygland	1 240	6,3	1 136	4,1
Valle	890	4,5	1 275	4,5
Robygdelaget fogderi	*6 420*	*32,8*	*6 206*	*22,1*
Nedenes amt *og Birkenes sogn* [1]).	*19 610*	*100,0*	*27 998*	*100,0*
Oddernes og Øvrebø	2 440	9,1	2 748	9,1
Søgne	1 200	4,5	1 567	5,1
Mandal og Holme	3 380	12,5	4 599	15,1

[1]) Særskilt opgave over folkemængden 1665 i Tveid hovedsogn og Birkenes annex kan ikke tilveiebringes. I 1769 havde Tveid 776, Birkenes 998 indvaanere.

Digitized by Google

Præstegjeld.	Folke-mængde 1665.	Procent af amtets folke-mængde.	Folke-mængde 1769.	Procent af amtets folke-mængde.
Bjelland, Grindum, Finsland og Aaseral	2 840	10,5	2 643	8,7
Mandal len	*9 860*	*36,6*	*11 557*	*38,0*
Undal	2 600	9,7	3 590	11,8
Lyngdal	3 370	12,5	2 748	9,1
Vanse og Spind	3 190	11,7	3 787	12,4
Kvinesdal og Hægebostad .	4 100	15,2	4 128	13,6
Nes, Lunde og Bakke . . .	3 850	14,3	4 599	15,1
Lister len	*17 110*	*63,4*	*18 852*	*62,0*
Lister og Mandals amt . . .	*26 970*	*100,0*	*30 409*	*100,0*
Sogndal og Hitterø	2 150	8,6	2 605	7,8
Helleland og Heskestad . .	2 890	11,5	2 771	8,3
Ekersund	1 260	5,1	2 204	6,6
Haa.	1 040	4,2	1 436	4,3
Lye	1 190	4,8	1 651	4,9
Klep	890	3,5	924	2,7
Høiland	950	3,8	1 193	3,5
Haaland	670	2,6	856	2,6
Stavanger landsogn	680	2,7	1 062	3,2
Jæderen og Dalene fogderi . . .	*11 720*	*46,8*	*14 702*	*43.9*
Strand og Høgsfjord . . .	1 730	6,9	2 180	6,5
Rennesø	560	2,2	1 063	3,2
Finnø	860	3,4	728	2,2
Hjelmeland	1 530	6,1	2 061	6,2
Jelse	1 250	4,9	1 505	4,5
Suledal	1 530	6,1	1 993	5,9
Vikedal	890	3,6	1 168	3,5
Nerstrand	890	3,6	1 242	3,7
Skjold og Tysvær	1 640	6,5	2 003	5,9
Skudenes	870	3,5	1 839	5,5
Avaldsnes	570	2,3	1 638	4,9
Torvestad	1 010	4,1	1 378	4,1
Ryfylke fogderi	*13 330*	*53,2*	*18 798*	*56,1*
Stavanger amt	*25 050*	*100,0*	*33 500*	*100,0*
Etne	900	2,6	1 000	2,0
Skaanevik	760	2,2	1 201	2,4
Fjelberg	1 380	3,9	1 779	3,5
Finnaas	1 250	3,6	2 273	4,5
Stord	940	2,7	2 121	4,2
Tysnes	940	2,7	2 032	4,0
Os	3 060	8,8	3 673	7,3
Kvinnherred	1 310	3,8	2 297	4,5
Strandebarm	990	2,8	1 940	3,9
Søndhordland fogderi	*11 530*	*33,1*	*18 316*	*36,3*
Vikør	850	2,4	1 428	2,8
Graven	1 420	4,1	2 164	4,3
Kinservik	1 790	5,2	2 911	5,7
Hardanger len	*4 060*	*11,7*	*6 503*	*12,8*
Sund, Askøen og Aarstad .	2 180	6,3	3 145 + 1 166	8,5
Fane	1 890	5,4	1 818	3,6
Haus	2 910	8,4	2 822	5,6
Hammer og Hosanger . . .	3 870	11,1	4 447	8,8
Manger	2 540	7,3	3 055	6,1
Lindaas	2 920	8,4	3 402	6,7
Voss	2 880	8,3	5 858	11,6

Digitized by Google

Præstegjeld.	Folke-mængde 1665.	Procent af amtets folke-mængde.	Folke-mængde 1769.	Procent af amtets folke-mængde.
Nordhordland og Voss fogderi	*19190*	*55,2*	*25713*	*50.9*
Søndre Bergenhus amt	*34780*	*100,0*	*50532*	*100.0*
Lærdal	1 460	4,3	2 165	4,9
Lyster	1 450	4,3	2 098	4,7
Jostedalen	260	0,8	268	0,7
Hafslo	1 070	3,1	1 600	3,6
Sogndal	1 590	4,7	2 299	5,2
Indre Sogn fogderi	*5830*	*17,2*	*8430*	*19,1*
Aurland	740	2,2	1 364	3,1
Leikanger	1 800	5,3	2 525	5,7
Vik, Lavik og Evenvik	4 580	13,5	6 009	13,6
Askevold	1 820	5,4	2 291	5,2
Ytre Sogn fogderi	*8940*	*26,4*	*12189*	*27,6*
Holmedal	3 270	9,7	3 827	8,7
Førde	2 640	7,8	3 023	6,9
Jølster	1 660	4,9	1 512	3,4
Kinn	1 360	4,0	2 605	5,9
Søndfjord fogderi	*8930*	*26,4*	*10967*	*24,9*
Gloppen	2 470	7,3	3 027	6,9
Indviken	2 990	8,8	3 445	7,8
Eid og Daviken	3 140	9,3	4 082	9,3
Selje	1 560	4,6	1 942	4,4
Nordfjord fogderi	*10160*	*30,0*	*12496*	*28,4*
Nordre Bergenhus amt	*33860*	*100,0*	*44082*	*100,0*
Vannelven	1 240	3,4	1 270	2,7
Herø og Ulstein	1 430	3,9	3 949	8,3
Volden	2 820	7.8	3 155	6,6
Hjørundfjord	890	2,4	1 182	2,5
Norddalen	1 860	5,2	2 751	5,8
Ørskog og Stranden	2 550	7,1	3 449	7,3
Borgund og Haram	3 090	8,6	6 335	13,3
Søndmør fogderi	*13880*	*38,4*	*22091*	*46,5*
Grytten	1 810	5,0	1 974	4,1
Veø, Nesset og Bolsø	4 950	13,7	5 307	11,2
Akerø og Bud	2 630	7,3	3 014	6,3
Kvernes og Grip	2 590	7,2	2 761	5,9
Romsdal fogderi	*11980*	*33,2*	*13056*	*27,5*
Tingvold	2 380	6,6	2 866	6,1
Sundalen	1 100	3,1	1 470	3,1
Stangvik	1 930	5,3	2 355	5,0
Surendalen	1 920	5,3	2 819	5,9
Aure og Edø	2 930	8,1	2 816	5,9
Nordmør fogderi	*10260*	*28,4*	*12326*	*26,0*
Romsdals amt	*36120*	*100,0*	*47473*	*100,0*
Melhus	2 860	9,6	3 154	7,9
Støren	2 360	8,0	3 274	8,3
Holtaalen og Røros	1 320	4,5	4 682	11,8
Guldalen fogderi	*6540*	*22,1*	*11110*	*28,0*
Orkedalen	2 730	9,2	3 409	8,6
Meldalen	3 370	11,4	3 356	8,5
Opdal	2 330	7,9	2 271	5,7
Orkedalen fogderi	*8450*	*28,5*	*9036*	*22,8*
Strinden	1 560	5,3	2 556	6,5
Klæbu	520	1,7	1 083	2,7

Digitized by Google

Præstegjeld.	Folke-mængde 1665.	Procent af amtets folke-mængde.	Folke-mængde 1769.	Procent af amtets folke-mængde.
Byneset og Børsen	1 790	6,1	2 353	5,9
Selbu	1 480	4,9	2 404	6,1
Strinden og Selbu fogderi	*5 350*	*18,0*	*8 396*	*21,2*
Stadsbygden	1 810	6,1	2 491	6,3
Hevne og Hitteren	3 720	12,5	4 148	10,5
Ørlandet	1 900	6,4	2 389	6,0
Aafjorden	920	3,1	1 025	2,6
Bjørnør	990	3,3	1 053	2.6
Fosen fogderi	*9 340*	*31,4*	*11 106*	*28,0*
Søndre Trondhjems amt	*29 680*	*100,0*	*39 648*	*100,0*
Stjørdalen	3 260	13,0	4 573	14,8
Frosten	1 290	5,1	1 691	5,5
Leksviken	1 070	4,3	1 195	3,8
Skogn	2 150	8,6	2 637	8,6
Værdalen	2 300	9,2	3 027	9,8
Stjør- og Værdalen fogderi	*10 070*	*40,2*	*13 123*	*42,5*
Ytterøen	890	3,6	1 318	4,3
Inderøen	2 370	9,5	2 208	7,2
Sparbuen	1 580	6,3	1 759	5,7
Stod	1 320	5,2	1 477	4,7
Beitstaden	1 670	6,6	1 612	5,2
Snaasen	970	3,9	1 261	4,1
Inderøen fogderi	*8 800*	*35,1*	*9 635*	*31,2*
Overhallen og Grong	1 980	7,9	2 395	7,7
Fosnes	1 760	7,1	2 392	7,7
Nærø og Kolvereid	2 440	9,7	3 327	10,9
Namdalen fogderi	*6 180*	*24,7*	*8 114*	*26,3*
Nordre Trondhjems amt	*25 050*	*100,0*	*30 872*	*100,0*
Brønnø, Vegø og Bindalen	3 920	13,3	4 405	10,7
Alstahaug, Vefsen, Nesne og Ranen	7 540	25,5	13 178	32,2
Rødø Melø og Lurø	2 560	8,7	3 034	7,4
Helgeland fogderi	*14 020*	*47,5*	*20 617*	*50,3*
Gildeskaal	1 050	3,6	1 920	4,7
Skjerstad	1 340	4,5	2 025	5,0
Saltdalen	450	1,5	802	2,0
Bodø	1 080	3,6	1 904	4,6
Hammerø og Folden	1 610	5,5	2 373	5,8
Steigen	650	2,2	1 301	3,2
Lødingen og	1 550	5,3	1 488	3,6
Ofoten	720	2,4	1 667	4,0
Salten fogderi	*8 450*	*28,6*	*13 480*	*32,9*
Hadsel	1 890	6.4	2 008	4,9
Bø	670	2,3	614	1,5
Øksnes	680	2,3	442	1,0
Dvergberg	460	1,5	786	1,9
Buksnes, Borge og Flakstad	2 060	7,0	2 399	5,9
Vaagan	1 070	3,6	354	0,9
Værø	230	0,8	275	0,7
Lofoten, Vesteraalen og Andenes fogderi	*7 060*	*23.9*	*6 878*	*16,8*
Nordlands amt	*29 530*	*100,0*	*40 975*	*100,0*
Ibbestad, Tranø, Dyrø, Hillesø og Lenviken	2 050	33,0	3 252	25,8

Digitized by Google

Præstegjeld.	Folke-mængde 1665.	Procent af amtets folke-mængde.	Folke-mængde 1769.	Procent af amtets folke-mængde.
Trondenes	1 120	18,0	1 788	14,2
Sand	390	6,3	538	4,2
Kvæfjord	630	10,1	1 004	7,9
Berg	260	4,1	226	1,9
Torsken	370	6,0	205	1,6
Tromsø, Karlsø, Lyngen og Skjervø	1 400	22,5	5 602	44,4
Tromsø amt	*6 220*	*100,0*	*12 615*	*100,0*

Rekapitulation.

Landdistrikterne.		Folke-mængde 1665.	Procent af samtlige land-distrikters folke-mængde.	Folke-mængde 1769.	Procent af samtlige landdistrikters folke-mængde.
Akershus	amt	22 360	5,4	47 684	7,2
Smaalenenes	»	21 300	5,2	36 712	5,6
Hedemarkens	»	19 760	4,8	48 389	7,3
Kristians	»	26 120	6,4	56 258	8,5
Buskerud	»	17 820	4,3	43 870	6,7
Jarlsberg og Larviks	»	16 980	4,1	27 001	4,1
Bratsberg	»	15 790	3,9	34 869	5,3
Nedenes	»	19 610	4,8	27 998	4,3
Lister og Mandals	»	26 970	6,6	30 409	4,6
Stavanger	»	25 050	6,1	33 500	5,1
Søndre Bergenhus	»	34 780	8,5	50 532	7,7
Nordre Bergenhus	»	33 860	8,3	44 082	6,7
Romsdals	»	36 120	8,8	47 473	7,2
Søndre Trondhjems	»	29 680	7,2	39 648	6,0
Nordre Trondhjems	»	25 050	6,1	30 872	4,7
Nordlands	»	29 530	7,2	40 975	6,2
Tromsø	»	6 220[1]	1,5	12 615	1,9
Finmarkens	»	3 000	0,8	5 984	0,9
Tilsammen	»	410 000	100,0	658 871	100,0

III.

Udsæd og besætning paa de trondhjemske Præstegaarde 1588.

Det første dokument, der kan siges at indeholde statistiske oplysninger af nogen betydning for vort jordbrug, er den saakaldte Trondhjems reformats af 1588. Den var egentlig et

[1]) Lindstøls førnævnte afhandling, side 16.

Digitized by Google

reglement for gudstjenestens afholdelse i stiftets forskjellige kirker, men indeholder tillige opgaver over

a) hvor mange bønder og husmænd der fandtes i hvert sogn, hvilke opgaver ere benyttede af professor Sars i hans beregning over Norges folkemængde i ældre tider (Norsk hist. Tidsskr., anden række, bind 3),
b) hvad præstetienden «ungefähr» kan udgjøre i hvert præstegjeld,
c) hvor stor besætning hver præstegaard havde af melkekjør, for nogle præstegaardes vedkommende tillige af ungfæ,
d) hvor mange tønder korn der «kan saaes til præstegaarden»,

Sammenligner man disse opgaver med opgaverne i Krafts Topografisk-statistisk Beskrivelse over Norge, omtrent fra aaret 1830, viser der sig:

Præstegaard.	Udsæd 1588.	td. korn. 1830.	Besætning 1588, melkekjør.	ungnød.	1830. kjør.
Herø	4	2½	8	?	7
Volden	5	?	12	?	24
Borgund	3	5	8	?	16
Veø	3	13	6	?	20
Akerø	10	13	13	?	35
Kvernes	26	?	30	?	30
Tingvold	7	?	15	?	27
Sundalen	22	14	16	?	20
Stangvik	6	14	10	?	26
Aure	10	14	16	?	32
	58	75½			
Melhus	50	40	16	14	34
Holtaalen	5	8	12	6	25
Orkedalen	16	26	20	?	30
Meldalen	10	27	12	?	32
Opdal	15	24	20	?	40
Klæbu	8	20	10	?	25
Byneset	24	26	20	?	24
Selbu	12	24	20	10	40
Stadsbygden	15	25	15	10	25
Hitteren	7	?	30	15	24
Ørlandet	20	45	20	20	40
Aafjorden	12	14	20	6	22
Bjørnør	20	26½	20	10	20
	207	305½			

Digitized by Google

Præstegaard.	Udsæd 1588.	td. korn. 1830.	Besætning 1588, melkekjør.	ungnød.	1830. kjør.
Stjørdalen	28	40	16	6	20
Frosten	18	30	24	8	14
Skogn.	36	32	20	?	30
Værdalen	30	50	16	?	30
Ytterøen.	28	17	20	6	20
Inderøen.	24	15	16	8	10
Sparbuen	22	24	16	10	20
Stod	16	35	16	10	20
Beitstaden	6	16	8	5	17
Snaasen	11	21	12	4	20
Overhallen	6	30	3	?	30
Fosnes	14	15	16	?	17
Nærø	16	16	20	?	30
	255	341			
Brønnø	16	16	30		50
Alstahaug	24	17	24	?	30
Rødø	10	6	12	?	16
Gildeskaal	10	13	12	?	24
Salten	10½	20	20	?	20
Steigen	{ 2 rug 12 byg	2 9	24	?	16
Værø	»	»	6	?	12
Lofoten (Buksnes) .	12	3½	16	?	20
Lødingen	8	9	12	?	12
Andenes (Dverberg)	»	»	10	?	40
Vesteraalen (Hadsel)	10	15	24	?	40
Trondenes	10	8	10	?	19
	124½	118½			

Lægger man sammen udsæden paa de præstegaarde, for hvilke der haves opgaver fra begge aar, sees, at den har været

		1588.		1830.			Tilvæxt
i Romsdals	amt	58	td.	75½	td.	+	30 %
- Søndre Trondhjems	»	207	»	305½	»	+	48 %
- Nordre Trondhjems	»	255	»	341	»	+	34 %
- Nordlands og Tromsø	»	124½	»	118½	»	÷	5 %

Nogen grund til at antage, at opgaverne for 1588 have været for høie, er der ikke, og da man vistnok kan anse Krafts opgaver, der vare meddelte af præsterne, for saa paalidelige,

Digitized by Google

som saadanne opgaver overhovedet kunne være, saa tør man efter al rimelighed anse det bevist, at kornudsæden paa de nordlandske præstegaarde i 1588 var omtrent den samme som i 1830, samt at den end ikke i Søndre Trondhjems amt, hvor forskjellen er størst, er stegen med mere end omtrent 50 %. Omtrent paa samme maade stiller forholdet sig, som vi skulle se, ogsaa i Kristiansand stift.

En sammenligning mellem præstegaardenes besætninger ved disse to forskjellige tidspunkter er mindre sikker; thi det vides ikke altid, hvorvidt ungfæet er medtaget eller udeladt. Resultaterne vilde derfor i mange tilfælde, f. eks. for Hitterens og Frostens præstegaarde, blive ganske vildledende. Men det indtryk, opgaverne fremkalde, er, at besætningens størrelse i det hele taget ikke undergik stor forandring.

IV.

Om udsæd og besætning paa andre præstegaarde, særlig i Kristiansand stift 1626.

I en af biskop Laurentius Scavenius i aaret 1626 for det daværende Stavanger stift forfattet Jordebog, der senere kaldtes Graagaasen, og som opbevares i rigsarkivet, findes blandt andet opgaver over hver præstegaards besætning af heste og »nød« og undertiden tillige af dens smaafæ. Ligeledes siges, at der paa præstegaarden »saaes til« et vist antal tønder korn. Udtrykket kunde maaske betegne, at der saaedes til en avling af det nævnte tøndetal; men en sammenligning med opgaver, man har fra senere tid, viser utvivlsomt, at der maa være ment, hvor mange tønder der udsaaedes. I aaret 1662 paalagde Titus Bülche præsterne at opgive blandt andet, hvor meget der kunde saaes paa deres præstegaarde, og hvor stor besætning de kunde holde derpaa. De ved denne leilighed meddelte opgaver samt de, der findes hos Kraft, hvilke for Kristiansand stift vel kunne henføres til midten af decenniet 1820—30, og som vi derfor benævne efter aaret 1826, anføres i nedenstaaende tabel for de præstegjeld, for hvilke opgaver foreligge fra det første og det sidste af de tre aar, og hvor præstegaarden endnu vides eller formodes at være den samme.

Digitized by Google

Præstegaard.	Udsæd 1626.	Udsæd 1664.	Udsæd 1826.	Besætning 1626. Heste.	Nød.	Smaafæ.	Besætning 1664. Heste.	Kjør.	Smaafæ.	Besætning 1826. Heste.	Kjør	Smaafæ.
Nedenes provsti												
Gjerstad . .	10 td. blkorn.	10 à 11 td.	12 td.	2	10	?	2	16	?	2	22	30
Holt . . .	10 td. rug og korn.	10	1½ td rug, 6 td. byg, 1½ td. havre.	2	20	?	2	24	10	2	12	16
Hommedal . .	12 td. korn.	14	1 td. rug, 7 td. byg, 4 td. havre.	2	24	?	3	24	?	2	12	20
Vestre Moland	6 td. rug, 8 td. byg	6 td. rug, 7 td. byg	?	4	36	30	3	28	?			
Robygdelaget pr.												
Evje	2 td. rug, 8 td. byg.	1 td. rug, 8 td. korn.	1 td. rug, 6 td. bl.-korn.	2	18	14	?	?	?	3	14	40
Aamli . . .	9 td. korn		8 td. korn.	2	16	20				2	8	24
Bygland . . .	6½ td. rug og byg.	6½ td. rug og byg.	1½ td. rug, 12 td. bl.korn.	1	24	30	2	24	30	2	20	35
Valle	7 td. korn.	11 td. korn.	12 td. byg.	1	17	30	2	24	46	2	22	64
Mandal pr. . .												
Tveid	8 td. korn, 1½ td. vinterrug, 8 td. vaarrug.	14 à 15 td. korn og rug.	10½ td. mest havre.	4	24	?	?	?	?	2	16	20
Oddernes (incl. en del bortsolgtestykker)	7 td. korn, 1½ td. vinterrug, 7 td. vaarrug			2	30	?						
Søgne . . .	3 td korn, 1 td. vinterrug, 7 td. vaarrug.	6 td. kapsæd og rug, 4 td. blkorn.	2 td. rug, 14 td. bl.-korn, 1 td. havre.	2	28		3	12	?	3	20	30
Holme . . .	5½ td. korn, 3 td. rug.			2	22	?						
Lister pr.												
Bjelland . . .	4 td rug, 10 td. byg.		18 td.	2	24	48				2	10	40
Undal . . .	4 do. 4 do.	1 td. havrerug, 13 td. havrekorn.	10¾ td.	?	?	?	2 à 3	25	30	3	20	30
Lyngdal . . .	5 do. 10 do.	16 td rug og korn,	24 td.	2	32	40	3 à 4	25	?	4	24	40
Vanse	24 td. rug og korn.	16 td. rug, byg og havre.	37 td.	6	40	60				7	54	54
Kvinesdal . .	10 td. byg.	¾ td. hæfvertrug og 10 td. blandkorn.	12 td.	2	15	?	2	16	50	2	10	25

Præstegaard.	Udsæd 1626.	Udsæd 1664.	Udsæd 1826,	Besætning 1626.			Besætning 1664.			Besætning 1826.		
				Heste.	Nød.	Smaa fæ.	Heste.	Kjør.	Smaa fæ.	He- ste.	Kjør	Smaa fæ.
Dalene pr.												
Lund	1 td. rug, 11 td. korn.	1 td. værling, 2 à 3 td. vinterrug og 16 td. korn, mest havre.	11 td.	?	20.	?	3	24	60	2	13	40
Sogndal . . .	6½ skippund korn.	1 td. rug, 10 td. blkorn.	12 td.	1	6	?	3	25 à 30	50	4	20	40
Helleland . .	15 do. do.	15 à 16 td. bl. korn.	13 td.	2	12	?	2	12 voxne	?	4	19	45
Egersund . .	12 do. do.	14 td. korn.	15 td.	2	20	?	3	30	?	2	20	40
Jæderen pr.												
Lye	5 do. do.	14 td.	14 td.	?	40	?	3	30	?	4	25	65
Klep	5½ do. do.	18.	?	?	30	?	4	34	30	4	16	20
Høiland . . ,	6½ do. do.		17. td.	?	50	?				4	20	30
Stavanger pr.												
Hetland . . .	10 td. korn.		10½. td.	4	40	40				2	20	
Rennesø . . .	22 do. do.	12 à 13 td. bl. korn.	12. td.	2	30	?	2 à 3	16 voxen 14 ungfæ	20	3	22	12
Finnø . . .	6 do. do.			2	16	?						
Strand . . .	10 do. do.	8 td. korn, ½ td. rug.		2	30		?	?	?			
Ryfylke pr.												
Hjelmeland .	8 do. do.			2	22	?						
Jelse												
Suledal . . .	9 do. do.	9 td. korn.	6 td.	2	16	20				2	10	30
Vikedal . . .	10 vetter korn.		9½ td.	2	20	?				2	17	14
Nerstrand . .	6 td. korn.			2	18	?						
Skjold . . .	10 do. do.		10 td.	2	30					3	20	50
Hallingdal pr.												
Eidsfjord (præstegaarden solgt og delt).												
Aal	6 td. korn.		8 td.	2	20	?				4	25	30
Nes	2 td rug, 3 td. byg.		7½ td.	?	?	?				2	12	20
Valdres pr.												
Aurdal . . .	7½ td. korn.		13 td.	?	?	?				5	30	30
Slidre . . .	18 do. do.		12 td.	?	?	?				7	28	80
Vang	10 do. do.		14 td.	?	?	?				5	28	45

Digitized by Google

Sætter man efter sædvanlig beregning 1 sk℔ korn i Jæderen og Dalene lig 2 tønder og 1 vet lig ½ tønde, saa bliver udsæden paa de præstegaarde, for hvilke man har opgaver over udsæden baade i 1626 og 1826:

		1626.	1826.	Tilvæxt.
I Nedenes	amt	64¼ td.	73½ td.	+ 14 %
- Lister og Mandals	»	99½ »	129¼ »	+ 30 %
- Stavanger	»	158 »	130 »	÷ 18 %
- Valdres og Hallingdal	. .	46 »	54½ »	+ 16 %

Heller ikke disse opgaver er der grund til at anse upaalidelige.

Nogen gjennemgaaende undersøgelse af, hvorledes forholdet har stillet sig imellem kornudsæden i 1820—30 og i fortiden, have vi ikke anstillet for de øvrige stifters vedkommende; men lidt oplysning kunne vi dog meddele ogsaa herom, dels efter de opgaver, som præsterne i aaret 1664 ifølge befaling indsendte til T. Bülche i forbindelse med tællingslisterne over mandkjønnet, dels efter protokollen for Solør og Østerdalen over den i 1665 paabudne matrikulering.

	Kornudsæden. 1665.	1820.	Besætning. 1665.			1820.		
	Korn og havre.		Heste.	Hornkvæg.	Faar.	Heste.	Hornkvæg.	Faar.
Skjeberg	40 td.	30 à 40 td.	8	30	20	8	30	60
Borge .	. 16 td.	29¾	5	25	?	5	12	10
Hvaler	. 3 td. vinterrug, 2 ½ td. bl.korn	½ td. rug, ¾ td. byg, 4 td. havre.	2	?	?	2	6	8
Onsø .	. 1 td. sommerrug, ½ td. erter, 16 td. korn.	1 td. rug, 8 td. byg, 8 td. erter, 43 td. havre.	6	16	12	7	22	13
Raade .	. ½ td. rug, ½ td. erter, 4 td. byg, 14 td. bl.korn, 16 td. havre.	1½ td. rug og hvede, 2½ td. erter, 3½ td. bl.korn, 30 td. havre.	9 à 12	30 voxne 10 unge	?	9	28	30
Rygge .	. 1½ td. rug, ½ td. erter, 3 td. byg, 14 td. bl.korn, 6 td. havre.	1 td. rug, 2 td. erter, 5 td. byg, 24 td. havre.	9	?	16	6	24	20
Hobøl .	. ¼ td. rug, 2 sætt. erter, 1½ td. byg, 15 td. havre.	1⅜ td. rug og hvede, 1 td. erter, 2 td. byg, 24 td. havre.	4	10 voxne 8 unge.	10	6	20	20
Vaaler	. ½ td. hvede, ½ td. erter, 4½ td. bl.korn, 17 td. havre.	15 td. korn.	4	14	10	4	18	10
Vestby	. ¼ td. rug, ½ td. erter, 2 td. bl.-korn, 12 td. havre	4 td. byg, 26 td. havre.	4	24	19	4	25	20

Digitized by Google

	Kornudsæden. Korn og havre. 1665.	1820.	Besætning. 1665. Heste.	Hornkvæg	Faar.	1820. Heste.	Hornkvæg.	Faar.
Kraakstad	1/4 à 1/2 td. rug, hvede og erter, 4 1/2 td. byg eller bl.korn, 11 td. havre.	25 td. af alle slags.	6	28	10	5	20	16
Aas . .	1/2 td. rug, 1/2 td. erter, 2 td, bl.-korn, 16 td.havre	Lige af værdi med 60 td. havre	6	28	16	11	50	40
Asker . .	23 td. byg, bl.korn og havre	24 td. af alle slags.	3	17	?	6	24	18
Vinger .	4 td. bl.korn, 12 td. havre.	25 a 30 td.	3	12	?	7	50	40
Grue . .	5 td. bl.korn, 9 td. havre.	36 td.	4	20	24	5	26	30
Hof . .	6 td. bl.korn.	30 à 40 td.	4	30	?	4	30	30

Udsædens størrelse skal altsaa være formindsket i Vaaler, være omtrent den samme i de 4 præstegjeld, Skjeberg, Hvaler, Raade og Asker, forøget tildels endog meget betydeligt i de øvrige 9 præstegjeld. Man maa saaledes snarest antage, at udsæden paa præstegaardene i denne landsdel i almindelighed, men langt fra paa alle, er forøget ikke saa ganske lidet.

At kornudsæden paa præstegaardene i Trondhjem og Kristiansand stifter ikke har forandret sig mere i tidsrummene mellem 1588—1830 og 1626—1826, end tilfældet skal have været efter de meddelte opgaver, er ved første øiekast overraskende. Man kan dog tænke sig forskjellige omstændigheder, som have bidraget dertil. I flere fjord- og fjeldbygder, hvor rydningen er meget kostbar, tør der vel senere have været opbrudt lidet nyland paa præstegaardene[1]). I andre egne, saasom i det trondhjemske, har der utvivlsomt været opryddet adskilligt. Men i aarene 1588—1626 har man neppe havt husmandspladser paa præstegaardene i hine landsdele, i alt fald kun undtagelsesvis. Af den ager, som senere er ryddet paa præstegaardene, maa vistnok en stor del være udlagt til husmandspladser. Man kan altsaa tænke sig, at der i driften af disse eiendomme er foregaaet den forandring, at præsterne før have havt et større antal tjenestedrenge, men efterhaanden ombyttet disse med husmænd, hvilket maa have medført, at den ager-

[1]) Ullensvang præstegaard skal saaledes have havt de samme agre i slutningen af det 17de aarhundrede som nu. (Efter oplysning meddelt af hr. Johannes Aga).

Digitized by Google

vidde, præsterne beholdt tilbage under egen drift, ikke er stegen i samme grad som oprydningen. En anden omstændighed, som har virket til at holde kornudsæden paa samme høide som i ældre tider, er, at præsterne den gang hvert aar tilsaaede en større del af sine agre, end de efter senere tiders brugsmaade have gjort, og altsaa lode en mindre del af dem hvile. Dette har nok ikke synderligt at sige i mange fjord- og fjeldbygder, hvor agerlandet er saa lidet, at det kan gjødsles hvert aar; men for de indre bygder i Trondhjem stift har denne omstændighed nok havt adskillig betydning. Muligt er det jo ogsaa, at man i ældre tider har saaet tykkere end i 1830. Endelig maa det erindres. at en ikke ringe del af agerlandet i 1830 anvendtes til udsæd af poteter, og at der altsaa blev saameget mindre igjen til kornet.

Turde man nu tro, at forholdet mellem det antal tønder korn, der udsaaedes i 1820—30 og i ældre tider, har været nogenlunde det samme i gjennemsnit for hver landsdels bondegaarde som for dennes præstegaarde, saa vilde man i de meddelte opgaver have et ganske vigtigt bidrag til agerbrugets historie. En saadan forestilling kan imidlertid let være urigtig. Man ved jo vistnok, at mange præstegaarde paa østlandet, særlig f. ex. i Smaalenene, have været opdyrkede meget stærkt i løbet af de her omhandlede tidsrum. Men det er dog rimeligt, at nybrud af ager i det hele taget, især vesten- og nordenfjelds, har været drevet stærkere hos bønderne, navnlig selveierbønderne, end paa præstegaardene.

V.

Om kornavlingen før 1665, forøgelsen af den erlagte korntiende.

Medens saaledes kornudsæden paa præstegaardene i Trondhjem og Kristiansand stifter ikke er stegen saa stærkt, som man skulde vente af hensyn til de omhandlede tidsrums længde og de store fremskridt, landet har gjort i andre henseender, saa har kornavlingen i disse bygder før 1665 uden tvivl voxet meget stærkere. Herfor kan der føres statistiske beviser, som, saavidt skjønnes, ikke efterlade nogen tvivl. Disse beviser ligge i, at korntienden i hint tidsrum er stegen just i de samme to stifter.

Digitized by Google

Tienden skulde efter kirkeordinantsen af 1539 være en tiendedel af avlingen og deles mellem kongen, kirken og præsten; men almuen havde efter recesserne af 1578, § 2, og en del kongebreve faaet løfte om at beholde en fjerdedel af tienden til underholdning for sine fattige. Christian IV's kirkeordinants af 1607 gjèntog imidlertid den ældre ordinants's fordelingsregel, og denne regel maa i alt fald efterhaanden være bleven gjældende ret. I de ved matrikuleringerne af 1665 og 1723 afholdte forretninger udtales eller forudsættes det nemlig ganske bestemt, baade at tienden skulde være en tiendepart af avlingen, og at den blot skulde deles i tre dele, nemlig mellem kongen, kirken og præsten. Som vidnesbyrd herom kunne særlig paapeges matrikuleringsprotokollerne af 1665 for Vestre Bærum, Indre Sogn og Nordhordland. At kirkeordinantsens fordelingsregel dengang er bleven anseet som gjældende, kan saaledes ikke være tvivlsomt. Derimod kunde der snarere være spørgsmaal om, hvorvidt den i recessen af 1578 opstillede fordelingsregel nogensinde har vundet sikkert fodfæste i praxis.

I reformatsen af 1589 haves opgaver over præstetienden. Schøning har i en afhandling om Norges kornavl, der er trykt i tidsskriftet Hermoder for aaret 1800, henført disse opgaver til det enkelte aar 1589, og da dette aar siges at have været meget misligt, anser Schøning dem for at være meget lave. Herved er imidlertid at mærke, at reformatsen er dateret 1ste Marts 1589. Dens opgaver kunne altsaa ikke angaa avlingen i dette aar; de ere desuden omtrentlige, hvilket vistnok ikke blot vil sige, at de ere afrundede, men at de betegne et gjennemsnit for flere aar. Schøning sammenstiller disse opgaver med yngre, nemlig med præsternes opgaver over deres tiender i aarene 1625, 1628 og 1644, af hvilke de skulde svare skat. Tienderne ere da ogsaa ved denne leilighed angivne i stærkt afrundede tal, for 6 præstegjelds vedkommende til samme tal som i 1588, men i de øvrige præstegjeld med mere eller mindre forandrede beløb. Disse opgaver kunne neppe uden videre benyttes som vidnesbyrd om præstetiendens bevægelse.

Ved de matrikuleringsforretninger, der afholdtes ifølge res. 23 januar 1665, blev den samlede tiende fastsat til bestemte beløb, og spørgsmaalet bliver da, om vi ikke her have opgaver, der ere tjenlige til sammenligning med reformatsens opgaver over præstetienderne 1588.

Vi meddele nu nedenfor, hvad præstetienden har udgjort

Digitized by Google

efter reformatsen af 1589, og hvad enhver af tiendens tre parter skulde udgjøre efter matrikuleringen af 1665 i:

	1588. td.	1665. td.
Søndmør fogderi	255	991
Romsdal »	120	673
Nordmør »	158	882
Romsdals amt	533	2 546
Orkedalen fogderi .	174	501
Guldalen » .	231	450
Strinden og Selbu » .	190	735
Fosen » .	122	492
Søndre Trondhjems amt	717	2 178
Stjør og Værdalen fogderi	390	1 118
Inderøen »	301	1 041
Namdalen »	113	242
Nordre Trondhjems amt .	804	2 401

Første led i denne sammenligning er imidlertid den virkelig erlagte tiende, andet led derimod den ved matrikuleringen fastsatte, som i virkeligheden aldrig blev gjældende og uden tvivl var høiere end den før erlagte. Sammenligningen halter altsaa. Vi ere dog ikke ganske ude af stand til at udfinde den omtrentlige forskjel mellem den i aarene 1660 erlagte tiende og den ved matrikuleringen bestemte. En jordebog for Stjør- og Værdalen fogderi, hvis opgaver senere skulle gjengives mere i detail, viser, at kongetienden af dette fogderi i gjennemsnit for aarene 1661—63 var 828 tønder eller 74 % af den ved matrikuleringen bestemte. Antager man, at forholdet har været det samme i de øvrige fogderier, og antager man endvidere, at den i reformatsen opførte præstetiende kun har været en fjerdedel af den virkelig erlagte, saa faar man ud, at den hele tiende har været:

	1588.	1665.
i Romsdals amt	2 132 td.	5 652 td.
- Søndre Trondhjems »	2 868 »	4 835 »
- Nordre Trondhjems »	3 216 »	5 330 »
Tilsammen	8 216	15 817

Digitized by Google

Den hele korntiende i disse tre amter skal altsaa være stegen 7 601 tønder eller 92 %.

Ogsaa korntienden i Kristiansand stift er stegen i et tidsrum, som begynder adskillig senere end det nysomhandlede for Trondhjem, men strækker sig ligesaa langt ned. Vidnesbyrdet herom findes i en kapitelsbog for Stavanger stift, der meddeler opgaver over kirkernes tiender i 1626 og 1664. De udgjorde i:

	1626.				1664.				
Dalenes provsti . .	62	sk℔	6	spand	98	sk℔	»	spand	
Jæderen — . .	67	»	»	—	116	»	$22^{1}/_{2}$	—	
Stavanger — . .	58	»	»	—	77	»	1	—	
Karmsund — . .	66	»	12	—	78	»	8	—	
Ryfylke — . .	95	«	»	—	130	»	19	—	
Stavanger amt . .	348	sk℔	18	spand	501	sk℔	$2^{1}/_{2}$	spand.	
Lister provsti . . .	60	td.	19	nottinger	199	td.	3	qvart.	$4^{1}/_{3}$ notting.
Mandal — . . .	77	»	8	—	210	»	»	—	$5^{1}/_{6}$ —
Lister og Mandals amt	138	td.	3	nottinger	410	td.	»	qvart.	$3^{1}/_{3}$ notting.
Nedenes provsti .	104	»	12	—	295	»	»	—	»$^{5}/_{6}$ —
Robygdelaget — .	80	»	11	—	133	»	3	—	3 —
Nedenes amt . . .	184	td.	23	nottinger	428	td.	3	qvart	$3^{5}/_{6}$ notting.

I sognene Hitterø, Nes, Vigmostad, Konnesmo, Eiken, Hægebostad, Bjelland, Grindum, Øislebø, Laudal, Dybvaag, Flosta ydedes tienden ikke i korn, men i smør, talg, huder, skind eller penge. Røldal gav slet ingen tiende. Hvorvidt den regel om tiendens fordeling, som var opstillet i Christian IV's kirkeordinants, har været gjennemført allerede i 1626, vide vi ikke. Men selv om dette ikke har været tilfældet, er korntienden endog i Stavanger amt og især i Nedenes samt Lister og Mandals amter stegen meget stærkere, end forandringen i fordelingsregelen kan have medført. Nu er det vistnok logisk taget en mulighed for, at stigningen kan være bevirket derved, at de offentlige myndigheder ere blevne strengere i at paase, at bønderne opgave sin avling rigtigere end før; men dette er lidet sandsynligt. Der kan neppe være fornuftig tvivl om, at aarsagen til den store tilvæxt i korntienden maa have været, at kornavlingen er voxet. Hvorvidt man paa grundlag af tienden kan regne sig til avlingen, er et spørgsmaal, vi senere skulle omhandle.

Digitized by Google

VI.

Fortsættelse, hvilke slags korn der saaedes i Akershus stift.

De første officielle kilder, man har til jordbrugets statistik for Akershus stift, ere, saavidt mig bekjendt, kapitelstaxterne. Disse taxter bleve nemlig i tidsrummet fra 1632—1685, som i Statsøk. tidsskrifts aargang 1888 side 84 oplyst, satte særskilt for hvert provsti. Man har da efter al rimelighed kun sat kapitelstaxt paa tiende af de slags kornarter, som avledes i provstiet, og disse kapitelstaxter blive altsaa vidnesbyrd om, hvilke arter af korn der saaedes i de forskjellige provstier. Vi finde da følgende:

I Øvre og Nedre Borgesyssel provstier, altsaa Smaalenene, Aker og Follo, sattes der saadan taxt under et paa hvede, rug og erter. Man maa altsaa have brugt disse slags sæd, om end, som vi senere skulle se, i liden mængde. Der sattes desuden taxt paa rent byg, paa blandkorn og paa havre. I slette aar sattes der særskilt taxt paa velbjerget og paa raabjerget korn.

I Øvre og Nedre Romerike provstier sattes der indtil 1653 kun saadan taxt paa blandkorn og havre, for 1654 tillige paa rug og fra 1678 paa rent byg. Hermed vedblev man til 1685.

For Hedemarken provsti sattes i 1633 taxt paa tiende af a) rug, hvede eller erter, b) byg eller blandkorn, c) havre. I den næste kapitelstaxt, som er os opbevaret, nemlig den, som sattes i 1641, er der ogsaa sat taxt paa tre grupper af kornarter; men den tredie gruppe er her kaldt letkorn. Desuden er der sat særskilt taxt paa raabjerget byg eller blandkorn, og der er sat særskilte taxter paa «letkorn» og «raabjerget letkorn». Denne noteringsmaade varede til 1651. Fra 1652 sattes der kun taxt paa de ovenfor under a og b nævnte kornsorter, altsaa hverken paa letkorn eller paa havre. 1658 til 1673 sattes der igjen særskilt taxt paa letkorn, fra 1678 til 1685 tillige paa havre. I dette provsti har altsaa hovedsæden sikkerlig været byg eller blandkorn ved siden af en del rug, medens det har havt liden havresæd.

Forsaavidt der sattes særskilte kapitelstaxter for Østerdalen, blev der kun noteret pris paa blandkorn og havre, i 1645—1657 tillige paa byg.

Digitized by Google

For Gudbrandsdalen sattes der taxt paa «rug, hvede eller erter», paa «byg eller blandkorn», i 1633 tillige paa havre, samt fra 1678—1685 paa «letkorn». Hermed er i dette provsti aabenbarlig kun ment let byg eller blandkorn.

For Valdres provsti er der indtil 1673 i almindelighed kun sat taxt paa byg, (i 1649—51 tillige paa blandkorn). Fra 1678 sattes der tillige taxt paa rug, hvede eller erter samt paa blandkorn [1]).

For Hadeland provsti sattes i det hele tidsrum taxt paa rug, hvede eller erter, paa byg eller blandkorn og paa havre.

For Bragernes provsti sattes i tidsrummet fra 1641—1685 særskilt taxt paa rug, hvede eller erter, paa byg, paa blandkorn og paa havre. I 1633 sattes ikke taxt paa byg.

For Tønsberg provsti sattes taxt paa rug, hvede eller erter, paa byg og paa havre fra 1633—1661, fra 1662 til 1673 tillige paa blandkorn. Kapitelstaxterne for 1674—1685 mangle.

For Brunla provsti sattes i 1633 taxt paa rug, paa blandkorn og paa havre, men fra 1641—1673 blot paa havre.

Om det nu end er antageligt, at man paa den tid, da korn af et vist slags begyndte at opføres i et provstis kapitelstaxt paa tienden, virkelig saaede saadant korn i dette provsti, saa er det ingenlunde sagt, at man ogsaa er vedbleven hermed, saalænge det samme slags korn findes i kapitelstaxterne. Disses historie viser nemlig noksom, at man i almindelighed er vedbleven at udfærdige dem i den form, de engang have faaet. Efterat kapitelstaxterne for det hele stift fra 1685 bleve satte under et, ophøre de selvfølgelig at give nogen veiledning med hensyn til udsæden af de forskjellige kornsorter i de forskjellige distrikter.

VII.

Den i 1665 paabudne matrikulering.

Ved reskript af 23de januar 1665 (trykt i Budstikken, 4de aargang, side 590—592) blev en almindelig matrikulering paabuden, saaledes at hver gaards skatteskyld skulde bestemmes

---

[1]) Dette vilde være lettere forklarligt, hvis Land, Toten, Vardal og Biri dengang vare blevne forenede med Valdres provsti; men dette skede jo først ved skr. 20 april 1737 (i anhanget til Wessel Bergs reskripter).

Digitized by Google

søndenfjelds til skippund tunge (tungt korn), nordenfjelds enten til spand korn (1½ spand = 1 sk℔ tunge) eller til løb smør (1½ løb = 1 sk℔ tunge) eller til vog fisk (3 voger — 1 skippund tunge). Denne matrikulering skulde udføres «i hvert sogn» af lagmanden, fogden, sorenskriveren og sex lagrettesmænd og bygges paa en besigtigelse af gaardene, der skulde begyndes, strax marken blev bar, og hvorved »skulde tages i agt hver gaards ager og eng, skov og fiskeri, sæd og avling, samt hvad enhver af heste og fæ aarlig kan overføde». Ved matrikuleringen maatte intet præstegjelds skatteskyld formindskes, men snarere forøges; derimod skulde skatteskylden mellem de forskjellige gaarde inden samme præstegjeld fordeles ligeligere, saaledes at den nedsattes for de for høit skyldlagte og forøgedes for de for lavt skyldlagte gaarde i samme præstegjeld.

Hvad der ved denne leilighed skulde omreguleres, var ikke alene skatteskylden, men ogsaa de gamle afgifter, ledingen og foringen, samt smaaredslerne, det vil sige toldene til amtmand, foged, lagmand, sorenskriver og lensmand; ligeledes paabød reskriptet, at tienden skulde bestemmes til en fast og uforanderlig afgift, dog saaledes, at kongens og kirkens tiende heller blev forbedret end forringet.

I enkelte distrikter blev ved særlige kongebreve matrikuleringens ledelse overdraget nogen anden end lagmanden. Som den første af lagrettesmændene nævnes flere steder bondelensmanden. Fremgangsmaaden har vistnok været noget forskjellig i de forskjellige landsdele. Paa Østlandet synes man at være gaaet saaledes til værks, at lagrettesmændene med sorenskriveren og fogden (eller muligens blot en af disse) have udført de nødvendige foreløbige arbeider, og at lagmanden eller den, der forrettede i hans sted, har indfundet sig, holdt thing med almuen og der endelig afgjort og for hver gaard bogført skatteskylden, tienden og gaardens øvrige udredsler. Denne endelige forretning synes i almindelighed her paa Østlandet at have medtaget to—tre dage for hvert præstegjeld. Paa Vestlandet er matrikuleringen i almindelighed foregaaet skibredevis og protokollationen skeet ved en for hele fogderiet fælles forretning. De forskjellige protokoller vidne naturligvis om meget forskjellig grad af omhu ved arbeidets udførelse. I mange fogderier er protokollen ledsaget af en mere eller mindre udførlig forklaring om de forudsætninger, hvorfra man er gaaet ud. I proto-

Digitized by Google

kollen skulde hver gaards herligheder, udsæd, avling og besætning noteres og skylden, tienden, m. m. rigtigen summeres for hvert sogn. Af protokollen skulde der istandbringes to exemplarer, af hvilke det ene skulde indsendes til rentekammeret, det andet forblive hos stiftamtmanden.

Denne matrikulering skulde efter reskriptet være færdig i løbet af 3 aar, men blev i nogle distrikter først tilendebragt i 1668 eller 1669.

Af de ved denne leilighed forfattede protokoller ere ikke faa forsvundne [1]). I rigsarkivet findes dog endnu saa mange, at man i dem kan finde opgaver for de allerfleste landsdele; men alle herhen hørende protokoller mangle for Smaalenenes amt med undtagelse af Tune, Veme og Aabygge len, for Aker og Follo fogderi med undtagelse af Vestre Bærum herred, for Budskerud amt med undtagelse af Modum, Sigdal, Eker og Sandsvær samt for Nordlandene med undtagelse af Lofoten.

Af disse protokoller har jeg ladet uddrage opgaver over antallet af opsiddere, udsæd og avling af korn samt besætningerne. Til dette arbeide er jeg skredet med stærke tvivl om, hvorvidt det lønnede umagen; men jeg fandt dog, at arbeidet burde gjøres, for at man kunde se, hvilke oplysninger disse protokoller virkelig indeholde. Der findes i dem forresten adskillige oplysninger, som jeg ikke har ladet medtage, nemlig om hvem eiendommene dengang tilhørte. Disse oplysninger ere vistnok baade paalidelige og vigtige for landets historie; men de foreligge paa langt nær for samtlige de landsdele, for hvilke der kan skaffes oplysninger om besætning og udsæd, og de frembyde adskillige vanskeligheder. Jeg har derfor maattet lade dem ligge.

De opgaver, protokollerne indeholde, ere ikke fuldstændige.

For det første omfatte de ikke adelige sædegaarde, i almindelighed ei heller præstegaardene.

Mangesteds meddeles ikke opgaver over opsiddernes antal. Denne mangel er imidlertid ikke saa væsentlig, da de ved Titus Bülche optagne mandtal have en rubrik, som omfatter opsiddere og føderaadsmænd. Ved en sammenligning mellem tallene i denne rubrik og antallet af opsiddere i de distrikter, for hvilke

---

[1]) Efter Høyers udtalelser (Fried. IV's Leben, II, side 88), skulde man tro, at de manglende protokoller muligens kunde findes i det kgl. bibliothek. Dette er imidlertid ikke tilfældet.

Digitized by Google

matrikulen af 1665 meddeler opgaver over disse, kan man altsaa finde et forholdstal, hvorefter antallet af opsiddere i andre distrikter lader sig beregne.

For mange distrikter opgives ikke antallet af andre husdyr end heste og hornkvæg. Antallet af svin opgives intetsteds. Heller ikke disse mangler ere af særdeles stor betydning, da man i de fleste tilfælde kan ty til de af dr. Nielsen meddelte, ovenfor omtalte opgaver af 1657.

For mange distrikter meddeles kun opgave over udsæd, ikke over avling, eller man har kun opgivet antallet af de udsaaede eller avlede tønder korn uden at anføre, af hvilket eller hvilke slags korn de bestode. Den sidstnævnte mangel kan for flere distrikters vedkommende afhjælpes ved at undersøge de opgaver, der haves over tienden.

Opgavernes ufuldstændighed i de omhandlede henseender er altsaa ikke af saa stor betydning. Men man kan ikke undgaa stærke tvivl om deres paalidelighed i visse henseender. Nøiagtigste ere de naturligvis med hensyn til antallet af opsiddere. Derimod maa man paa forhaand nære en stærk mistanke om, at opgaverne over besætning og fornemmelig over udsæd og avling have været unøiagtige og muligens endog ganske vildledende. Opgaverne angaa ikke den virkelige besætning, udsæd og avling i et bestemt aar, men hvad gaardene aarligen (ɔ: i gjennemsnit for en længere tid) kunne føde, saa og avle. Dette er reskriptets mening, og saaledes blev det, efter hvad der mangesteds udtrykkelig siges, i gjennemførelsen forstaaet. Opgaverne bero altsaa paa skjøn, og det rimelige er, at almuen har søgt at faa disse opgaver saa lave som muligt. Paa den anden side maa det erindres, at matrikuleringen kun havde til hensigt at omfordele præstegjeldets skatteskyld paa en ligeligere maade. Herved fik enhver gaardmand en meget stærk opfordring til at paase ikke alene, at hans egen udsæd og besætning ikke bleve for høit, men ogsaa at andre mænds ikke bleve for lavt ansatte.

VIII

Matrikuleringen i 1723.

Matrikulen af 1665 led af to væsentlige mangler. Den havde tvertimod sin oprindelige plan beholdt mange forskjel-

Digitized by Google

lige skatteskyldspecies. Gaarde, der havde at svare skat efter samme skatteskyldspecies, vare ofte satte i skyld efter et forhold, der afveg meget betydeligt fra deres virkelige skatteevne. Efter justitsraad Hans Nobels forslag begyndte regjeringen allerede i 1713 at tænke paa en ny almindelig matrikulering, og ved tvende forordninger af 7 juli 1721 blev det bestemt, at en saadan skulde finde sted. Alle gamle skatteskyldspecies skulde reduceres til hartkorn og skatteskylden fordeles ligeligt over det hele land. Dette matrikuleringsarbeide blev ledet med stor kraft og fuldendtes allerede i aarene 1723—24. Fortjenesten heraf tilkom biskop Deichmann, som ved siden først af Nobel, derefter af lagmand P. Vogt ledede værket. Den kaldes derfor gjerne den Deichmannske matrikul. Den blev imidlertid aldrig indført, idet kongen ved res. 8 dec. 1724 bestemte, at det skulde have sit forblivende ved den gamle skatteskyld, cfr. Høyer, Fr. IV,s Leben, II, 87—96, Norsk historisk Tidsskrift, første række IV, 507, Danske Samlinger, IV, 364—372, Chr. Bruun, Fr. Rostgaards liv og levnet, 284—288, Thaarups Arkiv for Statistik, II, 356—468.

For at opnaa et rigtigt forhold mellem skatteskylden i de forskjellige stifter afholdtes der møder af direktørerne med de kommitterede for Akershus og Kristiansand stifter den 31 aug. 1722 (Thaarup l. c., side 402), i Trondhjem oktober maaned samme aar med de kommitterede i Akershus og Trondhjem stifter og den 19 febr. 1723 i Aurdals præstegaard med de kommitterede for Akershus og Bergen stifter (se utrykt skrivelse i matrikuleringsprotokollen for Sønd- og Nordfjord). Tanken var dog nok egentlig den, at hvert thinglags skyld skulde blive nogenlunde uforandret og matrikuleringen altsaa væsentlig være en omfordeling af skylden inden ethvert saadant distrikt. (Se Blom, Forklaring over Hovedmatrikuleringskommissionens Arbeide, indledningen, side XVIII.)

Denne foranstaltnings fiskale side vedkommer os ikke her. Hvad der giver den interesse for nærværende undersøgelse, er, at den nye matrikulering ligesom den af 1665 skulde bygges paa nøiagtige opgaver over hver gaards udsæd, avling, besætning, husmandspladser og øvrige herligheder. Disse opgaver skulde indføres i en protokol, som kaldtes matrikuleringens fundament, medens selve skyldsætningen indførtes i en anden. Formularer for disse protokoller meddeltes denne gang fra regjeringen, men bleve ikke overalt nøiagtig fulgte. Fremgangs-

Digitized by Google

maaden var omtrent den samme som i 1665, paa det nær at stiftamtmanden eller amtmanden eller i hans forfald en dertil særskilt beskikket mand tilligemed lagmanden forestod arbeidet i hvert amt, samt at sognepræsten overalt skulde være tilstede for at formane almuen til at meddele rigtige opgaver og paase, at dette skede. Tilsyn hermed førtes endvidere under mødet af fogden, sorenskriveren, lensmanden og 6 lagrettesmænd. Fogden foretog beregningerne, sorenskriveren førte protokollerne, som skulde underskrives paa stedet. I mange fogderier ere disse protokoller førte med stor orden og nitiditet.

De ved matrikuleringen 1723 forfattede protokoller findes alle i rigsarkivet med undtagelse af de over matrikuleringens fundamenter førte protokoller for Hedemarken, Nedenes, Ryfylke og Finmarken fogderier.

Regjeringen og kommissærerne vare sig vel bevidste, at det vilde blive vanskeligt at erholde paalidelige opgaver af almuen, og instruktionerne tilholdt derfor kommissærerne enten selv eller ved andre at besigtige de gaarde, hvis opsiddere mistænktes for at give falske opgaver. Saadan besigtigelse kan dog blot temmelig sjelden have fundet sted. Fandtes nogen skyldig i at have afgivet falske forklaringer over sin gaards beskaffenhed eller herligheder, saa skulde han have forbrudt sin bygsel, hvilket antoges at medføre, at opsidderen, om han var eier, havde forbrudt sin eiendomsret. Herom skulde almuen advares ved forretningens begyndelse. Om hvorvidt de meddelte og protokollerede opgaver ansaaes som paalidelige, foreligger der faa udtalelser. De kommitterede for Lister og Mandals amt, amtmand Resen og kommerceraad Løvenstjerne, sige i skrivelse af 31 Juli 1723 (Thaarup, side 435), at de i begyndelsen havde fundet megen modstand og opsætsighed hos almuen og nogen uvillighed til at sidde i lagrettet, men da de havde forklaret almuen kongens øiemed, at faa en ligeligere fordeling af skatterne, kappedes de med hinanden, særdeles de af lagrettet, at oplyse de mindste mangler i angivelse af udsæd og kreaturfødsel. Men disse embedsmænds forklaring staar ikke til troende. Senere indgav præsten i Oddernes en klage over matrikuleringen, hvori han paastod, at det var gaaet ynkelig og uretfærdig til med angivelsen. Han paaberaabte sig bestemte gaarde som beviser herfor. Herimod tog amtmanden til gjenmæle (Thaarup, side 448—451); men, som senere skal vises, synes opgaverne netop for dette amt at være i høi grad

Digitized by Google

upaalidelige. Det ligger i sagens natur, at de meddelte opgaver overalt maatte blive temmelig løse og i det hele taget vistnok for smaa. Særligen maatte dette gjælde om avlingens størrelse. Opgaverne over kornavlingen ere i de fleste fogderier ikke engang blevne protokollerede, men kun benyttede som grundlag for skyldsætningen og tiendereguleringen. I visse fogderier er der meddelt opgaver over det antal hølæs, som avledes paa hver gaard; men disse opgaver ere i de fleste tilfælde saa urimelig lave, at de ikke ere omtale værd. En anden feil er, at kommissærerne i mange amter undlod at anføre udsæden og bestemme tiende af hvede, rug, blandkorn og erter, eller hvad man med et fælles ord kaldte hommelkorn. Denne fravigelse fra planen synes at være skeet uden kongens, men dog nok med direktørernes samtykke.

I de fleste amter har man gjort forsøg paa et slags bonitering af jorden, idet der er anført, hvor meget der af den nye skatteskyld faldt paa jorder af «bedste land» og hvor meget der faldt paa jorder af «svagere land». Som man kan begribe, har imidlertid maalestokken for, hvad der skulde regnes til «bedste land» og «svagere land», været sat saa forskjellig i de forskjellige bygder, at klassifikationen ikke kan tillægges nogensomhelst betydning. Saaledes er skatteskylden sat i

	af bedste land.			af svageste land.		
Aremark til . . .	180 td.	7 skpr.	» fdk.	56 td.	» skpr.	7 fdk.
Rødenes » . . .	35 »	» —	» »	73 »	6 —	1 »
Rygge » . . .	284 »	2 —	3 »	72 »	» —	3 »
Raade » . . .	69 »	1 —	2 »	231 »	5 —	2 »
Urskog » . . .	280 »	6 —	1 »	57 »	2 —	2 »
Høland » . . .	» »	» —	» »	340 »	5 —	2 »
Vang paa Hedemarken til . . .	680 »	4 —	3 »	323 »	1 —	» »
Toten » . . .	447 »	» —	1 »	711 »	5 —	2 »
Gran » . . .	176 »	5 —	3 »	730 »	6 —	1 »
Modum » . . .	» »	» —	» »	438 »	2 —	» »
Eker » . . .	843 »	7 —	» »	66 »	1 —	» »

I Stjør- og Værdalen fogderi har man skjelnet mellem tre forskjellige slags jord, nemlig kornvisse, middelmaadige og frostlændte gaarde. Skylden paa 1ste klasses gaarde var tilsammen 1 923, paa anden klasses 648, paa tredje klasses 382 tønder hartkorn.

Digitized by Google

Over hele landet skulde det i særskilt rubrik opgives, hvorvidt der til gaarden hørte skov, og af hvad beskaffenhed denne var. Nogen nærmere undersøgelse af disse oplysninger om skovenes tilstand have vi ei anstillet. Et flygtigt gjennemsyn af denne rubrik for enkelte bygder har fremkaldt den tanke, at en mere indtrængende undersøgelse ikke vilde lønne umagen.

Som prøvestykke paa troværdigheden af matrikulens opgaver over opsiddere, husmænd, udsæd og besætning ere de sammenstillede amtsvis med de i den officielle statistik for 1835 meddelte. Derefter er det beregnet, hvormange procent de for hvert amt fundne tal i 1723 og 1835 udgjorde af den samlede sum for samtlige de distrikter, hvis protokoller ere opbevarede. Denne beregnings resultater ere offentliggjorte i Morgenbladet for 30 marts 1889. De lede i det hele taget til den tanke, at opgaverne ogsaa for 1723 ere nogenlunde paalidelige. For de fleste amters vedkommende ere opgaverne for 1723 blevne sammenstillede enten præstegjeldsvis med opgaverne fra 1835 eller, hvor dette ikke var muligt, thinglagsvis med opgaverne fra 1845, og procentforholdet mellem totalsummerne for amtet og specialsummerne for dettes præstegjeld eller thinglag udregnet. Ogsaa denne prøve bestaa opgaverne fra 1723 i adskillige amter meget godt. Som exempel herpaa kan nævnes Akershus amt. Resultaterne her ere følgende:

	Heste.		Hornkvæg.		Faar.		Udsæd af havre.	
	1723 %	1835 %	1723 %	1835 %	1723 %	1835 %	1723 %	1835 %
Aker og Follo fogderi								
Aker	6,5	10,1	5,6	7,7	5,4	6,7	5,5	6,5
Asker	6,7	7,3	6,7	6,4	6,9	9,4	6,5	6,2
Nesodden . . .	0,9	1,3	1,0	1,4	1,2	1,4	1,0	1,4
Kraakstad . . .	3,5	4,2	3,6	4,2	3,9	3,3	4,9	5,7
Aas og Fron . .	4,9	5,6	5,6	6,0	5,9	5,2	8,1	7,1
Vestby	3,8	3,8	3,8	3,3	4,1	3,6	5,7	4,1
Tilsammen	26,3	32,3	26,3	29,0	27,4	29,6	31,7	31,0
Nedre Romerike fogderi								
Enebak	5,5	4,8	4,4	4,5	5,5	3,4	4,8	5,4
Høland	5,6	6,1	5,9	6,6	6,4	6,3	6,0	7,5
Fet	5,2	3,9	4,5	4,2	4,6	3,7	4,6	4,4
Urskog	4,2	3,8	4,7	3,9	4,3	4,2	4,0	4,6

Digitized by Google

Skedsmo og Nittedalen	7,4	6,3	5,9	5,9	6,2	5,4	6,5	6,2
Sørum	4,8	4,0	5,1	4,3	5,0	4,0	4,7	4,5
Tilsammen	32,7	28,9	30,5	29,4	32,0	27,0	30.6	32,6
Øvre Romerike fogderi								
Gjerdrum	3,6	3,3	3,6	3,2	2,9	2,7	3,3	3,3
Ullensaker . . .	9,5	8,1	9,4	8,5	9,8	8,1	9,0	8,9
Nannestad . . .	8,5	6,8	8,5	6,8	7,9	6,1	8,3	5,8
Nes	10,4	10,4	11,8	10,8	11,0	10,7	9,3	10,2
Eidsvold og Hurdalen	9,0	10,2	9,9	12,3	9,0	15,8	7,8	8,2
Tilsammen	41,0	38,8	43,2	41,6	40,6	43,4	37,7	36,4

Paa samme maade forholder det sig med opgaverne for Smaalenenes samt Jarlsberg og Larvik amter samt i nogenlunde tilsvarende grad med de to trondhjemske amter. For nogle amter skal kornudsæden have forandret sig stærkt med hensyn til arten, navnlig skal forholdet mellem udsæden af byg og blandkorn eller af blandkorn og havre, hvis man kan tro opgaverne, have forrykket sig saa meget, at en sammenligning falder vanskelig. For mange distrikters vedkommende ere imidlertid opgaverne over udsædens art neppe at stole paa. Endnu mere unøiagtige maa da opgaverne over udsædens og avlingens størrelse antages at være. Spørgsmaalet er da, om man i tiendregnskaberne kan finde nogen veiledning til at rette disse. Men dette spørgsmaal henskyde vi til et senere punkt i denne afhandling, idet vi først særligen ville omhandle opgaverne over antallet af opsiddere, husmænd og besætning, hvilke opgaver vistnok i det hele taget ere paalideligere.

IX.

Antallet af opsiddere og husmænd 1665 og 1723.

Over antallet af opsiddere (mænd og kvinder) samt føderaadsmænd haves i Bülches mandtal af 1664—1666 opgaver, som nu ere næsten fuldstændige for det hele land. De mangle nemlig kun for Frons præstegjeld i Gudbrandsdalen, for Laardal og Vinje i Telemarken, Aaseral og Finsland.

Digitized by Google

Opgaver blot over opsiddere omtrent fra samme tid haves i matrikuleringsprotokollerne fra 1665 for følgende distrikter. De sammenstilles her med opgaverne over opsiddere og føderaadsmænd i samme distrikter. Vi betegne for korthedsskyld baade mandtallet og matrikulen som vedkommende aaret 1665.

	Antal opsiddere og føderaadsmænd efter mandtallet 1665.	Antal opsiddere efter matrikulen 1665	Forskjellen ÷	Forskjellen +
Tune og Veme len	744	648	96	
Nedre Romerike	998	911	87	
Øvre Romerike	1 146	1 077	69	
Solør og Østerdalen	1 357	1 234	123	
Hedemarken	1 341	1 228	113	
Gudbrandsdalen (undtagen Fron)	1 401	1 229	172	
Toten, Hadeland og Valdres .	2 011	1 873	138	
Modum, Sigdal, Eker og Sandsvær	740	785	»	45
Tønsberg len	1 846	1 680	166	
Brunla	727	741	»	14
Indre Sogn	711	620	91	
Nordfjord	2 046	1 914	132	
Søndmør	2 830	2 981	»	151
	17 898	16 921	1 187	210

De opgaver, efter hvilke antallet af opsiddere skulde være større end af opsiddere og føderaadsmænd tilsammentagne, ere selvfølgelig urigtige. Forskjellen kan muligens for nogen del, snarest i Søndmør, forklares ved den store forskjel i den geistlige og civile inddeling, der let fremkalder forvirring, naar man skal gjøre uddrag af listerne. Den her omhandlede urigtighed er dog ikke af stor betydning.

Forskjellen mellem mandtallets og matrikulens tal i disse rubriker er overhovedet ikke stor. Det sidste af disse tal er nemlig i gjennemsnit kun omtrent $5^1/_2$ % mindre end det første. Heraf kan man visselig ikke slutte, at antallet af føderaadsmænd dengang kun har været $5^1/_2$ % af gaardbrugernes tal, men kun at tællingen for hines vedkommende har været unøiagtigere end for disses.

Over husmændenes antal i 1665 har man opgaver i Bülches mandtal; men disse indbefatte baade jordbrugende og jordløse husmænd. Nogen tilsvarende opgave findes ikke i matrikule-

Digitized by Google

ringsforretningerne af 1665 eller 1723. Derimod meddeles i de over matrikulens fundamenter sidstnævnte aar optagne protokoller opgaver over de jordbrugende husmænd, altsaa over husmandspladsene. Da disse protokoller, som før sagt, mangle for Hedemarken, Nedenes og Ryfylke fogderier, kjender man ikke antallet af jordbrugende husmænd for disse fogderier. Vi gjætte da paa, at deres antal har staaet i samme forhold til opsiddernes som i de nærmeste fogderier, med hvilke hine have størst lighed. For Hedemarken vælge vi altsaa Toten, Vardal og Biri til grundlag. I disse bygder var i 1723 antallet af opsiddere 800, af jordbrugende husmænd 351. Antallet af opsiddere var i Hedemarken fogderi 746, herefter sættes husmændenes antal til 327. For Nedenes tages som udgangspunkter Bamle og Sannikedals præstegjeld af Bratsberg amt og Mandal fogderi. Antallet af opsiddere var her 2 377, af husmænd 352. I Nedenes fogderi var antallet af opsiddere 2 045, hvorefter antallet af husmænd bliver 302. For Ryfylke bruge vi som udgangspunkt Jæderen og Søndhordland fogderier. Antallet af opsiddere var der 4 991, af husmænd 60, antallet af opsiddere i Ryfylke var 2 324, og herefter kan antallet af husmænd sættes til 28.

Paa grundlag af disse oplysninger er følgende tabel udarbeidet.

Digitized by Google

Amt.	Opsiddere og føde-raadsmænd 1665.	Opsiddere.		Tilvæxt		Opsiddere 1825.	Tilvæxt		Jordbrugende husmænd.		Tilvæxt	
		1665.	1723.	i tal.	i procent.		i tal.	i procent.	1723.	1825.	i tal	i procent.
Smaalenenes	3 068	2 892	3 309	+ 417	+ 14,4	4 876	+ 1 567	+ 47,4	1 237	3 117	1 880	152,0
Akershus	3 126	2 953	3 517	+ 564	+ 19,1	4 489	+ 972	+ 27,6	1 692	4 719	3 027	178,9
Hedemarkens. . . .	2 857	2 642	3 347	+ 705	+ 26,7	5 366	+ 2 019	+ 60,3	799	4 450	3 651	456,9
Kristians	3 705	3 102	4 048	+ 946	+ 30,5	5 728	+ 1 680	+ 41,5	1 617	6 787	5 170	319,7
Buskerud	2 310	2 183	3 050	+ 867	+ 39,7	5 086	+ 2 036	+ 66,8	1 569	4 094	2 525	160.9
Jarlsberg og Larviks .	2 614	2 421	3 001	+ 580	+ 24,0	4 873	+ 1 872	+ 62,4	574	1 157	583	101,6
Bratsberg	2 063	1 924	2 736	+ 812	+ 42,2	4 526	+ 1 790	+ 65,4	987	3 559	2 572	260,6
Nedenes	2 850	2 693	3 378	+ 685	+ 25,4	3 849	+ 471	+ 13,9	325	1 170	845	260,0
Lister og Mandals . .	4 269	4 034	5 058	+ 1 024	+ 25,4	6 050	+ 992	+ 19,6	405	647	242	59,8
Stavanger	4 371	4 101	4 417	+ 316	+ 7,7	5 415	+ 998	+ 22,6	79	2 786	2 707	3 426,5
Søndre Bergenhus . .	6 041	5 709	6 916	+ 1 207	+ 21,1	9 242	+ 2 326	+ 33,6	15	2 687	2 672	17,813,3
Nordre Bergenhus . .	5 529	5 235	5 791	+ 556	+ 10,6	6 121	+ 330	+ 5,7	348	2 489	2 141	615,2
Romsdals	6 257	5 913	6 083	+ 170	+ 2,9	6 527	+ 444	+ 7.3	578	2 598	2 020	349,5
Søndre Trondhjems .	3 562	3 366	3 626	+ 260	+ 7,7	4 984	+ 1 358	+ 37,5	810	3 403	2 593	320,1
Nordre Trondhjems .	3 401	3 224	3 148	÷ 76	÷ 2.4	3 907	+ 759	+ 24,1	699	3 843	3 144	449,8
Nordlands	4 285	4 049	4 690	+ 641	+ 15,8	5 948	+ 1 258	+ 26,8	51	838	787	1 543,1
Tromsø	794	750	1 098	+ 348	+ 46,4	2 525	+ 1 427	+ 180,0	29	227	198	682,8
Tilsammen	61 102	57 191	67 213	10 022	17,5	89 512	22 299	33,2	11 814	48 571	36 757	311,1

Digitized by Google

Opgaverne over antallet af opsiddere høre vistnok til de sikreste, som haves fra 1723. Ved hjælp af jordebøgerne, skjødeprotokollerne og tiendemandtallene maatte fogden, sorenskriveren og sognepræsten med nogen omhu kunne give næsten fuldstændige lister over dem, og de berigtigelser, disse lister tiltrængte, maatte de kunne faa hos lensmanden, lagrettet og almuen, som her ikke havde nogen grund til at føre sine embedsmænd bag lyset. Opgaverne over de jordbrugende husmænds antal ere rimeligvis ikke fuldt saa paalidelige; men tilværelsen af en husmandsplads er dog en saa iøinefaldende kjendsgjerning, at den ikke godt kunde skjules eller glemmes. Det maa forøvrigt bemærkes, at de jordbrugende husmænd dengang vare forskaanede for den gamle husmandsskat, ialfald medmindre de selv eiede sine huse.

For Stavanger og Søndre Bergenhus amter ere dog opgaverne over husmændenes antal sandsynligvis meget for lave. Det er muligt, at endel jordbrugende husmænd her have været regnede blandt opsidderne, nemlig som leilændinger.

X.

Antallet af husdyr 1665 og 1723.

De oplysninger om husdyrenes antal, dr. Yngvar Nielsen har uddraget af kvægskatsregnskabet for 1657, ere forsaavidt fuldstændigere end de, matrikuleringerne af 1665 og 1723 give, som hine meddele antallet af svin. Matrikuleringernes opgaver lide ogsaa af den mangel, at de undertiden ikke meddele opgaver over gjeder eller slaa disse husdyr sammen med faarene eller endog ganske forbigaa baade faar og gjeder. I det hele taget ere vistnok kvægskatsregnskabets opgaver nøiagtigere end matrikuleringernes, idet de havde en bestemt aldersgrænse for det hornkvæg, som skulde medtages, nemlig 1 aar, medens mangelen af en saadan regel ved matrikuleringerne maa have medført, at aldersgrænsen er bleven sat forskjellig i de forskjellige distrikter. Paa den anden side vise opgaverne i matrikuleringsprotokollerne for 1665, at antallet af de i kvægskatsmandtallene indførte dyr for enkelte distrikter har været altfor lidet. For at faa et rigtigt begreb om husdyrenes antal omkring

Digitized by Google

aaret 1660 er det derfor bedst saavidt muligt at lægge kvægskatsregnskaberne til grund, men i fornødent fald at berigtige deres opgaver efter matrikuleringen af 1665. Nu er det vistnok saa, at opgaverne ere affattede til forskjellige tider med et mellemrum, som ikke er mindre end 7 og for visse distrikter gaar op til 11 aar. Det virkelige antal husdyr kan saaledes i mellemtiden være undergaaet forandring, og man kan derfor ikke uden videre antage, at en ulighed i disse opgaver for samme slags dyr i samme distrikt hidrører fra unøiagtighed. Her maa nemlig erindres, at den første af disse opgaver skal meddele antallet af skattepligtige dyr i et bestemt aar, nemlig 1657, den anden opgave derimod antallet af de dyr, som i gjennemsnit for et længere tidsrum, indbefattende saavel gode som slette aar, kunde fødes paa hver gaard. En vis overensstemmelse mellem disse opgaver bestyrker vistnok deres troværdighed; men en ulighed gjør dem ikke ubetinget utroværdige. Uligheden maa dog have sine grænser. Bliver den for stor, saa maa det antages, at i det mindste en af opgaverne er upaalidelig, og dette vil i regelen, skjønt ikke altid, maatte antages at gjælde om den mindste. Af det ovenfor udviklede flyder, at det ikke kan ansees ubetinget urigtigt at tage antallet for en art husdyr fra en kilde, for en anden art fra en anden. Det er indlysende, at man paa denne maade kan faa en rigtigere forestilling om det antal husdyr, man i hin tid omtrentlig underholdt, end om man bandt sig udelukkende enten til den ene eller den anden kilde.

At ikke blot voxne, men ogsaa unge dyr ved matrikuleringerne ere medtagne, fremgaar undertiden af protokollernes rubriker. Saaledes findes i matrikuleringsprotokollen for Odalen, Solør og Østerdalen fogderi 1723 en særskilt rubrik for føl, hvori opføres 209 stykker mod 2 925 voxne heste. Ikke sjelden have matrikuleringsprotokollerne særskilte rubriker for kjør og ungfæ. Dette er tilfældet

ved matrikuleringen i 1665 i	Kjør.	Ungnød.
Nedre Romerike	4 774	2 422
Øvre do.	6 923	3 764
Hadeland og Valdres	5 591	3 146
Visse dele af Buskerud	4 776	1 980
Jarlsberg	9 727	4 712
Larvik	4 083	1 976

Digitized by Google

Bamle fogderi	2 124	867
Nedre Telemarken	2 607	1 391
	40 605	20 258
ved matrikuleringen 1723 i		
Søndre Bergenhus amt	44 180	16 878
Sønd- og Nordfjord	21 071	13 788
Romsdals amt	32 402	22 683
Søndre Trondhjem	19 660	12 101
Nordre do.	15 249	6 321
Salten	6 494	2 230
Lofoten, Vesteraalen og Andenes	4 324	1 815
	143 380	75 816

Vi skulle efter denne almindelige redegjørelse gjennemgaa hvert enkelt amt og forklare, hvorledes vi have faaet frem de tal, som findes i den nedenfor meddelte tabel over antallet af heste, hornkvæg, faar og gjeder.

Smaalenenes amt. Her ere oplysningerne for aarene omkring 1660 meget tarvelige. I kvægskatsregnskaberne findes kun opgaver for Moss, Heggen og Frøland fogderier, fra matrikuleringen kun for Tune, Borge, Hvaler og Veme len. Fra 1723 haves derimod opgaver for det hele amt.

Der skal efter disse opgaver have været i Tune, Borge, Hvaler og Veme:

	Heste	Hornkvæg.	Faar.	Gjeder.
1665:	1 335	4 395	2 800	273
1723:	1 562	4 610	3 822	4

Herved mærkes, at fordelingen af smaafæet 1665 for en ringe brøkdel er vilkaarlig.

For Heggen og Frøland fogderi, det vil sige Eidsberg, Askim og Trøgstad præstegjeld:

	Heste.	Hornkvæg.	Faar.	Gjeder.
1657:	1 259	6 138	3 977	733
1723:	1 100	4 640	3 464	20

For begge fogderier

1657:	2 594	10 533	6 777	1 006
1723:	2 662	9 250	7 286	24

I 1723 var antallet af husdyr fordelt mellem de daværende fogderier, hvilke vare de samme som i 1835, paa følgende maade:

Digitized by Google

	Heste.	Hornkvæg.	Faar.	Gjeder.
Idde og Marker	1 055	3 055	3 541	20
Moss og Tune	2 535	6 976	6 087	31
Rakkestad, Heggen og Frøland	2 290	9 501	7 783	»
	5 880	19 532	17 411	51

Antallet skal efter opgaverne være steget i Tune fogderi fra 1665 til 1723, men i Heggen og Frøland sunket fra 1657 til 1723. Dette er sandsynligvis grundet i, at man ved tællingen i Heggen og Frøland 1723 har sat aldersgrænsen for husdyr, der medregnedes, høiere end i 1657; men forskjellen kan jo muligens ogsaa være virkelig. Tællingen i 1657 maa sandsynligvis være foretaget, før krigen med Sverige havde bragt saadan elendighed over amtet, som krigen i 1716—18 medførte, hvis virkninger sikkerlig ikke vare forsvundne i 1723. Det vilde saaledes ikke være besynderligt, om amtets husdyrhold var mindre i 1723 end i 1657. Herimod kan imidlertid indvendes, at opgaverne vise det modsatte for Moss fogderis vedkommende. Det er dog neppe umuligt, at dette fogderi kan have forvundet skaden før de øvrige. Under denne uvished ansees det rettest i tabellen at opføre samme besætning for dette amt i 1665 som i 1723, med runde tal som et udtryk for, at de kun hvile paa en løs gjætning.

Akershus amt. For Aker og Follo fogderi haves kvægskatsregnskaber fra 1657 og matrikuleringsopgaver fra 1723, men ikke fra 1665. Antallet var af

	Heste.	Hornkvæg.	Faar.	Gjeder.
1657:	1 688	7 622	6 268	1 393
1723:	1 908	7 822	5 624	1 152

For amtets tvende andre fogderier ere opgaverne fuldstændige fra alle tre aar. Tallene ere:

	Heste.	Hornkvæg.	Faar.	Gjeder.
Nedre Romerike				
1657:	1 560	6 437	4 099	1 075
1665:	1 611	7 196	4 256	803
1723:	2 365	9 074	6 579	2 396
Øvre Romerike				
1657:	2 641	11 417	7 143	1 131
1665:	2 111	10 687	5 248	492
1723:	2 973	12 821	8 354	2 227

Digitized by Google

I tabellen er rubriken for 1665 udfyldt efter kvægskatsregnskaberne.

Hedemarkens amt. For begge amtets daværende fogderier haves opgaver fra 1657, samt fra matrikuleringen 1665 med undtagelse af Odalen, dog saaledes at der ingensteds meddeles opgaver over smaafæet. Opgaverne ere:

		Heste.	Hornkvæg.	Faar.	Gjeder.
Hedemarken fogderi.					
	1657:	3 166	14 226	12 446	4 546
	1665:	2 679	14 443	?	?
Solør, Odalen og Østerdalen fogderi.					
	1657:	2 455	16 094	11 271	9 064
	1665:				
i Solør		743	7 733		
beregnet tillæg for Odalen .		270	2 190		
i Østerdalen		1 003	7 580		
		2 016	17 503		

Dersom man blot havde havt matrikulen af 1665 at holde sig til, kunde man have været ledet ind paa den tanke, at kommissærerne, naar de i dette amt udelod smaafæet, satte antallet af hornkvæg saameget høiere. Kvægskatsregnskaberne vise imidlertid, at dette ikke har været tilfældet.

For hele Hedemarkens amt har i 1657—1665 antallet været

	Heste.	Hornkvæg.
efter kvægskatsregnskaberne	5 621	30 320
— matrikuleringen . . .	4 695	31 946

Forskjellen er ikke stor. I tabellen have vi fulgt kvægskatsregnskabet.

Fra 1723 haves blot opgaver for Solør, Odalen og Østerdalen fogderi. Det gjælder da at udfinde, hvorvidt man kan opstille en nogenlunde rimelig gisning om husdyrantallet i Hedemarken fogderi 1723. Af dets naboegne har det størst naturlig lighed med bygderne paa den vestlige side af Mjøsen, altsaa Toten, Vardal og Biri. Disse havde tilsammentagne

	Heste.	Hornkvæg.	Faar.	Gjeder.
1665:	1 404	8 192	?	?
1723:	1 619	8 110	6 559	?

Man kan formodentlig uden væsentlig feil antage, at antallet af heste og hornkvæg i Hedemarken fogderi er undergaaet tilsvarende forandringer i samme tidsrum. Hvad faar og

Digitized by Google

gjeder betræffer, maa vi nøie os med den vistnok usikrere gjætning, at deres antal er undergaaet forandring i samme forhold som det i amtets andet fogderi stedfundne. Vi faar da som husdyrbestand i 1723:

	Heste.	Hornkvæg.	Faar.	Gjeder.
Solør, Odalen og Østerdalen	3 134	19 645	15 480	8 561
Hedemarken fogderi . . .	3 100	14 032	17 142	4 473
	6 234	33 677	32 622	13 034

Disse tal afrunde vi til de i tabellen opførte.

Kristians amt. Fra 1657 haves opgaver for begge fogderier, ligeledes fra begge matrikuleringerne; men, forsaavidt angaar den af 1665, kun over heste og hornkvæg. Tallene ere:

		Heste.	Hornkvæg.	Faar.	Gjeder.
Gudbrandsdalen	1657:	2 902	14 027	18 752	5 103
	1665:	3 535	21 983	?	?
	1723:	4 092	25 311	30 702	7 207
Toten, Hadeland og Valdres . . .	1657:	4 079	19 917	17 497	5 828
	1665:	3 465	20 006	?	?
	1723:	4 022	23 657	18 726	8 347
For hele amtet	1657:	6 981	33 944	36 249	10 931
	1665:	7 000	41 989	?	?
	1723:	8 114	48 968	49 428	15 554

Det tør vel antages, at opgaverne i kvægskatsregnskabet for Gudbrandsdalen have været for lave. Vi tage derfor antallet af heste og kornkvæg fra matrikulen af 1665. Det rigtigste vilde kanske være at holde sig til denne for Gudbrandsdalens, men til kvægskatsregnskabet for Toten, Hadeland og Valdres fogderis vedkommende. Derved vilde antallet af heste blive 7 614 og af hornkvæg 41 840. Forskjellen bliver, som man ser, uden stor betydning.

Buskerud amt. Matrikulen af 1665 har kun opgaver for det daværende Modum og Sigdal fogderi, samt for Eker og Sandsvær. Der skal have været

		Heste.	Hornkvæg.	Faar og gjeder.
i Modum og Sigdal	1657:	582	3 060	4 237
	1665:	527	2 936	3 358

For hele amtet haves der fuldstændige opgaver i kvægskatsregnskaberne og i matrikuleringen af 1723. De give følgende tal:

Digitized by Google

		Heste.	Hornkvæg.	Faar.	Gjeder.
Ringerike og Hallingdal	1657:	1 169	8 027	8 117	2 000
	1723:	1 200	7 765	7 864	1 983
Sandsvær og Numedal	1657:	502	2 808	4 381	1 420
	1723:	773	3 748	4 892	2 938
Buskerud	1657:	1 800	9 478	7 165	1 211
	1723:	1 875	8 462	7 048	1 586
For hele amtet . . .	1657:	3 471	20 313	19 663	4 631
	1723:	3 848	19 975	19 804	6 507

Jarlsberg og Larviks amt.

For Tønsberg len og by opgives:

	Heste.	Hornkvæg.	Faar.	Gjeder.
1657:	2 874	14 898	11 506	504
1665:	2 515	14 507	9 376	

For Brunla len mangle kvægskatsregnskaber. I matrikulen af 1665 opføres 1 025 heste, 6 059 stykker hornkvæg og 3 935 faar. Vi give hvert af disse tal et tillæg, beregnet i runde tal efter forskjellen mellem opgaverne for Tønsberg len 1657 og 1665, og faa da som husdyrbestand i 1665:

	Heste.	Hornkvæg.	Faar.	Gjeder.
i Brunla	1 170	6 200	5 000	
og for hele amtet	4 044	21 098	16 506	504
I 1723 var				
i Tønsberg len.	2 569	12 502	8 559	
i Brunla	1 339	6 270	4 785	195
i hele amtet	3 908	18 772	13 344	195

I Bratsberg amt savnes af matrikuleringsprotokollerne fra 1665 den for Øvre Telemarken. I de andre opføres for

	Heste.	Hornkvæg.	Faar.
Nedre Telemarken . . .	662	3 998	3 795
Bamle fogderi	534	2 991	3 035

Vi benytte til tabellen opgaverne i kvægskatsregnskaberne og matrikuleringsprotokollerne af 1723, efter hvilke der var:

		Heste.	Hornkvæg.	Faar.	Gjeder.
i Bamle fogderi . . .	1657:	656	2 856	2 937	1 168
	1723:	749	3 346	3 524	»
i Telemarkens fogderier	1657:	1 448	7 792	13 351	3 482
	1723:	1 831	10 067	12 646	1 621
i det hele amt . . .	1657:	2 104	10 648	16 288	4 650
	1723:	2 580	13 413	16 170	1 621

Digitized by Google

Nedenes amt. For Robygdelaget haves opgaver baade i kvægskatsregnskabet for 1657 og i matrikuleringsprotokollen for 1665. Besætningerne angives til

	Heste.	Hornkvæg.	Faar.	Gjeder.
1657:	960	8 181	10 915	6 954
1665:	716	7 934	9 314	?

Til tabellen benytte vi den første række af opgaver.

Efter matrikuleringen af 1723 skal der have været 848 heste, 5 262 nød, 7 433 faar, 3 665 gjeder.

Dette er en paafaldende stor nedgang, der bringer til at betvivle de sidste opgavers rigtighed.

For Nedenes fogderi haves hverken opgaver i kvægskatsregnskabet eller fra matrikuleringen i 1723. Derimod findes opgaver i matrikuleringen fra 1665, hvor der for fogderiet opføres 1 032 heste, 10 374 nød og 12 780 faar. Dette svarer efter den af dr. Y. Nielsen brugte reduktionsmaade til 14 568 beregnede kjør, medens han efter størrelsen af den erlagte skat har fundet, at fogderiet skulde have ca. 16 000 beregnede kjør, (se hans afhandling, side 387 og 401). Det maa altsaa antages, at matrikuleringens ansættelse af husdyrenes antal har været omtrent 10 % lavere end kvægskatsregnskabets. For at faa saavidt muligt ensartede tal i tabellen lægge vi disse 10 % til matrikuleringens tal.

Nedenes er et af de tre fogderier, for hvilke matrikuleringsbeskrivelsen af 1723 er tabt. Skal man gjøre et forsøg paa at gjætte sig til besætningens størrelse i dette aar, saa ligger det nærmest at undersøge, hvilke forandringer nabofogderiernes besætninger ere undergaaede i tidsrummet 1665—1723. Her medtage vi dog ikke Robygdelaget, idet naturforholdene i dette fogderi og i Nedenes ere temmelig forskjellige. Vi holde os saaledes til Bamle og Mandal fogderier. De anvisninger, de give, pege imidlertid tildels i forskjellige retninger. I Bamle fogderi skal antallet være steget af heste med 40 %, af hornkvæg med 18 %, af faar med 15 %, medens Mandal fogderi opviser omtrent uforandret bestand af heste og hornkvæg, men lidt over 40 % tilvæxt af faar. Under disse omstændigheder sees ingen anden udvei end at antage tilvæxtprocenten for Nedenes fogderi for heste og hornkvæg lig halvdelen af den i Bamle og for faarene en tilvæxt, som da egentlig skulde være 55 % : 2, men som vi for sikkerheds skyld kun sætte til 20 %.

Digitized by Google

Vi faa herefter som besætninger:

	Heste.	Hornkvæg.	Faar.	Gjeder.
i Nedenes fogderi				
1657—65:	1 135	11 411	14 058	»
1723 :	1 589	12 438	16 870	»
og for det hele amt				
1657—65:	2 095	19 592	24 973	6 954
1723 :	2 437	17 700	24 303	3 655

Lister og Mandals amt. Kvægskatsregnskaberne meddele ligesaalidt for dette amt som for Nedenes fogderi opgaver over besætningernes størrelse. Derimod findes saadanne i matrikuleringsprotokollerne for 1665, dog ikke over gjeder. Der var

	Heste.	Hornkvæg.	Faar.
i Mandal fogderi	815	8 164	10 661
i Lister —	1 335	13 137	15 608
Tilsammen	2 150	21 301	26 269
Og i 1723:			
i Mandal fogderi	793	8 750	14 662
i Lister —	1 116	12 212	21 975
Tilsammen	1 909	20 962	36 637 [1]

Stavanger amt. For Jæderen og Dalene fogderi haves opgaver over heste og hornkvæg saavel i kvægskatsregnskaberne som i matrikuleringsprotokollen af 1665. Der opgives af

	Heste.	Hornkvæg.	Faar.	Gjeder.
1657:	545	9 907	9 361	2 766
1665:	1 181	11 869		

Mod sædvane er den første række af disse opgaver her vistnok meget mindre paalidelig end den sidste. Man maa altsaa holde sig til denne og desuden give kvægskatsregnskabets opgaver over faar og gjeder et tillæg, som sikkerlig bliver snarere for lidet end for stort, hvis det sættes til samme procent som forskjellen i opgaverne over hornkvæget, nemlig 20 %. Vi sætte altsaa antallet af husdyr i 1665 i dette fogderi til

1 181 heste, 11 869 hornkvæg, 11 273 faar og 3 318 gjeder.

For 1723 haves opgaver, hvorefter der i dette fogderi var:

2 385 heste, 12 901 hornkvæg, 21 954 faar.

---

[1]) Herunder indbefattet 32 gjeder.

Digitized by Google

For Ryfylke fogderi meddeler matrikuleringen af 1665 ingen opgaver. Kvægskatsregnskabets opgaver ere følgende:

Heste.	Hornkvæg.	Faar.	Gjeder.
368	11 332	7 842	2 872

Disse opgaver ere aabenbart ligesaa meget for lave som de for Jæderen og Dalene. Giver man dem samme tillæg, faar man for

	Heste.	Hornkvæg.	Faar.	Gjeder
Ryfylke fogderi	800	13 576	9 410	3 446
og for hele amtet	1 981	25 445	20 683	6 764

For dette fogderi mangle opgaver ogsaa fra 1723, og man har neppe anden vei for en gjætning end at antage, at besætningernes størrelse fra 1665 til 1723 er forøget i samme forhold her som i amtets andet fogderi, altsaa hestenes antal med 102 %, hornkvægets med 9 %, faarenes med 95 %. Herved faaes for

	Heste.	Hornkvæg.	Faar.
Ryfylke fogderi . .	1 616	14 798	18 349
og for hele amtet	4 001	27 699	40 303

Hertil maa der gjøres et tillæg for gjeder; men at gjætte sig til med nogensomhelst nøiagtighed er umuligt. Dersom vi sætte dem til 20 % af det for 1665 opførte tal, saa faa vi derved et antal for hele amtet af 8 117.

Søndre Bergenhus amt. I matrikuleringsprotokollerne for Hardanger, Nordhordland og Voss 1665 opgives alene antallet af heste og hornkvæg. Opgaverne ere:

		Heste.	Hornkvæg.	Faar.	Gjeder.
Søndhordland	1657:	1 455	17 179	7 504	5 394
	1665:	1 821	24 922	16 034	
Hardanger	1657:	758	6 630	6 680	2 987
	1665:	549	7 553	?	?
Nordhordland og Voss	1657:	1 420	21 064	20 824	7 920
	1665:	938	24 873	?	?

Her ere altsaa matrikuleringens opgaver for 1665 høiere end kvægskatsregnskabernes. Man kommer formodentlig sandheden nærmest ved at tage det høieste af disse tal, saaledes at man altsaa tager antallet af heste i Hardanger, Nordhordland og Voss fra kvægskatsregnskabet og de øvrige tal fra matrikuleringsprotokollerne. Man faar da for 1665:

Digitized by Google

	Heste.	Hornkvæg.	Faar.	Gjeder.
Søndhordland	1 821	24 922	16 034	5 394
Hardanger	758	7 553	6 680	2 987
Nordhordland og Voss	1 420	24 873	20 824	7 920
Hele amtet	3 999	57 348	43 538	16 301

For 1723 opgiver matrikuleringen

	Heste.	Hornkvæg.	Faar.	Gjeder.
Søndhordland	1 874	22 873	17 672	?
Hardanger	593	8 010	9 147	?
Nordhordland og Voss	1 806	30 175	25 880	?
Hele amtet	4 273	61 058	52 699	

Af gjeder opgives kun 48 stykker, nemlig i Skjolds thinglag i Nordhordland. En sammenligning mellem tallene for 1665 og 1723 viser, at gjederne i amtets andre thinglag ikke kunne være indbefattede under faarene, og i tabellen opføre vi derfor for sidstnævnte aar det samme antal gjeder som i det førstnævnte.

Nordre Bergenhus amt. For Indre Sogn, Søndfjord og Nordfjord fogderier haves opgaver i kvægskatsregnskaberne over alle slags husdyr samt i matrikuleringen af 1665 for alle fire fogderier, dog kun over heste og hornkvæg:

		Heste.	Hornkvæg.	Faar.	Gjeder.
Søndfjord	1657:	330	17 036	12 373	9 500
	1665:	1 416	24 561		
Nordfjord	1657:	450	14 572	12 769	8 588
	1665:	1 364	19 522		
Indre Sogn	1657:	214	5 286	3 942	2 605
	1665:	828	6 745		
Ytre Sogn	1665:	909	12 032		

Disse opgaver fremkalde mange tvivl. I et punkt kan dette ikke være tilfældet; thi det maa være klart nok, at kvægskatsregnskabernes opgaver over hesteantallet ere altfor smaa. Det kunde derfor ved første øiekast synes rimeligst i det hele at slutte sig til matrikuleringens opgaver. Dette gaar dog ikke an, da antallet af hornkvæg her vistnok maa være sat adskillig for høit. Dette viser sig navnlig ved en sammenligning med antallet af hornkvæg i begge de Sognske fogderier i 1665. Disse skulde efter matrikuleringen kun have 18 777 stykker hornkvæg, medens Sønd- og Nordfjord skulde have 44 083. Dette forhold er ganske usandsynligt. Efter matrikuleringen i

4

Digitized by Google

1723 har Sogn havt 22 433, Sønd- og Nordfjord 34 759 stykker. Det samme særsyn, at antallet af hornkvæg («nød») er sat saa betænkelig høit, gjentager sig i det tilgrænsende Søndmør fogderi. I alle disse fogderier angive matrikuleringsprotokollerne kun heste og hornkvæg, ikke faar og gjeder, og man ledes derved ind paa den tanke, at matrikuleringskommissionen her har omgjort smaafæ til hornkvæg, det vil sige, sat dettes antal høiere end det virkelige i betragtning af, at smaafæet er udeladt. Denne opfatning kan kun gjøres gjældende for de tre fogderier, Søndfjord, Nordfjord og Søndmør, derimod ikke for Sogn eller Søndre Bergenhus amt. Under disse tvivl anse vi det rettest at holde os til kvægskatsregnskabet, hvad angaar hornkvæg og smaafæ i Søndfjord og Nordfjord, men til matrikuleringen for hornkvæg i Sogn. Antallet af smaafæ er for Indre Sogn aabenbart angivet meget for lavt, nemlig ikke engang fuldt saa meget som det ved matrikuleringen af 1665 opgivne antal af hornkvæg, medens antallet alene af faar i 1723 sattes næsten ligt med antallet af hornkvæg og antallet af faar og gjeder i 1835 var næsten 50 % større end antallet af hornkvæg. Vi tro derfor at kunne sætte antallet af faar næsten ligt antallet af hornkvæg og antallet af gjeder til omtrent ²/₃ deraf. Antallet af heste tage vi af matrikulen. Vi faa da for 1665 i

	Heste.	Hornkvæg.	Faar.	Gjeder.
Søndfjord . .	1 416	17 036	12 373	9 500
Nordfjord . .	1 364	14 572	12 769	8 500
Sogn	1 123	18 777	18 000	12 000
Hele amtet	3 903	50 385	43 142	30 000

Efter matrikulen 1723 var antallet i

	Heste.	Hornkvæg.	Faar.	Gjeder.
Indre og Ytre Sogn	2 021	22 433	20 364	?
Sønd- og Nordfjord	3 268	34 859	26 968	19 167
Hele amtet	5 289	57 292	47 332	

For Indre Sogn opgives antallet af smaafæ meget lavt, og siges det i protokollen, at antallet var meget vexlende fra aar til andet. Som grund hertil antydes, at mængden af ulv og andre skadedyr var voxet meget, hvilket siges at være en almindelig kjendt sag. Vi have ved udfyldelsen af tabellens rubrik for gjeder ogsaa for 1723 antaget, at disses antal i Sogn har været ²/₃ af faarenes, altsaa henved 14 000.

Søndmør fogderi. Oplysningerne fra tidsrummet omtrent

Digitized by Google

1660 ere fuldstændigst for Søndmør fogderi. Her haves opgaver baade fra kvægskatsregnskabet og fra selve matrikuleringsprotokollerne. Der skulde være:

	Heste.	Hornkvæg.	Faar.	Gjeder.
1657:	2 145	18 950	11 490	9 832
1665:	2 414	28 677	?	?

I henhold til, hvad der er forklaret om opgaverne for Nordre Bergenhus, benytte vi til tabellen kvægskatsregnskabets opgaver, undtagen for hestenes vedkommende.

Trondhjems og Nordlandenes len. For Trondhjems og Tromsø Stifter haves ingen af de matrikuleringsprotokoller for 1665, hvori gaardene beskrives, og vi ere saaledes her næsten udelukkende henviste til kvægskatsregnskaberne. Tabet af matrikuleringsprotokollerne er dog neppe af nogen betydning for husdyravlens historie i Trondhjems len (ɔ: Søndre og Nordre Trondhjems amter, Nordmør og Romsdal fogderier); thi der haves i den endnu opbevarede matrikuleringsprotokol for Selbu (Rigsarkivets matrikulprotokol No. 33) en summarisk extrakt af matrikuleringens opgaver over antallet af heste og hornkvæg i det hele len, hvilke opgaver vise, at de ikke kunne have været saa paalidelige som kvægskatsregnskabernes. Antallet opgives nemlig:

		Heste.	Hornkvæg.
i kvægskatsregnskaberne	til	16 957	96 026
i matrikuleringsprotokollen	-	15 402	71 004

Herved maa imidlertid mærkes, at kvægskatsregnskaberne ikke omfatte Selbu len. Antager man, at antallet af husdyr i dette fogderi og i Strinden fogderi har staaet i samme forhold til hinanden i 1665 som i 1723, saa faar man ud, at Selbu i 1665 har havt 332 heste, 2 393 stykker hornkvæg, 806 faar og 929 gjeder.

Vi faa da følgende tal for aarene omkring 1660:

	Heste.	Hornkvæg.	Faar.	Gjeder.
Søndmør	2 414	18 950	11 490	9 832
Romsdal	2 051	14 710	8 432	8 043
Nordmør	2 347	18 677	14 483	12 422
Romsdals amt	6 812	52 337	34 405	30 297
Orkedalen	2 035	8 997	7 288	3 051
Guldalen	2 000	9 184	4 563	2 969
Strinden og Selbu . . .	2 010	11 889	4 076	2 907
Fosen	1 218	7 097	4 804	3 138
Søndre Trondhjems amt	7 263	37 167	20 731	12 065

Digitized by Google

	Heste.	Hornkvæg.	Faar.	Gjeder.
Stjør og Værdalen . . .	2 505	12 334	8 849	4 693
Inderøen	2 100	9 392	8 480	2 859
Namdalen	1 023	6 139	4 499	2 476
Nordre Trondhjems amt	5 628	27 865	21 828	10 028
For 1723 ere tallene:				
Søndmør	2 756	26 714	19 792	16 119
Romsdal	1 490	11 300	10 828	
Nordmør	2 104	17 071	20 968	
Romsdals amt	6 350	55 085	67 707	
Orkedalen	1 484	8 889	7 151	2 585
Guldalen	1 161	6 166	3 188	796
Strinden og Selbu . . .	1 581	8 049	4 764	2 882
Fosen	1 455	8 628	11 106 [1])	
Søndre Trondhjems amt .	5 781	31 732	32 472	
Stjør- og Værdalen . . .	1 915	8 651	8 193	3 523
Inderøen	1 230	6 329	6 460	2 865
Namdalen.	1 058	7 202	9 177	
Nordre Trondhjems amt .	4 203	22 182	30 218	

---

[1]) I matrikuleringsprotokollen siges:

Paa hestes tal, som paa endel steder findes større end til gaardens drift kan behøves, har efter den os givne oplysning ei været at reflektere, saasom heste næsten den hele vinter maa gaa ude og føde sig selv, efterdi sneen sjelden holder jorden bedækket i sødistrikterne, og det overtal af heste alene underholdes for deraf at gjøre en skattedaler, ihvorvel det formedelst deres slethed til ringe pris udbringes, og ved sagbrugene kan kun faa opsiddere paa nogle faa steder have en liden fortjeneste af heste.

Med køer og smaat kvægs underholdning har det næsten lige beskaffenhed som med hestenes, i henseende da paa de fleste steder med skav og bar eller tang mere end med hø og halm maa fødes, hvorfor de og bringer liden nytte, som kreaturerne saaledes slet fød om vinteren giver lidet melk af sig om sommeren. Desuden falder ved skav og bar samt tang og tares samling saa stor besværlighed, at det koster opsidderne dobbelt og tare oftest med livsfare maa søges. — — Det eneste foder, hvormed kvæget paa de fleste steder fødes, er næst skav og bar eller tang og tare, den halm, paa gaarden falder, som den del af jorden, der nogenledes til sæd er tjenlig, dertil alene emplojeres, endskjønt med ringe nytte, i henseende agerland, naar opsidderen dertil har kræfter, udsaaes, og jorden saaledes ei bliver vedbørlig hvilet, for igjen i sin tid at kunne give saameget bedre afgrøde.

Digitized by Google

Hvad angaar Nordlands og Tromsø amter, saa kan der snarest gjættes paa, at besætningerne ikke have forandret sig mere eller anderledes end i det tilgrænsende fogderi af Nordre Trondhjems amt, med andre ord, at hesteholdet kun har været lidet mindre, besætningerne af hornkvæget omtrent 15 % og af smaafæet omtrent 35 % mindre. Herved faar man med nogen afrunding de i omstaaende tabel (se s. 54—55) opførte tal.

Vi antage, at de for 1665 anførte tal ere nogenlunde paalidelige for heste og hornkvæg. Derimod ere de ved matrikuleringen 1723 fremkomne opgaver endog for hestes og hornkvægs vedkommende vistnok adskillig for lave i nogle amter, nemlig Jarlsberg og Larviks, Lister og Mandals, Søndre og Nordre Trondhjems amter. Efter de i tabellen anførte tal skulde antallet af husdyr i disse amter være gaaet ned

	fra 1665	til 1723
Heste. . . .	19 085	15 701
Hornkvæg . .	107 431	93 642

medens antallet skulde være forøget i de øvrige amter:

Heste	fra	52 135	til	60 614	eller med	16 %.
Hornkvæg	-	381 273	-	417 270	» »	9 %

Man kan vel uden synderlig fare for feiltagelse gaa ud fra, at antallet af disse husdyr i de nævnte fire amter i virkeligheden er forøget med samme procent som i de øvrige amter, og man maa da give antallet af deres heste et tillæg af 3 053 og antallet af deres hornkvæg et tillæg af 8 428 stykker. Herved vilde antallet af disse husdyr i samtlige rigets landdistrikter stige til 79 368 heste, 519 340 stykker hornkvæg. Noget tillæg maa der vel ogsaa gjøres for Smaalenene.

Efter de anstillede undersøgelser antage vi, at antallet af husdyr har været omtrent:

	1665.	1723.
Heste	73 000	80 000
Hornkvæg . .	490 000	520 000
Smaafæ . . .	560 000	660 000

Herved ville vi dog gjøre tvende forbehold. Det er rimeligt, at antallet af smaafæ har været adskillig større. Efter sagens natur maa opgaverne over faar og gjeder have været mindst nøiagtige, og disse slags husdyr maa ved siden af horn-

Digitized by Google

Amter.	Heste.							Hornkvæg.			
	1657—1665	1723.	Forandring.		1835.	Forandring.		1657—1665.	1723.	Forandring.	
Smaalenenes	(5 900)	5 880	÷ (20)	?	7 757	+ 1 877	+ 32 %	(20 000)	19 532	÷ (468)	÷ 2 %
Akershus	5 889	7 246	+ 1 357	+ 23 %	9 009	+ 1 763	+ 24 %	25 476	29 717	+ 4 241	+ 17 %
Hedemarkens . . , .	5 621	6 250	+ 629	+ 11 %	10 433	+ 4 183	+ 67 %	30 340	34 000	+ 3 660	+ 12 %
Kristians	7 000	8 114	+ 1 114	+ 16 %	12 529	+ 4 415	+ 54 %	41 989	48 968	+ 6 979	+ 17 %
Buskerud	3 471	3 848	+ 377	+ 11 %	5 539	+ 1 691	+ 44 %	20 313	19 975	÷ 338	÷ 2 %
Jarlsberg og Larviks	4 044	3 908	÷ 136	÷ 3 %	5 169	+ 1 261	+ 32 %	21 098	18 772	÷ 3 326	÷ 11 %
Bratsberg	2 104	2 580	+ 476	+ 23 %	3 994	+ 1 414	+ 55 %	10 648	13 413	+ 2 765	+ 26 %
Nedenes	2 095	2 400	+ 305	+ 15 %	3 176	+ 776	+ 32 %	19 592	17 700	÷ 1 892	÷ 10 %
Lister og Mandals . .	2 150	1 909	÷ 241	÷ 11 %	2 722	+ 813	+ 43 %	21 301	20 962	÷ 339	÷ 2 %
Stavanger	1 981	4 001	+ 2 020	+ 102 %	6 741	+ 2 740	+ 68 %	25 445	27 700	+ 2 255	+ 9 %
Søndre Bergenhus . .	3 999	4 273	+ 274	+ 7 %	5 961	+ 1 688	+ 40 %	57 348	61 058	+ 3 710	+ 6 %
Nordre Bergenhus . .	3 903	5 289	+ 1 386	+ 36 %	7 134	+ 1 845	+ 35 %	50 385	57 292	+ 6 907	+ 14 %
Romsdals	6 812	6 350	÷ 462	÷ 7 %	7 785	+ 1 435	+ 23 %	52 337	55 085	+ 2 748	+ 5 %
Søndre Trondhjems .	7 263	5 681	÷ 1 582	÷ 28 %	7 035	+ 1 354	+ 24 %	37 167	31 732	÷ 5 435	÷ 15 %
Nordre Trondhjems .	5 628	4 203	÷ 1 425	÷ 25 %	6 938	+ 2 735	+ 65 %	27 865	22 182	÷ 5 683	÷ 20 %
Nordlands	3 650	3 670	+ 20	+ 1 %	5 872	+ 2 202	+ 60 %	24 000	28 728	+ 4 728	+ 20 %
Tromsø	710	713	+ 3	»	2 749	+ 2 036	+ 286 %	3 400	4 096	+ 696	+ 20 %
	72 220	76 315	+ 4 095	+ 5,6 %	110 543	+ 34 228	+ 14,6 %	488 704	510 912	+ 22 208	+ 4,5 %

Digitized by Google

Amter.	Hornkvæg. 1835.	Hornkvæg. Forandring		Faar og gjeder. 1657—1665.	Faar og gjeder. 1723.	Faar og gjeder. Forandring.		Faar og gjeder. 1835.	Faar og gjeder. Forandring.	
Smaalenenes	26 274	+ 6 742	+ 35 %	(18 000)	17 462	÷ (538)	?	26 672	+ 9 210	+ 53 %
Akershus	32 108	+ 2 391	+ 8 %	21 109	26 332	+ 5 223	+ 25 %	30 950	+ 4 618	+ 18 %
Hedemarkens	50 781	+ 16 781	+ 49 %	37 327	46 000	+ 8 673	+ 23 %	80 539	+ 34 539	+ 79 %
Kristians	68 053	+ 19 085	+ 39 %	37 160	64 982	+ 27 822	+ 75 %	108 691	+ 43 709	+ 67 %
Buskerud	25 698	+ 5 723	+ 29 %	24 294	26 311	+ 2 017	+ 8 %	39 114	+ 12 803	+ 49 %
Jarlsberg og Larviks	19 157	+ 385	+ 2 %	17 010	13 539	÷ 3 471	÷ 20 %	17 056	+ 3 517	+ 26 %
Bratsberg	25 433	+ 12 020	+ 90 %	20 938	17 791	÷ 3 147	÷ 15 %	55 830	+ 38 039	+ 214 %
Nedenes	20 825	+ 3 125	+ 18 %	31 927	28 000	÷ 3 927	÷ 12 %	50 377	+ 22 377	+ 79 %
Lister og Mandals . .	25 291	+ 4 329	+ 21 %	26 269	36 637	+ 10 368	+ 39 %	53 711	+ 17 074	+ 46 %
Stavanger	36 601	+ 8 901	+ 32 %	27 447	49 000	+ 21 553	+ 79 %	102 495	+ 53 495	+ 109 %
Søndre Bergenhus . .	63 314	+ 2 256	+ 4 %	59 839	69 000	+ 9 161	+ 15 %	124 938	+ 55 938	+ 81 %
Nordre Bergenhus . .	68 123	+ 10 831	+ 19 %	73 000	80 000	+ 7 000	+ 10 %	123 457	+ 43 457	+ 54 %
Romsdals	53 521	÷ 1 564	÷ 3 %	64 702	67 707	+ 3 005	+ 5 %	122 148	+ 54 441	+ 80 %
Søndre Trondhjems .	41 274	+ 9 542	+ 30 %	32 796	32 472	÷ 324	÷ 1 %	70 479	+ 38 007	+ 117 %
Nordre Trondhjems .	29 253	+ 7 071	+ 32 %	31 856	30 218	÷ 1 638	÷ 5 %	71 485	+ 41 267	+ 136 %
Nordlands	35 235	+ 6 507	+ 23 %	28 000	42 484	+ 14 484	+ 52 %	81 115	+ 38 631	+ 91 %
Tromsø	11 883	+ 7 787	+ 190 %	6 000	9 219	+ 3 219	+ 54 %	51 388	+ 42 169	+ 457 %
	632 824	+ 121 912	+ 21,9 %	557 674	657 154	+ 99 481	+ 17,8 %	1 210 445	+ 553 291	+ 84,2 %

Digitized by Google

kvæget og nettokornavlen have spillet en betydelig rolle i folkets ernæring.

Dernæst ere tallene for 1723 vel gjennemgaaende noget for lave i sammenligning med dem for 1665. Det middel, man har til at udfylde og berigtige de ved matrikuleringen 1665 fremkomne opgaver, savnes ved matrikuleringen af 1723.

XI.

Tienderegnskaberne.

Tilbage staar det at omhandle udsæden og avlingen af korn, altsaa om muligt at udfinde, hvormeget der har været saaet og avlet af de forskjellige slags korn i de forskjellige landsdele og dermed tillige i det hele rige. Dette er den del af vore undersøgelser, som frembyder de største vanskeligheder, idet de fra matrikuleringerne foreliggende opgaver her ere baade ufuldstændigst og mindst paalidelige. Vi skulle gaa saaledes tilværks, at vi for hver enkelt landsdel meddele, prøve og forsøge at udfylde opgaverne over udsæd og avling baade for aarene omkring 1665 og 1723, idet disse opgaver tjene til at belyse hverandre. Foreløbig skulle vi dog omhandle nogle opgaver, der haves ved siden af de ved matrikuleringerne tilveiebragte.

I rigsarkivet findes der ikke ganske faa regnskaber og mandtal over korntienden, navnlig fra det gamle Akershus stift, og det bliver da et spørgsmaal, om man ikke hos os ligesom i andre lande f. ex. Sverige (jfr. H. Forssell's høist interessante arbeide: «Anteckningar om Sveriges Jordbruksnäring i Sextonde Seklet« side 2 til 8, og samme forfatters der citerede ældre værk «Sverige 1571») kan benytte tienderegnskaberne til en beregning af avlingernes størrelse, hvilket da maatte ske ved at multiplicere den hele tiendes beløb med 10, eller, hvor man kun har regnskab over den enkelte tiendetagers part, med 30. Som allerede omtalt, er et saadant forsøg anstillet af G. Schøning for Trondhjems stifts vedkommende i tidsskriftet Hermoder.

Vi skulle da nærmere betragte dette materiale og dets brugbarhed.

Ifølge Chr. IV's kirkeordinants (Paus, Norges gamle love, side 495) skulde lensherren lade præsten og kirkeværgerne vide, paa hvilke tider og steder han vilde tage kongens part af

Digitized by Google

tienden, for at de, om de vilde, kunde være tilstede for at modtage sine parter, og skulde dá bønderne, heder det, være pligtige at lade sig skrive, hvormeget de skulde yde enhver. Herved fremkom det saakaldte tiendemandtal, en fortegnelse, som affattedes af fogden, sognepræsten, kirkeværgerne eller stiftsskriverens fuldmægtig samt 6 lagrettesmænd, og som indeholdt en bestemmelse af den tiende, enhver gaardbruger havde at yde. Den byggedes paa hans opgaver. Hvis tiendetageren fattede mistanke om, at gaardbrugeren havde opgivet sin avling for lavt, skulde øvrigheden lade hans korn kaste, og fandtes det da, at han havde begaaet tiendesvig, skulde han efter Chr. IV's Reces 1643, bog 1, kap. 46, have sin gaard forbrudt, hvilken strenge bestemmelse ved Chr. V's N. L. 2—22—7 blev forandret derhen, at den skyldige slap med at have forbrudt det tredobbelte af det forsvegne. Samme lovbog bestemte i 2—22—1, at tiendeangivelsen skulde finde sted inden 14 oktober. Saaledes er det allerede før lovbogen gaaet til. I et tienderegnskab for 1669 siger præsten i Aker, at han har anført sin tiende, eftersom den er angiven paa thingstuen den 11 oktober, men at den først er leveret senere hen, naar der er kommet føre. Tiendeyderne have da, som det synes, ofte leveret sin tiende under et paa kasteboden, hvis den er bleven delt mellem tiendetagerne. At den skulde deles mellem dem i tre lige parter, forudsættes ikke alene i samtlige tiendemandtal, men, som allerede før sagt, ogsaa ganske klart ved de i 1665 og 1723 afholdte matrikuleringsforretninger. Undtagelsesvis var præsten benaadet med kongens tiende. Dette var tilfældet paa Hvaler. I Solør var al tiende af hommelkorn tillagt præsten.

Ligeledes er det en sikker sag, at tiende kun undtagelsesvis var overgaaet til en bestemt og uforanderlig afgift. Dette var tilfældet i Aremark og Rødenes, hvor denne afgift kaldtes redegift, ligeledes i Numedal. I de allerfleste bygder erlagdes derimod tienden med beløb, som kunde være meget forskjelligt i de forskjellige aar og oftere udtrykkelig siges at rette sig efter aarsvæxten.

Hvor kongens tiende ikke var bortskjænket, givet nogen i forlening eller bortforpagtet, aflagde fogden regnskab for den.

For kirketienden aflagde kirkeværgerne regnskab til stiftsskriveren. Undertiden maatte kirkerne et eller andet aar ifølge særlig kongelig befaling afgive sine tiender til kongen, saaledes at disse indbragtes til de kongelige magasiner. Hvis konge-

Digitized by Google

tienden eller kirketienden indleveredes paa disse, havde magasinforvalterne at aflægge regnskab for dem. I kirkeregnskaberne er forøvrigt kirketienden ofte anført med runde, skjønt fra aar til andet varierende, beløb, og ved at sammenholde dem med regnskaberne for de øvrige tiender fra samme aar sees ofte, at de have været anførte med mindre beløb end disse. Dette var formodentlig grundet i billigt hensyn til kirkeværgerne, der maatte have nogen godtgjørelse for kornets indsvinding, eller kirketienden var solgt almuen for et bestemt beløb.

Præsterne behøvede i regelen ikke at gjøre regnskab for sine tiender. Men ved fr. 1 juli 1664, gjentagen i flere senere kongebud, blev det paalagt præsterne i anledning af en prinsesses giftermaal at udrede i saakaldt prinsessestyr 5% af deres aarlige indtægt, saaledes at tienden i Norge beregnedes til en værdi af 1 daler for en tønde rug, byg, erter eller blandkorn og ½ daler for en tønde havre. Herved bleve da præsterne forpligtede til at gjøre regnskab for sine tiender i de aar, for hvilke de skulde erlægge prinsessestyr. Disse regnskaber bleve aflagte og skatten indbetalt til biskopen. I rigsarkivet findes en del saadanne regnskaber, men kun for Akershus stift.

Hvad der nu maa overveies, er for det første, hvorvidt regnskaberne virkelig gjøre rede for den erlagte tiende, dernæst hvorvidt denne har staaet i det lovbestemte forhold til avlingen.

Saavidt skjønnes, ere i almindelighed præsternes opgaver over, hvad de have modtaget i tiende, de paalideligste. Men ogsaa disse vække i mange tilfælde tvivl. I nogle præstegjeld er tienden kun opgivet med et afrundet tal, og da vistnok ofte for lavt. For andre præstegjeld vækkes tvivl derved, at tienden er angiven lavt i sammenligning med nærliggende præstegjeld. Er der indtruffet ombytte i et præsteembede, ser man undertiden, at den nye præsts opgaver afvige stærkt fra formandens; men oftest stemme de dog saavidt overens, at afvigelserne kunne hidrøre fra forskjellen i aarsvæxten. Tienderne forandre sig naturligvis efter denne, og disse afvigelser gaa i samme landsdel hvert aar i samme retning. Man kan derfor med temmelig sikkerhed af disse forandringer i tiendens beløb slutte, hvorvidt aarsvæxten har været god eller slet. Disse regnskaber fra præsterne bleve reviderede i rentekammeret, hvor man havde eller skulde have tiendemandtallene som hjælpemidler ved revisionen af fogdernes regnskaber over kongetienden. I antegningerne til regnskabet for 1680 har revisor ytret tvivl

Digitized by Google

om opgavernes sandfærdighed. Herimod har biskop Rosing i sin besvarelse taget til gjenmæle, idet han erklærede det utænkeligt, at præsterne skulde opgive mindre tiende, end de havde faaet; thi sligt bedrag, siger han, vilde med lethed kunne opdages og da medføre den skyldiges forlis af hele sin timelige velfærd. For flere distrikters vedkommende sees virkelig ogsaa den af præsterne angivne tiende at være større end kirketienden eller en tredjedel af det i tiendemandtallet opførte beløb. Undertiden er vistnok det omvendte tilfældet; men heraf kan ikke uden videre sluttes, at præsternes opgaver have været urigtige. Thi det er slet ikke sagt, at præsterne altid fik den fulde tredjedel af tienden. Formodentlig have de ofte maattet eftergive noget.

Men om man end tør antage præsternes opgaver for at have været nogenlunde nøiagtige, saa er der saameget større grund til at anse almuens opgaver af avlingens størrelse som altfor smaa. Landets bebyggelse gjorde det umuligt, at tiendetagerne saaledes som i Danmark indfandt sig hos bønderne for at paase, at der blev givet fuld tiende. En afgift af 10 % af bruttoavlingen maatte under Norges naturforhold og paa agerbrugets daværende lave standpunkt være overordentlig trykkende og saaledes friste til at opgive avlingen altfor lav. At paatale tiendesvig maa mangen gang have været ligefrem ubarmhjertigt og visselig altid en forhadt sag. Det var heller ikke let at skaffe bevis for, at en opgave var urigtig; thi det kunde først ske, efterat avlingen var udtærsket, og imidlertid maatte som oftest en del af den være forbrugt. Ofte paastod desuden den tiltalte, at en del af det korn, der fandtes paa hans bod, tilhørte et foregaaende aars avling. Der klagedes da ogsaa idelig over, at tiendesvig gik stærkt i svang. I rigsarkivet findes et notat, formodentligt fra en revisor i rentekammeret, der indeholder en opgave over kirketienden i Akershus stift 1685, hvori det siges, at almuen slet ikke opgav sin avling af hommelkorn, ofte opgav byg som blandkorn og blandkorn som havre. Heri søger notatets forfatter aarsagen til, at kirketienden aar for aar gik ned. Han siger, at kirketienden for det hele stift i det sidstforløbne snes aar var gaaet ned fra omtrent 10 000 til lidt over 7 000 tønder. I samme retning gaa udtalelser fra direktørerne og de kommitterede ved matrikuleringen 1723, udtalelser, som skulle meddeles i nærværende afhandlings sidste afsnit.

Digitized by Google

I matrikuleringsprotokollen for Fosen 1723 finder man en meget oplysende forklaring om almuens opfatning af tiendepligten. Det var, heder det, alles mening, at der paa bondens angivende lidet eller intet kunne reflekteres, — — — «tilmed «viser erfarenhed, at paa selvsamme gaarde, og som i det rin«geste ligesaa vel nuomstunder som i langt henledne tider dyr«kes, og hvoraf en del ved rydninger ere forbedrede, ydes rin«gere tiende end for 20 à 30 aar tilforn. Det er og derhos «bekjendt, at de fleste bønder ei alene ere af den formening, at «de ikke bør svare tiende af sit sædekorn, men endog holde «det saa for, at reisningen [1]) af deres kornloer, der mangesteds «bedrager sig til 1/3 eller 1/4 af avlingen, i lige maade for «tiende bør at være befriet, hvorudover tiendens beløb nu er «ulige ringere end tilforn, ja nogle steder neppelig monterer «til den halve summa imod, hvad i forrige tider har været ydet». Endvidere paaberaabes, at mange gaarde fra gammel tid vare tiendefrie, og at officerer, fogder, skrivere og andre, som i længere tid have beboet samme gaarde, ofte ikke blive affordrede tiende af disse.

Tiendemandtallene og tienderegnskaberne ere saaledes vistnok et brøstfældigt grundlag at bygge paa. Som vi senere skulle se, kunne de dog i adskillige tilfælde bruges til at udfylde og berigtige matrikuleringsopgaverne.

De tiendemandtal og tienderegnskaber, vi saaledes have benyttet, ere:

1) Et regnskab over kirkernes tiende 1663 i Akershus stift, med undtagelse af Nedre Telemarken og Bamle, forfattet af stiftsskriveren.

2) Tiendemandtal for Akershus stift 1664, dog med undtagelse af Sandsvær, Tønsberg len, Bamle og Nedre Telemarken.

3) De omhandlede regnskaber over præsternes indtægter, deriblandt tienden for aarene 1664, 1665, 1667 og 1668. For kortheds skyld betegne vi dem senere som præstetienderegnskaber for aarene 1664—68.

---

[1]) Det nederste lag kornneg i laden. At bønderne paa Agdesiden have havt en lignende opfatning af tiendepligtens begrænsning, omtales allerede af Peder Claussøn (Samlede Skrifter, udgivne af G. Storm, side 223). De antog, at de kun behøvede at betale tiende af sin avling med fradrag ikke blot af saakorn, men ogsaa af hvad de behøvede til brødkorn før jul. Thi før behøvede de ikke at have aftærsket, (se den sammesteds side 227 omtalte reces af 1576.)

Digitized by Google

4) Et sammendrag af regnskaberne over kirketienderne i Akershus stift, med undtagelse af Grevskaberne, Nedre Telemarken og Bamle, for aarene 1720, 21 og 22, som er forfattet af stiftsskriveren Schøyendahl og siger sig at være en rigtig beregning over de 9 provstiers «kirkers aarlige indkomme, for«fattet efter 3 aars adderede indtægter og igjen med 3 divideret».

XII.

Oplysninger om matrikuleringsforretningernes opgaver over kornudsæden.

Opgaverne over kornudsæden er ikke engang i matrikuleringsprotokollerne for 1723 fuldstændige. Man har nemlig dengang ikke alene ved tiendeansættelsen, men sikkerlig ogsaa ved undersøgelsen af udsæden mangesteds forbigaaet hommelkornet eller dog ikke medtaget den hele udsæd eller avling af de under dette udtryk paa Østlandet indbefattede kornarter: hvede, rug, torekorn, bønner og erter. Af disse kornarter saaedes de tre første af almuen mangesteds kun i braater, og dette medtoges da hverken i udsæden eller i tienden. Selv det i ager saaede hommelkorn blev i nogle fogderier ikke medtaget, nemlig hvor bonden ikke stadig, men kun af og til, saaede dette slags sæd. Protokollerne indeholde herom følgende oplysninger.

I matrikuleringsprotokollen for Aker og Follo fogderi heder det, efterat tienden af blandkorn og havre er omhandlet: «Dog «som her ikke kunde blive indtagen, beregnet og taxeret den «anden uvisse sæd og avling, som bonden i dette district ikke «hvert aar ligemeget og bruger, saasom braaterug og korn, «hvede, torekorn, væring (vaarrug), erter og lin, hvoraf en del «aaringer mere og en del aaringer mindre falder, og bonden «nogle aar saaer og bruger og nogle aar ikke, ligesom enhvers «leilighed og vilkaar tilsiger, samt hvad herefter til agerland «kan blive apteret og udlagt, saa paa Deres Majestæts aller«naadigste behag reserveres alle tiendetagere deres tilkommende «tienderettighed af samme uvisse avling, som almuen til sæd«vanlig tid bør rettelig angive og yde til vedkommende efter «loven». Her er da ogsaa den uvisse sæd, der saaedes i ager, undtagen.

Lignende tilførsel findes i protokollen for Øvre, ikke deri-

Digitized by Google

mod for Nedre Romerike; men selve forretningen viser tydelig, at samme fremgangsmaade er fulgt ogsaa i dette fogderi. Det samme er sagt ord til andet i protokollen for Larvik grevskab, men ikke i protokollen for Jarlsberg grevskab. I protokollerne for Bratsberg amt findes tilførsler, som i sag gaa ud paa det samme. I protokollerne for Hedemarkens amts fogderier samt for Ringerike og Hallingdal fogderi siges det kun, at braaterugen ikke er medtagen. Den samme fremgangsmaade synes at være fulgt i Smaalenene. I protokollen for Rakkestad heder det nemlig: «At saa ringe tiende af rugsæd «er blevet anført, har den beskaffenhed, at almuen saaer deres «rug udi braater og ingen udi deres agre, og som ingen rug«sæd aarligen kunde indføres, saa vil saadan braatesæd, hvorden findes, aarlig angives», nemlig til tiende. At protokoltilførslerne for Aker og Follo, Øvre Romerike, Larvik grevskab og Bratsberg amt stemme med hverandre i indhold, tildels endog i ordlyd, synes at vise, at fremgangsmaaden grunder sig paa en fælles beslutning af direktørerne og kommissærerne for amterne i Akershus stift, og at fremgangsmaaden altsaa virkelig har været den samme i alle disse, nemlig at udelade al sæd i braater samt overhovedet hommelkorn, selv om det saaedes i ager, naar det kun saaedes af og til eller i ringe mængder. I Lister og Mandals amt har man i sidste fald konverteret rug til den dobbelte mængde blandkorn (se Thaarup, side 427.) I de andre stifter synes man derimod at have medtaget alt hommelkorn. Da det ved matrikuleringen saaledes udtrykkelig er forklaret, at man ikke ubetinget medtog hommelkornet, kan denne ufuldstændighed ikke anføres som bevis paa, at de i denne forretning meddelte opgaver skulde være utroværdige. Men der bliver ligefuldt en mangel, naar disse opgaver skulle benyttes som materiale for en jordbrugsstatistik.

Formodentlig har det hommelkorn, som avledes i braater, været sat ud af betragtning ogsaa ved matrikuleringen i 1665. Dette er nemlig udtrykkelig sagt i de da forfattede matrikuleringsprotokoller for Solør, Odalen, Østerdalen, Hedemarken samt for Tønsberg len.

I 1723 er husmændenes udsæd opgiven

i Smaalenenes	amt	til	847	td. 2	skpr.	havre
- Akershus	»	»	1 298	» $4^1/_2$	»	havre
- Kristians	»	»	306	» $7^1/_2$	»	byg eller bl.korn

Digitized by Google

i Buskerud	amt til	133 td.	7	skpr.	byg eller bl.korn.
		og 637 »	5	»	havre.
- Jarlsberg	»	» 410 »	7	»	havre.
- Bratsberg	»	» 105 »	6	»	byg eller bl.korn.
		og 510 »	7	»	havre.
- Søndre Trondhjems	»	» 166 »	4	»	korn.
- Nordre Trondhjems	»	» 159 »	6	»	do.

XIII.

Oplysninger om matrikuleringsforretningernes opgaver over kornavlingen.

I de protokoller over matrikuleringen 1665, som endnu findes, er avlingen kun anført for fogderierne Bamle, Nedre Telemarken, Jæderen og Dalene, Søndre og Nordre Bergenhus amter samt Søndmør. For de øvrige landsdeles vedkommende kan man kun slutte sig til avlingen ved at sætte den til det tidobbelte af den ved matrikuleringen bestemte tiende.

Uagtet instruktionen for matrikuleringen 1723 foreskrev, at ikke blot udsæd, men ogsaa avling skulde opgives, ere disse opgaver kun undtagelsesvis indtagne i protokollerne, nemlig kun for Jæderen og Dalene fogderi, Søndre og Nordre Bergenhus amter, Søndmør fogderi og Nordlands amt. Ved at udregne forholdet mellem udsæd og avling, saaledes som de ere opgivne for disse landsdele, faar man ud, at foldene have været

	Korn.		Byg.		Blandkorn.		Havre.	
	1723.	1835.	1723.	1835.	1723.	1835.	1723.	1835.
Jæderen og Dalene .	5,3	6,6						
Søndhordland og Hardanger			3,9	4,2			4,1	4.9
Nordhordland og Voss			6,0	4,5	3,7	6,3	3,1	3,8
Sogn.			3,6	4,7	4,5	5,3	3,6	5,2
Sønd og Nordfjord .			3,4	5,2	4,0	5,0	3,5	4,4
Søndmør			4,3	6,2			3,6	4,9
	Rug.							
Nordlands amt . . .	2,5	2,8	3,3	3,8	2,2	3,6	2.1	3,0

For enkelte bygder have kommissærerne i 1723 angivet, hvor mange fold der gjennemsnitlig avledes. Navnlig er der

Digitized by Google

for Smaalenenes amt givet meget detaljerede opgaver herom. Det sagdes, at der avledes:

	af blandkorn.		af havre.	
Paa Idesletten	3	fold	2½	fold.
Ide Bergstigen og Enningdalen	2½	»	2½	»
Berg hovedsogn	3	»	2½	»
Rokke og Asak Annexer	2½	»	2½	»
Skjeberg hovedsogn og Ullerø annex	3	»	2½	»
Skjebergdalen og Ingedal	2½	»	2½	»
Aremark	?	»	2½	»
Borge	3	»	3	»
Tune og Glemminge	3½	»	2½	»
Varteig	2½	»	2½	»
Hvaler	2	»	2	»
Onsø	3	»	2½	»
Hobøl	3½	»	2½	»
Vaaler	3	»	2¼	»
Svindal	2	»	2¼	»
Raade	3	»	2¼	»
Rygge [1]	2	»	2	»
Rakkestad				
paa de bedste gaarde	3½	»	2½	»
middelmaadige	3	»	1½	»
Rødenes hovedsogn	?	»	2	»
Rømskogen annex	?	»	1½	»
Skiptvet	3	»	2½ à 2	»
Spydeberg	3	»	2½	»
Askim	3½	»	2½	»
Trøgstad	3½	»	2½	»
Eidsberg	3½	»	2½	»

Ogsaa for en anden landsdel har man udtrykkelig opgave over, hvor mange fold der gjennemsnitlig avledes, nemlig for

[1]) Om dette præstegjeld heder det: «Derudi falder en meget slet jord til sæd, saa at ikke høiere kan avles, saavel efter en tønde blandingskorn som efter en tønde havres udsæd, end to tønder udi almindelighed og paa nogle steder mindre. Fornemmelig befindes de gaarde, som saavel paa Jæløen som paa en del andre steder udi sognet og ved Raveien (ɔ: Veien over Mosseradet) er beliggende, at være meget mager jord til sæd, saasom den bestaar af sandig og stenagtig grund, hvorfor de gaarde udaf gammel tid har svaret deres tiende udi salt og samme med penge betalt.»

Digitized by Google

Fosen. Kommissærerne for dette fogderi, hvis formand var overauditør Bjørnøe, der synes at have været høit anseet som en dygtig og nidkjær mand, have tilført protokollen, «at sogne-«præsterne, sorenskriveren og fogden, som de bedst kyndige om, «hvad sæden, naar ringere og bedre aar imod hinanden regnes, «ved Guds velsignelse af sig giver, eenstemmigen erklærede, at «man uden almuens bebyrdelse kunde til en vis regel for korn-«tiendens indretning fastsætte, at der avledes af

1	td.	rug	5	td.
1	»	byg	4	»
1	»	blandkorn	3 1/2	»
1	»	havre	3	».

For de øvrige dele af landet har man intet andet hjælpemiddel til at udfinde avlingens størrelse end den ved matrikuleringen bestemte korntiende. Denne skulde nemlig være tiendedelen af den virkelige avling. Ved at læse instruktionen af 21 juli 1721 § 2 (Thaarup side 370) kunde man tro, at tienden skulde fastsættes til gjennemsnittet af de sidste 10 aars tiender; men dette var ikke hensigten med fr. 7 juli 1721. Meningen var, at selve korntienden egentlig skulde fastsættes til 1/10 af avlingen, men konverteres til penge efter gjennemsnittet af de sidste 10 aars kapitelstaxter. Saaledes er man i mange amter gaaet tilværks. Man skulde altsaa kunne udfinde avlingen ved at multiplicere tienden med 10. Men denne fremgangsmaade giver undertiden endog meget urigtige resultater, dels fordi visse gaarde ifølge lovgivningen eller sædvanen vare tiendefrie, dels fordi det ingenlunde forholder sig saaledes, at kommissærerne altid have fastsat en gaards tiende til tiendedelen af dens avling, men meget ofte til et mindre beløb. Herom overbeviser man sig snart ved at undersøge tienden for de enkelte gaarde i bygder, hvor baade sæd og avling ere opgivne. Og desuden have kommissærerne, som senere skal oplyses, ialfald i et enkelt amt, nærmest fulgt den fremgangsmaade, instruktionen af 1721 efter sine ord forskrev.

Vi sammenstille den opgivne eller, for Smaalenene og Fosen, den efter opgaver over udsæd og fold beregnede avling (A) med det tidobbelte af den ved matrikuleringen fastsatte tiende (B):

		Hommelkorn.	Byg.	Blandkorn.	Havre.
Smaalenene	A.	315 td.	»	9 328 td.	59 559 td.
	B.	1 010 »	»	7 072 »	43 111 »

Digitized by Google

		Hommelkorn.	Byg.	Blandkorn.	Havre.
Søndhordland og Hardanger	A.	»	4 725 td.	»	35 428 td.
	B.	»	4 596 »	»	35 089 »
Nordhordland og Voss. . . .	A.	»	9 »	5 094 td.	19 447 »
	B.	»	»	4 968 »	21 295 »
Sogn	A.	»	13 891 »	3 942 »	5 333 »
	B.	»	10 692 »	2 737 »	2 700 »
Sønd- og Nordfjord. . . .	A.	»	1 713 »	162 »	29 379 »
	B.	»	1 829 »	342 »	29 099 »
Søndmør . . .	A.	»	4 077 »	»	28 249 »
	B.	»	4 126 »	»	28 201 »
Fosen	A.	720 td.	3 448 »	3 524 »	12 870 »
	B.	»	1 307 »	3 762 »	12 774 »
Nordlandene	A.	798 »	573 »	18 877 »	2 374 »
	B.	747 »	1 510 »	19 595 »	3 287 »
Jæderen og Dalene	A.	Den hele kornavling		42 039 tønder.	
	B.			21 888 —	

Men herved maa mærkes, at kommissærerne i Stavanger amt uden tvivl have fulgt ordene i instruktionen af 1721 og væsentlig indskrænket sig til at fordele den tidligere erlagte tiende mellem de enkelte gaarde efter et retfærdigere forhold, dog saaledes at tienden i det hele blev forøget med omtrent 15 %. Dette fremgaar klarest af en tilførsel i protokollen for Ryfylke. Efterat kommissærerne have indført skyldsætningen og tiendelægningen for hvert enkelt brug og thinglag, resumere de resultaterne i en tabel, hvori tienden «i alle tre lodder» for det hele fogderi opføres med 841 skippund 12 spand korn samt med 169 vog smør, 190 vog ost, 17 vog tørfisk og 7½ vog tran, hvilke ydelser tilsammen ere ansatte til en værdi af 3 108 rdl. 38 ß. Derpaa siges: «Den hele masse tiende for 10 aar «med 10 divideret tilligemed redegjæld og smaatiende, saavel «Deres Majestæts beholdne, som andres beneficier og ellers har «været i alle tre lodder 2 694 rdl. 78 ß, som man i yderste «mulighed har kunnet udfinde, efterat samme paa landet bliver «egal lignet og regnet, udkommer de først bemeldte summer og «foruden vindes paa den ⅓ part, som er Deres Majestæts, 137 «rd. 83 ß, og paa præsternes og kirkernes ligesaameget.»

Digitized by Google

Resultatet af denne sammenligning er altsaa, at medens den ved matrikuleringen antegnede eller den efter udsæd og fold beregnede avling i Søndre Bergenhus amt, Sønd- og Nordfjord, Søndmør og Fosen fogderier samt Nordlands amt falder nogenlunde sammen med det tidobbelte af den ved matrikuleringen bestemte tiende, saa afvige disse beløb betydelig fra hinanden i Smaalenene, Jæderen og Dalene samt i Sogn.

Det bliver altsaa ingen meget betryggende fremgangsmaade at opføre avlingerne i de distrikter, for hvilke ingen opgave haves over dem, til det tidobbelte af den ved matrikuleringen bestemte tiende; men nogen anden og bedre udvei er ikke at finde.

XIV.

Kornudsæd og avling i Smaalenenes amt.

De oplysninger, matrikuleringen af 1665 giver os, ere kun meget tarvelige, idet den eneste protokol, der er bevaret, nemlig for Tune len, ikke meddeler opgaver over udsæden for Skiptvet og Spydeberg, medens denne vel er meddelt for lenets øvrige præstegjeld, men alle slags korn slaaede sammen under et.

Efter opgaverne for de tre bygder, for hvis vedkommende de haves fuldstændigst, nemlig Tune (med Glemminge og Varteig), Borge og Hvaler, skulde udsæd og avling være i tønder:

Udsæd af alle slags. korn.		Matrikuleringens tiende. × 10.	Avling beregnet efter Præstetienden 1664—68 × 30.	Kirketienden for 1663 × 30.	Kongetienden for 1666 × 30.	Tiendemandtallet 1664 × 10.
2 457	Hommelkorn	440	330	353	220	23
	Byg . . .	32	66	98	65	90
	Blandkorn .	3 987	2 291	2 435	2 820	2 580
	Havre . . .	3 460	2 752	3 154	2 340	2 670
		7 919	5 439	6 040	5 445	5 363

Matrikuleringskommissærerne have altsaa sat den faste tiende til et betydeligt høiere beløb end den, som virkelig erlagdes, og man kan vel saaledes antage, at hin har nærmet sig mere den virkelige avling. Holder man sig til matrikule-

Digitized by Google

ringens forudsætning om størrelsen af disse bygders gjennemsnitlige bruttoavling, skal denne have udgjort 3,22 fold af udsæden, og nettoavlingen bliver da 5 462 tønder. Hvor stor dennes bygværdi har været, lader sig ikke afgjøre med nogen sikkerhed, da man ikke kjender foldene for hver sædart. Vi kunne imidlertid forsøge omtrent med de fold, matrikuleringskommissionen i 1723 opgav for amtet, og vi faa da:

	Fold.	Udsæd.	Brutto-avling.	Netto-avling.	Bygværdi af udsæden.	Bygværdi af netto-avlingen	Bygværdi af brutto-avlingen.
Hommelkorn	5	88	440	352	117	470	587
Byg . . .	4	8	32	24	8	24	32
Blandkorn .	3,3	1 208	3 987	2 779	805	1 853	2 658
Havre . .	3	1 153	3 460	2 307	576	1 154	1 730
		2 457	7 919	5 462	1 506	3 501	5 007

Vi ville dernæst undersøge, hvorledes forholdet i disse bygder har forandret sig i 1723, idet vi gaa ud fra matrikuleringens opgaver over udsæd og de fold, vi have antaget for amtet i gjennemsnit. Vi faa da:

	Udsæd.	Bruttoavling.
Hommelkorn . . .	10	50
Blandkorn	767	2 457
Havre	2 703	8 109
	3 480	10 616

Hvis man vilde beregne udsæden efter de for disse bygder særligen opgivne fold, bliver bruttoavlingen en del mindre; men da maatte man benytte de samme fold ogsaa ved beregningen af nettoavlingen i 1665, og dette vilde igjen bevirke en formindskelse af nettoavlingens bygværdi.

Det opgivne hommelkorn er, som det vil erindres, i det høieste kun det paa ager saaede og indbefatter desuden neppe engang erter og bønner. Nogen veiledning til at bedømme, hvor meget større avlingen af hommelkorn har været, afgiver stiftsskriverens regnskab over kirketienden i gjennemsnit for de tre aar 1720—1722. Det 30dobbelte af de der opførte beløb udgjør:

Hommelkorn . . .	109	tønder.
Blandkorn	1 982	—
Havre	4 020	—

Ved matrikuleringen har man altsaa her sat avlingen af blandkorn og især af havre meget høiere end den, hvorefter

Digitized by Google

der svaredes tiende. Hommelkorntiende har været ydet med over dobbelt saa stort beløb som det, hvortil den har været sat ved matrikuleringen.

For Skiptvet og Spydeberg, der i 1665 var forenede med Tune len, men senere henlagdes under Rakkestad fogderi, bliver avlingen, naar den beregnes efter den tiende, der

		fastsattes ved matrikulen 1665.	laa til grund for præstetienden 1664—68.	for kirketienden 1663.	for tiendemandtallet. 1664.
Hommelkorn	td.	»	208	169	123
Blandkorn .	»	300	299	285	253
Havre . . .	»	4 700	3 640	3 735	2 594
		5 000	4 147	4 189	2 970

Ogsaa her har matrikulen sat tienden af havren adskillig høiere end den erlagte. Hvis vi nu gaa ud fra, at avlingen af blandkorn og havre har været lig den ved matrikuleringen forudsatte og af hommelkorn lig den efter præstetienden beregnede, samt at foldene have været de for Tune, Borge og Hvaler antagne, saa faa vi:

	Udsæd.	Bruttoavling.	Nettoavling.	Bygværdi af udsæden.	Bygværdi af nettoavlingen.	Bygværdi af bruttoavlingen.
Hommelkorn	42	208	166	55	222	277
Blandkorn .	90	300	210	60	140	200
Havre . .	1 566	4 700	3 134	783	1 507	2 350
	1 698	5 200	3 510	898	1 929	2 827

Efter en lignende beregning som for Tune, Borge og Hvaler faar man for Skiptvet og Spydeberg i 1723:

	Udsæd.	Bruttoavling.	Nettoavling.	Bygværdi af udsæden.	Bygværdi af nettoavlingen.	Bygværdi af bruttoavlingen.
Hommelkorn	104	520	416	139	554	693
Blandkorn .	111	366	255	74	170	244
Havre . .	2 102	6 306	4 204	1 051	2 102	3 153
	2 317	7 192	4 875	1 264	2 826	4 090

For de øvrige dele af amtet, hvis matrikuleringsprotokoller af 1665 ere tabte, har man ingen anden oplysning om avlingerne i hin tid end tienderegnskaberne. Af disse kilder sammenstille vi da fogderivis de to, som der snarest kan være spørgsmaal om at bruge, nemlig kirkeregnskaberne for 1663

Digitized by Google

og præsternes redegjørelse for deres tiender 1664, 1665, 1667 og 1668, og beregne derefter avlingerne i tønder:

	Hommel-korn.	Byg.	Bland-korn.	Havre
A. Idde og Marker fogderi:				
Efter kirkeregnskabet . . .	236	259	2 423	4 851
— præsteregnskabet. . .	108	94	1 890	1 836
B. Moss og Tune fogderi med undtagelse af Tune, Borge og Hvaler:				
Efter kirkeregnskabet . . .	447	»	2 566	5 153
— præsteregnskabet . .	375	17	2 425	4 287
C. Rakkestad, Heggen og Frøland med undtagelse af Skiptvet og Spydeberg:				
Efter kirkeregnskabet . . .	393	»	1 460	14 109
— præsteregnskabet . .	712	»	1 340	8 859
Tilsammen				
Efter kirkeregnskabet . . .	1 076	259	6 449	24 113
— præsteregnskabet . .	1 195	111	5 655	14 982

Hvis man vil forsøge at lægge nogen af disse kilder til grund for en beregning over agerbrugets stilling i disse dele af amtet, maatte det altsaa blive kirkeregnskabet. Men for at faa størrelser, der svare til de for Tune, Borge, Hvaler, Skiptvet og Spydeberg opførte, maa man give kirkeregnskabernes tal et tillæg. Som det vil erindres, var nemlig den ved matrikuleringen bestemte tiende af blandkorn og havre større end kirkeregnskabets. Beregnet efter tienden udgjorde nemlig avlingen i sidstnævnte bygder:

	Hommel-korn.	Byg.	Blandkorn.	Havre.
Ifølge matrikulen . td.	440	32	4 287	8 160
— kirkeregnskabet »	522	98	2 720	6 889
	÷ 82	÷ 66	+ 1 567	+ 1 271
eller	÷ 16 %	÷ 67 %	+ 58 %	+ 19 %

Medens man vistnok trygt uden formindskelse kan beholde hommelkornavlingen, saaledes som den ved kirketiendens erlæggelse har været forudsat, maa man forøge dens blandkorns avling med 58 % og dens havreavling med 19 %. Man faar da en bruttoavling:

Digitized by Google

		Hommel-korn.	Byg.	Blandkorn.	Havre.
A.	for Idde og Marker fogderi td.	236	259	3 828	5 773
B.	for de omhandlede dele af Moss og Tune	» 447	»	4 054	6 132
C.	for de omhandlede dele af Rakkestad, Heggen og Frøland	» 393	»	2 307	16 790
		1 076	259	10 189	28 695

Gaar man ud fra samme fold som før antaget, saa faar man:

	Udsæd.	Brutto-avling.	Netto-avling.	Bygværdi af udsæden.	Bygværdi af netto-avlingen.	Bygværdi af brutto-avlingen.
Hommelkorn	215	1 076	861	287	1 148	1 435
Byg . . .	65	259	194	65	194	259
Blandkorn .	3 088	10 189	7 101	2 059	4 734	6 793
Havre . .	9 565	28 695	19 130	4 782	9 565	14 347
	12 933	40 219	27 286	7 193	15 641	22 834

For hele amtet vilde forholdet i 1665 stille sig saaledes:

	Udsæd.	Brutto-avling.	Netto. avling.	Bygværdi af udsæden.	Bygværdi af netto-avlingen.	Bygværdi af brutto-avlingen.
Hommelkorn	345	1 725	1 380	460	1 840	2 300
Byg . . .	73	291	218	73	218	291
Blandkorn .	4 386	14 476	10 090	2 924	6 727	9 651
Havre . .	12 284	36 855	24 571	6 142	12 286	18 428
	17 088	53 347	36 259	9 599	21 071	30 670

Fordelt mellem fogderierne, som de vare 1723, faar man i 1665:

	Udsæd.	Brutto-avling.	Netto-avling.	Bygværdi af udsæden.	Bygværdi af netto-avlingen.	Bygværdi af brutto-avlingen.
Idde og Marker:						
Hommelkorn	47	236	189	63	252	315
Byg . . .	65	259	194	65	194	259
Blandkorn .	1 160	3 828	2 668	773	1 779	2 552
Havre . . .	1 924	5 773	3 849	962	1 924	2 886
	3 196	10 096	6 900	1 863	4 149	6 012

Digitized by Google

Moss, Onsø og Tune:						
Hommelkorn	177	887	710	236	947	1 183
Byg . . .	8	32	24	8	24	32
Blandkorn .	2 437	8 041	5 604	1 625	3 736	5 361
Havre . . .	3 197	9 592	6 395	1 599	3 197	4 796
	5 819	18 552	12 733	3 468	7 904	11 372
Rakkestad, Heggen og Frøland:						
Hommelkorn	120	601	481	160	641	801
Blandkorn .	790	2 607	1 817	527	1 211	1 738
Havre . . .	7 163	21 490	14 327	3 582	7 163	10 745
	8 073	24 698	16 625	4 269	9 015	13 284

I 1723 var i Smaalenenes amt fogderivis

	Udsæden.	Bruttoavlingen beregnet efter		
		matrikulens tiende.	kirketienden 1720—22.	de for amtet antagne fold.
Idde og Marker:				
Hommelkorn	13	127	143	65
Blandkorn	749	1 746	2 467	2 471
Havre	3 327	6 203	5 181	9 981
	4 089	8 076	7 791	12 517
Moss og Tune:				
Hommelkorn	43	510	673	215
Blandkorn	1 541	3 674	4 566	5 085
Havre	7 103	15 549	11 363	21 309
	8 687	19 733	16 602	26 609
Rakkestad, Heggen og Frøland:				
Hommelkorn	7	373	472	35
Blandkorn	537	1 652	2 003	1 772
Havre	9 530	21 359	16 632	28 590
	10 074	23 384	19 107	30 397
For hele amtet:				
Hommelkorn	63	1 010	1 288	315
Blandkorn	2 827	7 072	9 036	9 328
Havre	19 960	43 111	33 176	59 880
	22 850	51 193	43 500	69 523

Digitized by Google

Vi kunne da her gaa ud fra, at den beregning af avlingen, som fremkommer ved at multiplicere udsæden med de fra matrikuleringen hentede fold ligger sandheden nærmest, forsaavidt angaar blandkorn og havre, men at man ved beregningen af hommelkornavlingen ikke kan følge samme fremgangsmaade, idet matrikuleringens opgaver over udsæden her aabenbart ere ganske upaalidelige, medens den ifølge sin egen opgave ikke har fastsat tiende af andet hommelkorn end den hvede og rug, som er saaet i ager. Man ser da ogsaa, at der af hommelkorn i virkeligheden har været erlagt mere tiende end ved matrikuleringen fastsat. At endog den erlagte tiende har været meget for liden, kan, efter hvad der er forklaret om tiendesvigens almindelighed, ikke være tvivlsomt. Nogen anden opgave have vi imidlertid ikke. Holder man sig nu altsaa til de opgaver, som foreligge, kan amtets agerbrugsforhold statistisk fremstilles saaledes:

	Udsæd.	Brutto-avling.	Netto-avling.	Bygværdi af udsæden.	Bygværdi af netto-avlingen.	Bygværdi af brutto-avlingen.
Idde og Marker:						
Hommelkorn	29	143	114	39	152	191
Blandkorn .	749	2 471	1 722	499	1 148	1 646
Havre. . .	3 327	9 981	6 654	1 663	3 327	4 991
	4 105	12 595	8 490	2 201	4 627	6 828
Moss og Tune:						
Hommelkorn	155	673	518	207	691	897
Blandkorn .	1 571	5 085	3 514	1 047	2 343	3 390
Havre. . .	7 103	21 309	14 206	3 551	7 103	10 655
	8 829	27 067	18 238	4 805	10 137	14 942
Rakkestad, Heggen og Frøland:						
Hommelkorn	94	472	378	125	629	504
Blandkorn .	537	1 772	1 235	358	1 181	823
Havre. . .	9 530	28 590	19 060	4 765	14 295	9 530
	10 161	30 834	20 673	5 248	16 105	10 857
For hele amtet:						
Hommelkorn	256	1 288	1 032	341	1 717	1 376
Blandkorn .	2 827	9 328	6 501	1 885	6 219	4 334
Havre. . .	19 960	59 880	39 920	9 980	29 940	19 960
	23 043	70 496	47 453	12 206	37 876	25 670

Digitized by Google

XV.

Kornudsæd og avling i Akershus amt.

Over matrikuleringen 1665 haves protokoller for Øvre og Nedre Romerike, der synes i det hele taget at være forfattede med omhu. De opgive dog kun udsæd, ikke avling, men fastsætte tienden, der vistnok har været sat til tiendedelen af avlingen. Opgaverne ere i tønder:

	Udsæd.	Matrikul-tienden.	Præste-tienden 1664—68.	Kirke-tienden 1663.	Tiende-mandtallet 1664.
Nedre Romerike:					
Hommelkorn . .	68	57,9	51,3	»	85,8
Blandkorn . . .	466	390,0	121,3	119	372,6
Havre	4 421	1 662,5	518,0	505	1 434,9
Øvre Romerike:					
Hommelkorn . .	»	99,0	65,7	»	177,5
Blandkorn . . .	1 088	813,4	271,7	»	782,3
Havre	5 854	2 677,5	776,7	»	2 269,0

I kirketienderegnskabet for 1663 savnes opgaver for Eidsvold og Nannestad, følgelig kan rubriken for hele Øvre Romerike ikke udfyldes. For blandkorn og havre er matrikuleringen aabenbart den bedste kilde. Hvad angaar tienden af hommelkornet i Nedre Romerike, ser man, at kirken ingen anpart har oppebaaret deraf, medens præstetienden i gjennemsnit for aarene 1664—68 er meget over halvdelen af den hele tiende efter mandtallet for 1664. Undersøger man nærmere forholdet for det enkelte aar 1664, saa var præstetienden af hommelkorn i dette fogderi 49½ tønde. Efter hvilket forhold tienden her har været delt mellem kongen og præsten, lader sig ikke udfinde. Klart er det dog, at avlingen ikke kan beregnes til det 30dobbelte af præstetienden, men at man maa lade sig nøie med det tidobbelte af den hele tiende. I Øvre Romerike synes præsterne kun at have faaet tredjedelen af hommelkorntienden. Matrikuleringens opgave over udsæd i Nedre Romerike af hommelkorn maa være endnu mere feilagtig end over avlingen. Paa Øvre Romerike anføres der slet ingen udsæd, men en efter datidens forhold ikke ubetydelig avling deraf. Vi kunne altsaa blot gjette os til foldene, udsæden og nettoavlingen af hommelkorn, hvilket er saameget vanskeligere, som vi ei engang

Digitized by Google

vide besked om, hvormeget der af hommelkornet var erter, vaarrug (væring) eller torekorn, der give ringe fold, eller vinterrug i braater, der undertiden kan give rigelige fold. Præstetiende-regnskaberne for Enebak og Sørum sondre mellem tienden af erter og andet hommelkorn, og derefter ledes man paa den tanke, at tienden af erter har været omtrent 1/6 af den hele hommelkorntiende. I betragtning af, at foldene paa Romerike af havre og blandkorn, som vi snart skulle se, ere meget høiere end i Smaalenene, sætte vi avlingen af hommelkorn til 8 fold. Efter disse forklaringer komme vi til følgende resultater for agerbruget paa Romerike 1665:

	Udsæd.	Brutto-avling.	Netto-avling.	Bygværdi af udsæden.	Bygværdi af netto-avlingen.	Bygværdi af brutto-avlingen.
Nedre Romerike:						
Hommelkorn	107	858	751	143	1 001	1 144
Blandkorn .	466	3 900	3 434	311	2 289	2 600
Havre . . .	4 421	16 620	12 199	2 211	6 099	8 310
	4 994	21 378	16 384	2 665	9 389	12 054
Øvre Romerike:						
Hommelkorn.	222	1 775	1 553	296	2 071	2 367
Blandkorn .	1 088	8 134	7 046	725	4 698	5 423
Havre . . .	5 854	26 775	20 921	2 927	10 460	13 387
	7 164	36 684	29 520	3 948	17 229	21 177

Matrikuleringsprotokollerne af 1723 og kirketienderegnskaberne 1720—1722 opgive som tiende:

	Matrikulen.	Kirketienden.
Nedre Romerike:		
Hommelkorn	» td.	19 td. 1 1/3 skp.
Blandkorn	366 »	120 » 2 2/3 »
Havre	2 166 »	560 » » 2/3 »

Det forstaar sig da selv, at avlingen af blandkorn og havre maa beregnes efter matrikulens tiende At der har været avlet hommelkorn, viser kirketienderegnskabet, og om end avlingen, 576 tønder, synes liden i sammenligning med den for 1665 opgivne, maa vi her, saalænge det kun gjælder om at fremstille de tal, der ere os levnede, lade os nøie hermed. Resultaterne blive da for dette fogderi:

Digitized by Google

	Udsæd.	Brutto-avling.	Netto-avling.	Bygværdi af udsæden.	Bygværdi af netto-avlingen.	Bygværdi af brutto-avlingen.
Hommelkorn	72	576	504	96	672	768
Blandkorn .	888	3 660	2 772	592	1 848	2 440
Havre . . .	7 753	21 660	13 907	3 877	6 953	10 830
	8 713	25 896	17 183	4 565	9 473	14 038

Øvre Romerike. Tienden fastsattes her

	i matrikulen.	i kirketienderegnskaberne 1720—1722.
af Hommelkorn	1 td. 4½ skp.	34 td. 4 skp.
» Byg . . .	56 » 4 »	6 » 4 »
» Blandkorn .	902 » 5½ »	315 » 1⅓ »
» Havre . .	2 690 » »3/5 »	928 » 6 »

Til grundlag for beregning af avlingen tage vi matrikulens tiende af byg, blandkorn og havre samt mandtallets af hommelkorn og faa da:

	Udsæd.	Brutto-avling.	Netto-avling.	Bygværdi af udsæden.	Bygværdi af netto-avlingen.	Bygværdi af brutto-avlingen.
Hommelkorn.	130	1 038	908	173	1 211	1 384
Byg	96	565	469	96	469	565
Blandkorn .	1 813	9 028	7 215	1 209	4 810	6 019
Havre . . .	9 300	26 909	17 609	4 650	8 805	13 455
	11 339	37 540	26 201	6 128	15 295	21 423

Opgaverne over avlingen 1723 er i sammenligning med dem for 1665 øiensynlig for lave.

Aker og Follo. Den eneste veiledning, vi her have for 1665, er tiendemandtallet og tienderegnskaberne, der opføre:

	Kirketienden for 1663.	Præstetienden for 1664—68.	Hele tienden for 1664.
Hommelkorn	» td. » skpr.	27 td. »⅓ skpr.	» td. » skpr.
Blandkorn .	76 » »	74 » 3⅙ »	186 » 1 »
Havre . .	357 » 6 »	322 » 3⅙ »	897 » 1 »

Under blandkornet er, siges der i nogle præstetienderegnskaber, f. ex. for Aker og Aas, ogsaa indbefattet byg. Det har saaledes været dyrket, skjønt formodentlig i mindre udstrækning. Naar det bemærkes, at hele tienden skal være det tredobbelte af hver enkelt part, blive med hensyn til blandkorn og havre afvigelserne mellem de forskjellige opgaver ikke større, end at de godt kunne forklares af de forskjellige tidsrum, for

Digitized by Google

hvilke opgaverne gjælde. Som grundlag for beregningen af avlingen bruge vi præstetienden, saaledes at vi for blandkorns og havres vedkommende multiplicere den med 30. Hvad angaar hommelkornet, saa vækker det forundring, at det er ganske udeladt ikke alene af kirkeregnskabet, men ogsaa af tiendemandtallet. Dette kan neppe forklares anderledes, end at præsterne her have faaet hele hommelkorntienden. Vi multiplicere derfor denne tiende blot med 10. Saafremt vi nu antage samme fold som i Smaalenene, faa vi:

	Udsæd.	Brutto-avling.	Netto-avling.	Bygværdi af udsæden.	Bygværdi af netto-avlingen.	Bygværdi af brutto-avlingen.
Hommelkorn	54	270	216	72	288	360
Blandkorn .	674	2 224	1 550	449	1 033	1 482
Havre . .	3 221	9 664	6 443	1 611	3 222	4 833
	3 949	12 158	8 209	2 132	4 543	6 675

Disse tal maa være meget for lave, hvilket fremgaar af en sammenligning baade med tallene for fogderiet 1723 og med tallene for Nedre Romerike 1665.

I 1723 opgives tienden saaledes:

	I matrikulen.	I kirkeregnskabet 1720—22.
Hommelkorn . .	» td. 6½ skp.	15 td. 3½ skp.
Byg	34 » 6½ »	5 » 4½ »
Blandkorn	413 » 6 »	102 » 1⅚ »
Havre	2 216 » 5 »	575 » 4⅚ »

Af byg, blandkorn og havre er altsaa matrikuleringens tiende betydelig større end det tredobbelte af den før hine tre aar erlagte kirketiende. Hommelkornavlingen sætte vi til det 30dobbelte af kirketienden og foldene heraf til 5. Vi faa da:

	Udsæd.	Brutto-avling.	Netto-avling.	Bygværdi af udsæden.	Bygværdi af netto-avlingen.	Bygværdi af brutto-avlingen.
Hommelkorn	92	462	370	123	493	616
Byg . . .	93	348	255	93	255	348
Blandkorn .	1 368	4 138	2 770	912	1 847	2 759
Havre. . .	8 101	22 161	14 060	4 051	7 030	11 081
	9 654	27 109	17 455	5 179	9 625	14 804

Digitized by Google

Herefter faar man for hele amtet:

1665.	Udsæd.	Brutto-avling.	Netto-avling.	Bygværdi af udsæden.	Bygværdi af netto-avlingen.	Bygværdi af brutto-avlingen.
Hommelkorn	383	2 903	2 520	511	3 360	3 871
Blandkorn .	2 228	14 258	12 030	1 485	8 020	9 505
Havre. . .	13 496	53 059	39 563	6 749	19 781	26 530
	16 107	70 220	54 113	8 745	31 161	39 906
1723.						
Hommelkorn	394	2 076	1 782	392	2 376	2 768
Byg . . .	189	913	724	189	724	913
Blandkorn .	4 069	16 926	12 857	2 713	8 505	11 218
Havre . .	25 154	70 730	45 576	12 578	22 788	35 366
	29 706	90 645	60 939	15 872	34 393	50 265

XVI.

Kornudsæd og avling i Hedemarkens amt.

Matrikuleringsprotokollerne fra 1665 haves i behold for det hele amt med undtagelse af Odalens præstegjeld. Det siges, at «tienden er sat efter tre aars overslags flittigste ligning, som «bønderne mest og bedst taale kan, dog er herudi ikke med-«regnet tiende af braateavling, som for det aarlige uvisheds «brug ikke kan medtages.

Solør, Odalen og Østerdalen var dengang et fogderi; men de foreliggende oplysninger ere af den beskaffenhed, at man kan udsondre Østerdalen, og da denne egns naturforhold i det hele taget og især i den nordlige del ere temmelig forskjellige fra Solørs og Odalens, skulle vi gjøre dette.

Ved matrikuleringen er udsæden i Solør angiven til 5 281 tønder korn af alle slags, tienden bestemt til 1 627 tønder, ligeledes uden nærmere specifikation. Da braateavlen ikke var indbefattet herunder, regne vi denne udsæd og tiende blot som blandkorn og havre.

Digitized by Google

For Solør og Odalen er opført:

	Kirketienderegnskabet 1663.	Gjennemsnit af præstetienderegnskaberne 1664—68.	Tiendemandtallet. 1664.
Hommelkorn	» td. » skpr.	109 td. $6^1/_4$ skpr.	111 td. $4^1/_2$ skpr.
Blandkorn .	200 » 6 »	215 » »$^3/_4$ »	593 » 5 »
Havre. . .	354 » 4 »	345 » $6^1/_4$ »	978 » 7 »
	555 td. 2 skpr.	670 td. $5^1/_4$ skpr.	1 684 td. »$^1/_2$ skpr.

Af disse opgaver synes præstetienderegnskaberne at være de paalideligste; men da matrikulen for Solør sætter noget større tiende af blandkorn og havre end præstetienden, holde vi os, hvad disse kornsorter angaar, til matrikulen. Den herfra hentede udsæd og tiende maa gives et tillæg for Odalen, og dette beregne vi efter forholdet mellem præstetienden i Odalen og i Solør, det vil sige, 32,4 : 100, altsaa til 1 711 tønders udsæd og 527 tønders tiende af blandkorn og havre. Hvis man nu, for at finde avlingen, multiplicerer tienden med 10, faar man ud, at der efter en udsæd af 6 992, eller med et rundt tal 7 000, tønder har været avlet 21 540 tønder blandkorn og havre. Antage vi, at udsæden i hele distriktet har været fordelt mellem disse kornsorter i samme forhold som paa dets præstegaarde, nemlig som 30 : 70, saa faa vi, at der har været saaet 2 100 tønder blandkorn og 4 900 tønder havre. Antager man samme fold her som i Smaalenene, altsaa 3,3 fold blandkorn og 3 fold havre, falde af avlingen med runde tal 6 900 tønder paa blandkornet og 14 700 tønder paa havren.

Af hommelkornet har tydeligvis den hele tiende i dette distrikt tilfaldt præsterne. Avlingen maa altsaa sættes til det tidobbelte af præstetienden eller 1 098 tønder. Antages den at have udgjort 8 fold af udsæden, faar man for Solør og Odalen i 1665:

	Udsæd.	Brutto-avling.	Netto-avling.	Bygværdi af udsæden.	Bygværdi af netto-avlingen.	Bygværdi af brutto-avlingen.
Hommelkorn	137	1 098	961	183	1 281	1 464
Blandkorn .	2 100	6 900	4 800	1 400	3 200	4 600
Havre. . .	4 900	14 700	10 000	2 350	5 000	7 350
	7 137	22 698	15 761	3 933	9 481	13 414

Folkemængden regnes til 5 810; paa hvert menneske faldt altsaa en nettoavling af 1,63 td. bygværdi. At dette beløb er blevet saa høit, kommer af den forholdsvis stærke avling

Digitized by Google

af hommelkorn, som formodentlig har været braaterug. Dette slags avl synes nemlig her at have været drevet i stor udstrækning, jfr. Krafts Top.-Stat. Beskrivelse over Norge I, 501—502.

I 1723 ansattes i Solør den hele tiende:

	I matrikulen.	I kirkeregnskabet 1720—22 kirkens anpart til
Rug . . .	2 td. 4 skpr.	15 td. 7 skpr.
Byg . . .	169 » » »	» » » »
Blandkorn.	373 » 1 »	164 » 7 1/3 »
Havre . .	1 208 » 5 »	240 » 3 1/3 »
	1 753 td. 2 skpr.	421 td. 1 2/3 skpr.

Tilsammentagne give byg, blandkorn og havre efter matrikulens tiende betydelig mere end det tredobbelte af kirketienden. Særlig for blandkornets vedkommende er vistnok det modsatte tilfældet; men det kommer formodentlig af, at bønderne have angivet alt sit byg som blandkorn. Hvis vi sætte avlingen af hommelkorn til det tredivedobbelte af kirketienden og udsæden til 1/8 deraf, avlingen af de øvrige kornsorter til det tidobbelte af den tiende, der bestemtes ved matrikulen, og vi endvidere tage udsæden efter denne, faa vi:

	Udsæd.	Brutto-avling.	Netto-avling.	Bygværdi af udsæden.	Bygværdi af netto-avlingen.	Bygværdi af brutto-avlingen.
Hommelkorn	59	476	417	79	556	635
Byg . . .	515	1 690	1 175	515	1 175	1 690
Blandkorn .	1 359	3 731	2 372	906	1 581	2 487
Havre. . .	5 185	12 086	6 901	2 593	3 450	6 043
	7 118	17 983	10 865	4 093	6 762	10 855

Østerdalen. Den hele udsæd angives i 1665 til 2 216 tønder korn, medens tienden bestemmes til 742 tønder [1]). Af udsæden paa samtlige præstegaarde tilsammentagne udgjorde blandkornet 65 og havren 35 %. Herefter kan samtlige tre præstegjelds udsæd fordeles saaledes, at der falder 1 440 tønder paa blandkornet, 776 paa havren. Hverken i kirkeregnskabet for

[1]) For præstegaardene angives udsæd og besætning saaledes:

	Udsæd i tønder. Blandkorn.	Udsæd i tønder. Havre.	Heste.	Hornkvæg.	Faar og gjeder.
Elverum	5	9	4	27	20
Aamot	7	»	3	15	?
Tønset	4 1/2	»	2	13	16

Digitized by Google

1663, tiendemandtallet for 1664 eller præsteregnskaberne for 1664—68 omtales nogen korntiende i Tønset. Der maa dog have været drevet kornavl ogsaa i dette præstegjeld; thi ved matrikuleringen af 1665 er der anslaaet en udsæd af 424 tønder og fastsat en tiende af 129¼ tønde korn i dette præstegjeld. For Elverum og Aamot angives

	hele tienden i matrikulen.		præstens tredjedel 1664—65.		kirkens tredjedel 1663.		hele tienden i mandtallet af 1664.	
	Td.	Skpr.	Td.	Skpr.	Td.	Skpr.	Td.	Skpr.
Blandkorn	?		151	4	86	4	273	4¼
Havre . .	?		37	6½	41		122	2½
	?		189	2½	127	4	395	6¾

I 1723 ansattes ingen tiende af Tønset, hvor den helt og holdent var tillagt præsten. I Elverum og Aamot var den hele tiende:

	Efter matrikulen.	Efter kirkeregnskabet af 1720—22 kirkens anpart.
Rug . . .	3 td. » skpr.	1 td. 4⅔ skpr.
Byg . . .	192 » 5 »	» » » »
Blandkorn.	184 » 5 »	91 » 4⅓ »
Havre . .	91 » 2 »	24 » 3⅔ »
	471 td. 4 skpr.	117 td. 4⅔ skpr.

Som grundlag for vore beregninger bruge vi matrikulens udsæd og tiende med et tillæg for Tønset af 100 tønder byg, hvilket tillæg er afpasset efter forholdet mellem dette og de øvrige præstegjelds tiender 1665. Vi have da for hele Østerdalen 1723:

	Udsæd.	Brutto-avling.	Netto-avling.	Bygværdi af udsæden.	Bygværdi af netto-avlingen.	Bygværdi af brutto-avlingen.
Hommelkorn	7	30	23	10	31	40
Byg . . .	996	1 925	929	996	929	1 925
Blandkorn .	612	1 845	1 233	408	822	1 230
Havre. . .	331	912	581	166	290	457
	1 946	4 712	2 766	1 580	2 072	3 652

Disse opgaver ere sandsynligvis adskillig for lave, medmindre ansættelserne for 1665 ere for høie, hvilket ikke er usandsynligt.

Hedemarken fogderi. I matrikuleringsprotokollerne for 1665 angives baade udsæd og tiende blot som korn uden for-

Digitized by Google

klaring om fordelingen mellem de forskjellige kornsorter. Udsæden opgives til 7 792, og tienden fastsættes til 2 679 tønder. I mandtallet for 1664 mangle opgaver for Hedemarken fogderi. I regnskabet for 1664 over kirketienden opføres denne med

Hommelkorn		109 td.	3 skpr.
Byg, tungt .	672 td.		
» let. .	267 » 3 skpr.	939 »	3 »
Blandkorn .		51 »	» »
Havre. . .		65 »	2 »
		1 165 td.	» skpr.

Præsteregnskaberne i Stange, Romedal, Vang og Løiten for 1667 og 68 angive ikke selve tienden, men kun den pengeværdi, hvorefter tienden skulde beskattes. Derimod haves for aarene 1664—65 opgaver over præstetienden. Disse opgaver have særegen interesse, da de angaa rigets bedste kornbygder. Vi meddele derfor saavel kirketienden for 1663 som præstetiendens gjennemsnitlige beløb i 1664 og 1665 for hver enkelt af disse bygder.

Kirketienden for 1663:

	Hommelkorn.		Byg. tungt.		Byg. let.		Blandkorn.		Havre.	
	Td.	Skpr.	Td.	Skpr.	Td.	Skpr.	Td.	Skpr.	Td.	Skpr.
Romedal. .	7	7	59	6	47	5	»	»	»	»
Løiten . .	5	4	»	»	»	»	51	»	65	2
Stange . .	21	2	153	»	66	4	»	»	»	»
Vang . . .	28	4	181	4	77	6	»	»	»	»
Nes . . .	25	4	115	6	21	»	»	»	»	»
Ringsaker .	20	6	162	»	54	4	»	»	»	»

Gjennemsnit af præstetienden for 1664—1665:

	Rug.		Erter.		Byg. tungt.		Byg. let.	
	Td.	Skpr.	Td.	Skpr.	Td.	Skpr.	Td.	Skpr.
Romedal . . .	4	5	1	2	63	3	38	3
Løiten	7	1	1	1	63	6	58	1
Stange . . .	10	7	6	4	137	»	53	2
Vang	18	4	6	4	169	»	63	1
Nes	13	2	6	6	99	4	13	4
Ringsaker . .	21	»	2	6	146	6	47	»
	Hommelkorn 100 td. 2 skpr.				Byg 949 td. 5 skpr.			

Digitized by Google

Af disse tre kilder til oplysning om tienden og dermed-avlingen anse vi kirkeregnskabet for den bedste. Herom kan der ingen tvivl være, naar der spørges om, hvilke arter sæd der avledes, og det samme gjælder da vel ogsaa om avlingens størrelse. Sætter man nu avlingen til det 30dobbelte af kirketienden, saa faar man en bruttoavliug af 34 950 tønder, der udgjør 4,49 fold af udsæden. Hvorledes udsæden og foldene vare fordelte mellem de forskjellige sædarter, kunne vi ikke sige; men vi kunne gjette paa, at der af

Hommelkorn	har	været	avlet	5	fold.
Byg	»	—	—	4,66	»
Blandkorn	»	—	—	3,50	»
Havre	»	—	—	3	»

Vi faa da for Hedemarken fogderi 1665 følgende tal:

	Udsæd.	Brutto-avling.	Netto-avling.	Bygværdi af udsæden.	Bygværdi af netto-avlingen.	Bygværdi af brutto-avlingen.
Hommelkorn	656	3 281	2 625	875	3 500	4 375
Byg . . .	6 046	28 181	22 135	6 046	22 135	28 181
Blandkorn .	437	1 530	1 093	291	729	1 020
Havre. . .	653	1 958	1 305	326	653	979
	7 792	34 950	27 158	7 538	27 017	34 555

For 1723 har man følgende oplysninger om tienden i Hedemarken fogderi:

	Den hele tiende er ved matrikuleringen ansat til	Kirkens anpart er ved kirkeregnskabet for 1720—22 opført med
Rug	208 [1]) td. 3 skpr.	54 td. 5 skpr. (Rug og Erter)
Erter . . .	211 » 3 »	
Byg	1 958 [1]) » 3 »	414 » $5^1/_2$ »
Blandkorn. .	211 » 3 »	219 » $4^1/_3$ »
Havre . . .	1 025 » 1 »	132 » $4^1/_2$ »
	3 614 td. 5 skpr.	821 td. $3^1/_3$ skpr.

Ogsaa her er matrikulens tiende betydelig høiere end den virkelig erlagte. For dette fogderi have vi fra 1723 ingen opgave over udsæden. Vi have da ingen anden udvei end at regne os til denne efter de fold, den ifølge samme matrikul udgjorde i Toten, Vardal og Biri af den avling, som der er ansat til tiende, nemlig for rug og erter tilsammen 7,2, for byg 4,45,

---

[1]) I matrikuleringsprotokollen ere summerne for rug og for byg feilagtigen opsummerede til 228 td. 3 skpr. og 2 158 td. 3 skpr.

Digitized by Google

for blandkorn og havre tilsammen 3 fold. Vi faa da for Hedemarken fogderi 1723:

	Udsæd.	Brutto-avling.	Netto-avling.	Bygværdi af udsæden.	Bygværdi af netto-avlingen.	Bygværdi af brutto-avlingen.
Rug . . / Erter .	583	4 198	3 615	777	4 820	5 597
Byg . . .	4 401	19 584	15 183	4 401	15 183	19 584
Blandkorn.	706	2 118	1 412	471	941	1 412
Havre . .	3 417	10 251	6 834	1 708	3 417	5 125
	9 107	36 151	27 044	7 357	24 361	31 718

For hele amtet faa vi:

	Udsæd.	Brutto-avling.	Netto avling.	Bygværdi af udsæden.	Bygværdi af netto-avlingen.	Bygværdi af brutto-avlingen.
1665:						
Hommelkorn	803	4 460	3 657	1 071	4 876	5 947
Byg . . .	6 046	28 181	22 135	6 046	22 135	28 181
Blandkorn .	3 977	14 302	10 325	2 651	6 883	9 534
Havre . . .	6 329	18 126	11 797	3 164	5 899	9 063
	17 155	65 069	47 914	12 932	39 793	52 725
1723:						
Hommelkorn	649	4 704	4 055	866	5 406	6 272
Byg . . .	5 912	23 199	17 287	5 912	17 287	23 199
Blandkorn .	2 677	7 694	5 017	1 785	3 344	5 129
Havre. . .	8 933	23 249	14 316	4 467	7 157	11 624
Tilsammen	18 171	58 846	40 675	13 030	33 194	46 224

XVII.

Kornudsæd og avling i Kristians amt.

I Gudbrandsdalen fogderi har man ved matrikuleringen 1665 ansat saavel udsæd som tiende til korn af alle slags under et. Den hele tiende bestemtes ved matrikuleringen til 2 640 td. 1 skp.

	Præstetienden i gjennemsnit for 1664—68.	Kirketienden. 1663.	Den hele tiende efter mandtallet 1664.
Rug . . .	74 td. 5½ skpr.	»	124 td. 1¾ skpr.
Byg . . .	836 » » ¼ »	770 td. 2 skpr.	2 318 » » ¾ »
	910 td. 5¾ skpr.	770 td. 2 skpr.	2 442 td. 2½ skpr.

Digitized by Google

Af rugtienden har kirken intet faaet, men præsten dog ikke faaet mere end omtrent det halve. Resten maa altsaa være tilfaldt kongen.[1]) Vil man bruge præstetienden som grundlag for beregning af avlingen, maa man altsaa multiplicere bygtienden med 30, rugtienden kun med 20. Man faaer da en avling af 1 494 td. rug og 25 081 td. byg, tilsammen 26 575 tønder, en liden smule mere end avlingen beregnet efter matrikuleringens tiende, som giver 26 401 tønder. Da udsæden var 4 839 tønder, bliver avlingen 5,49 fold. Antager man, at der af rug er avlet 7,5 fold og af byg 5,4 fold, saa faar man for Gudbrandsdalens fogderi 1665:

	Udsæd.	Brutto-avling.	Netto-avling.	Bygværdi af udsæden.	Bygværdi af netto-avlingen.	Bygværdi af brutto-avlingen.
Rug . . .	200	1 494	1 294	267	1 725	1 992
Byg . . .	4 639	25 081	20 442	4 639	20 442	25 081
	4 839	26 575	21 736	4 906	22 167	27 073

I 1723 ansættes i matrikulen den hele tiende til:

186 td. 3 skpr. rug, 3 293 td. 7 skpr. byg og 4 skpr. havre.

Kirketienden i 1720—22:

20 td. rug, 511 td. 4 skpr. byg, 172 td. 3½ skpr. blandkorn og 9 td. 1¼ skpr. havre.

Gudbrandsdalen synes altsaa at have været et af de distrikter, hvor tiendesvigen er gaaet mest i svang. Efter matrikulen har man for Gudbrandsdalen 1723:

	Udsæd.	Brutto-avling.	Netto-avling.	Bygværdi af udsæden.	Bygværdi af netto-avlingen.	Bygværdi af brutto-avlingen.
Rug . . .	303	1 864	1 561	404	2 081	2 485
Byg . . .	6 621	32 930	26 309	6 621	26 309	32 930
	6 924	34 794	27 870	7 025	28 390	35 415

Den øvrige del af amtet udgjorde ét fogderi; men opgaverne for dettes forskjellige præstegjeld ere saa uensartede, at disse maa opløses i flere grupper.

---

[1]) I Lom var præstetienden 1664—68 51 td. 5¾ skpr. rug, 91 td. 2¾ skpr. byg.
kirketienden 1663 » » » » » 87 » 3 » »
Den hele tiende 1664 88 » 5½ » » 283 » 1 » »
Den sidste tiende svarer til en avling af 887 tønder rug og 2 831 tønder byg. I forhold til avlingen i det hele fogderi er denne saa betydelig, at den eiendommelige vandingsmaade af agrene i Lom vistnok allerede dengang maa have været i brug.

For Hadeland haves følgende oplysninger om tienden:

	Den hele tiende efter matrikulen.		Den hele tiende efter tiendemandtallet af 1664.		Kirketienden for 1663.		Præstetienden i gjennemsnit for aarene 1664—65.	
	Td.	Skpr.	Td.	Skpr.	Td.	Skpr.	Td.	Skpr.
Rug . . .	91	1 }	111	4	31	»	38	7½
Erter . .	42	» }					6	7¾
Byg . . .	759	1½	782	4¼	196	1	212	2
Blandkorn	»	»	215	1¾	»	»	8	6¾
Havre . .	»	»	19	1¼	»	»	7	6¼
	892	2½	1 128	3¼	227	1	274	6¼

Vi beregne bruttoavlingen efter tiendemandtallet af 1664. Udsæden tage vi efter matrikulen, men, da der opgives udsæd af rug, erter og byg under et, med et skjønsmæssigt afdrag i den sidste, hvilket afdrag er overført til blandkorn og havre. Vi faa da for Hadeland 1665:

	Udsæd.		Brutto-avling.	Netto-avling.	Bygværdi af udsæden.	Bygværdi af netto-avlingen.	Bygværdi af brutto-avlingen.
Rug . . .	94 }	183	1 115	932	244	1 243	1 487
Erter . .	89 }						
Byg . . .		1 211	7 885	6 674	1 211	6 674	7 885
Blandkorn		538	2 152	1 614	359	1 076	1 435
Havre . .		64	192	128	32	64	96
Tilsammen		1 996	11 344	9 348	1 846	9 057	10 903

For 1723 angives

	den hele tiende i matrikulen til	kirketienden i regnskabet for 1720—22.
Rug	21 td. 5 skpr. }	11 td. 4 skpr.
Erter . . .	16 » 1 » }	
Byg	713 » » »	101 » 7 »
Blandkorn . .	48 » » » }	6 » 6⅓ »
Havre . . .	24 » 2 » }	

Holder man sig helt igjennem til matrikulen, faar man for Hadeland 1723:

	Udsæd.	Brutto-avling.	Netto-avling.	Bygværdi af udsæden.	Bygværdi af netto-avlingen.	Bygværdi af brutto-avlingen.
Rug . . .	44	215	171	59	228	287
Erter ca.	40	161	121	53	162	215
Byg . . .	2 083	7 130	5 047	2 083	5 047	7 130
Blandkorn	138	480	342	92	228	320
Havre . .	81	243	162	40	81	121
	2 386	8 229	5 843	2 327	5 746	8 073

Digitized by Google

For Toten, Vardal, Biri og Land ansættes i matrikulen 1665 saavel udsæd som tiende af alle slags korn under et, nemlig til henholdsvis 4274 og 1 515 tønder. For disse præstegjeld angives

	kirketienden i regnskabet for 1663.	præstetienden for 1664—68 i præste-regnskaberne.
Rug . . . / Erter . . .	87 td 1 skp.	96 td. » skpr.
Byg . . .	525 » 1 »	428 » $2^1/_2$ »
Blandkorn .	» » » »	25 » $1^1/_4$ »
Havre . .	4 » » »	22 » »$^1/_2$ »

Tiendemandtallet for Toten 1664 mangler.

Dersom man regner avlingen til det 30dobbelte af præstetienden, hvilket her neppe har nogen betænkelighed, og antager, at foldene have været de samme som paa Hadeland, nemlig for hommelkorn 6,1, for byg, 6,5, for blandkorn 4 og for havre 3 fold, saa faar man for Toten, Vardal, Biri og Land 1665:

	Udsæd.	Brutto-avling.	Netto-avling.	Bygværdi af udsæden.	Bygværdi af netto-avlingen.	Bygværdi af brutto-avlingen.
Hommelkorn	472	2 880	2 408	629	3 211	3 840
Byg . . .	1 977	12 849	10 872	1 977	10 872	12 849
Blandkorn .	189	755	566	126	377	503
Havre . . .	207	622	415	104	207	311
	2 845	17 106	14 261	2 836	14 667	17 503

For disse præstegjeld opføres

	i matrikulen af 1723 den hele tiende med	i kirkeregnskaberne for 1720—22 som kirketiende
Rug	66 td. 3 skpr.	23 td. 7 skpr. (Rug og Erter)
Erter . . .	26 » » »	
Byg	1 385 » 7 »	300 » $3^1/_3$ »
Blandkorn .	83 » 5 »	122 » $5^1/_2$ »
Havre . .	345 » 2 »	94 » 2 »

Man faar da for Toten, Vardal, Biri og Land i 1723:

	Udsæd.	Brutto-avling.	Netto-avling.	Bygværdi af udsæden.	Bygværdi af netto-avlingen.	Bygværdi af brutto-avlingen.
Hommelkorn	129	924	795	172	1 060	1 232
Byg . . .	3 157	13 859	10 702	3 157	10 702	13 859
Blandkorn .	295	836	541	197	361	558
Havre . .	1 015	3 453	2 438	508	1 219	1 727
	4 596	19 072	14 476	4 034	13 342	17 376

Digitized by Google

Ogsaa disse opgaver vise sig, naar de sammenholdes med opgaverne for 1665, at være for lave for hommelkornets vedkommende.

Valdres. Her fastsattes som tiende:

	Matrikulen 1665.		Tiendemand-tallet 1664.		Kirketienden 1663.		Præstetienden 1664—68.	
	Td.	Skpr.	Td.	Skpr.	Td.	Skpr.	Td.	Skpr.
Rug . . .	23	2	20	3	5	7½	6	6
Byg . . .	569	1	588	6	192	4	166	3½

Naar man holder sig til matrikulen som grundlag, faar man for Valdres 1665:

	Udsæd.	Brutto-avling.	Netto-avling.	Bygværdi af udsæden.	Bygværdi af netto-avlingen.	Bygværdi af brutto-avlingen.
Rug . . .	14	233	219	19	292	311
Byg . . .	1 261	5 700	4 439	1 261	4 439	5 700
	1 275	5 933	4 658	1 280	4 731	6 011

Udsæden af rug er tydeligvis altfor liden.

Efter en folkemængde af 3 806 falder der paa hvert menneske en nettoavling af 1,24 tønder bygværdi.

For 1723 fastsættes den hele tiende i matrikulen til 584 td. 4 skpr. byg, kirketienden for 1720—22 angives til 4 skpr. rug, 72 td. 7½ skpr. byg og 21 td. 7½ skpr. blandkorn. Efter matrikulen faar man for Valders 1723:

	Udsæd.	Brutto-avling.	Netto-avling.
Byg . . . td.	2 319	5 845	3 526

Opgaverne af 1723 ere for avlingens vedkommende ogsaa her meget for lave i sammenligning med opgaverne for 1665.

For hele Kristians amt faa vi:

	Udsæd.	Brutto-avling.	Netto-avling.	Bygværdi af udsæden.	Bygværdi af netto-avlingen.	Bygværdi af brutto-avlingen.
1665:						
Hommelkorn	869	5 722	4 853	1 159	6 471	7 630
Byg . . .	9 088	51 515	42 427	9 088	42 427	51 515
Blandkorn .	727	2 907	2 180	485	1 453	1 938
Havre. . .	271	814	543	136	271	407
	10 955	60 958	50 003	10 868	50 622	61 490
1723:						
Hommelkorn	516	3 164	2 648	688	3 531	4 219
Byg . . .	14 180	59 764	45 584	14 180	45 584	59 764
Blandkorn .	433	1 316	883	289	589	878
Havre. . .	1 096	3 696	2 600	548	1 300	1 848
	16 225	67 940	51 715	15 705	51 004	66 709

Digitized by Google

For dette amt har man et hjælpemiddel til kontrol af opgavernes rigtighed, nemlig i den beskrivelse over Kristians amt, som i 1790 forfattedes af dets amtmand, Chr. Sommerfelt, og som er trykt i Top. Journal, hefte 14 og 15. Denne beskrivelse er ledsaget af tvende tabeller over folkemængde, udsæd, avling og besætning i hvert af amtets præstegjeld. Sommerfelts opgaver over folkemængden synes at være noget for smaa. Folkemængden var nemlig

efter	den officielle tælling	1769	56 258
»	Sommerfelts tælling	1790	53 224
»	den officielle tælling	1801	66 430

Formindskelsen fra 1769—1790 falder med

1 289	eller	17 %	paa Hadeland.
335	—	2,3 %	paa Toten, Vardal, Biri og Land.
68	—	0,7 %	paa Valders.
1 344	—	5,4 %	paa Gudbrandsdalen.

At her maa være feil tilstede, kan vel ikke være tvivlsomt, og dette bidrager naturligvis til, at man heller ikke kan betragte opgaverne over udsæd og avling som fuldt paalidelige.

Vi sammenstille dem dog med opgaverne for 1723.

	Udsæd i tønder. 1723.	1790.	Bruttoavling i tønder. 1723.	1790.
Gudbrandsdalen:				
Hommelkorn	303	434	1 864	2 652
Byg	6 621	8 581	32 930	46 783
Blandkorn	»	1 056	»	5 185
Havre	»	55	»	250
	6 924	10 126	34 794	54 870
Hadeland:				
Rug	44	117	215	454
Erter	40	216	161	711
Byg	2 083	1 911	7 130	8 588
Blandkorn	138	271	480	921
Havre	81	221	243	811
	2 386	2 736	8 229	11 485
Toten, Vardal, Biri og Land:				
Hommelkorn	129	447	924	2 029
Byg	3 157	2 039	13 859	7 778
Blandkorn	295	3 216	836	11 891
Havre	1 015	1 258	3 453	3 710
	4 596	6 960	19 072	25 408

Digitized by Google

Valdres:	Udsæd tønder. 1723.	1790.	Bruttoavling tønder. 1723.	1790.
Hommelkorn . .	»	20	»	92
Byg	2 319	2 327	5 845	10 387
Blandkorn . .	»	204	»	885
Havre	»	48	»	191
	2 319	2 599	5 845	11 555
For hele Kristians amt:				
Hommelkorn . .	516	1 234	3 164	5 978
Byg	14 180	14 858	59 764	73 536
Blandkorn . .	433	4 747	1 316	18 882
Havre	1 096	1 582	3 696	4 962
	16 225	22 421	67 940	103 358

Hvad man med fuld sikkerhed kan slutte af sammenligningen mellem de forskjellige aar, er, at opgaverne over avlingen i Valdres 1723 ere meget for smaa. Sammenligner man opgaverne for Hadeland over avlingerne i 1665 med opgaverne over avlingerne i 1723 og 1790, saa maa vistnok ogsaa opgaverne for begge de sidste aar ansees som adskillig for lave. Det maa vel ogsaa antages, at der i 1723 har været saaet og avlet mere blandkorn og havre end opgivet; men det er ikke usandsynligt, at man til gjengjæld har ansat bygmængderne høiere.

XVIII.

Kornudsæd og avling i Budskerud amt.

For dette amts fogderier ere fra tiden omkring 1665 opgaverne fuldstændigst for Modum og Sigdal præstegjeld, som dengang udgjorde et eget fogderi. Man har nemlig her matrikuleringsprotokollen. Tienden angives saaledes:

	Ved matrikuleringen. Td.	Skpr.	I tiendemandtallet 1664. Td.	Skpr.	Kirketienden for 1663. Td.	Skpr.	Præstetienden i gjennemsnit for 1664—68. Td.	Skpr.
Hommelkorn	»	»	58	7	»	»	41	$1^1/_4$
Blandkorn .	392	»	162	$4^1/_3$	52	5	67	»
Havre . . .	98	»	137	»	61	5	36	$3^1/_2$

Af disse opgaver tage vi tiendemandtallets for hommel

Digitized by Google

kornets vedkommende og regne, at avlingen har udgjort 8 fold af udsæden. Forsaavidt angaar udsæden og tienden af blandkorn og havre, holde vi os til matrikulen.

Matrikulen opgiver som udsæd af rent byg 112 tønder, næsten udelukkende i Sigdal, men fastsætter ingen tiende af denne sædart. Den maa derfor være indbefattet i blandkornstienden. Vi antage, at 15 % af blandkornstienden egentlig skulde have været opført som tiende af rent byg. Man faar da for Modum og Sigdal 1665:

	Udsæd.	Brutto-avling.	Netto-avling.	Bygværdi af udsæden.	Bygværdi af netto-avlingen.	Bygværdi af brutto-avlingen.
Hommelkorn	74	589	515	99	687	786
Byg . . .	112	588	476	112	476	588
Blandkorn .	627	3 332	2 705	418	1 803	2 221
Havre. . .	497	980	483	248	242	490
	1 310	5 489	4 179	877	3 208	4 085

Foldene blive følgende:

Hommelkorn	8,0
Byg	5,3
Blandkorn	5,3
Havre	2,0

I 1723 angives

	den hele tiende i matrikulen.	kirketienden i gjennemsnit for 1720—1723.
Hommelkorn . . .	10 td. 1 skpr.	8 td. 4 skpr.
Byg	2 » 4 »	» » » »
Blandkorn	314 » 5 »	61 » 4²/₃ »
Havre	569 » » »	97 » 2 »

Herefter samt efter matrikulens udsæd faaes for Modum og Sigdal 1723:

	Udsæd.	Brutto-avling.	Netto-avling.	Bygværdi af udsæden.	Bygværdi af netto-avlingen.	Bygværdi af brutto-avlingen.
Hommelkorn	12	101	89	16	119	135
Byg . . . / Blandkorn .	22 / 778	3 171	2 371	533	1 581	2 114
Havre. . .	1 963	5 690	3 727	982	1 863	2 845
	2 775	8 962	6 187	1 531	3 563	5 094

Ringerike. Her have vi for 1665 kun oplysninger om tienden, der er angivet saaledes:

Digitized by Google

	Den hele tiende i tiendemandtallet 1664.	Kirketienden 1663.	Præstetienden i gjennemsnit for aarene 1664—68.
Hommelkorn	» td. » skpr.	» td. » skpr.	84 td. 6 skpr.
Blandkorn .	517 » »$^3/_4$ »	170 » 1 »	130 » 5 »
Havre . .	» » » »	» » » »	5 » 3 »

For at forstaa disse opgaver maa det bemærkes, at præstetienden for aaret 1664 var 77 td. 7 skpr. hommelkorn og 176 td. 1 skp. blandkorn. Præstens andel har altsaa været omtrent tredjedelen af den hele ved tiendemandtallet bestemte tiende samt en i tiendemandtallet ikke opført hommelkorntiende, som han ikke har delt med kongen eller kirken. Avlingen maa altsaa regnes til det tidobbelte af den i præsteregnskaberne opførte hommelkorntiende og det tidobbelte af matrikulens blandkornstiende, med fradrag af 5 % for havre. Regne vi foldene omtrent midt imellem dem for Hadeland og for Modum og Sigdal, nemlig for Hommelkorn 7, for blandkorn 4,6 og for havre 2,5 fold, faa vi for Ringerike 1665:

	Udsæd.	Brutto-avling.	Netto-avling.	Bygværdi af udsæden.	Bygværdi af netto-avlingen.	Bygværdi af brutto-avlingen.
Hommelkorn	121	848	727	161	969	1 130
Blandkorn .	1 069	4 917	3 848	713	2 565	3 278
Havre . . .	100	255	155	50	77	127
	1 290	6 020	4 730	924	3 611	4 535

I 1723 angives

	den hele tiende i matrikulen til	kirketienden 1720—22.
Rug	18 td. 1 skpr.	} 10 td. $7^1/_2$ skpr.
Erter	22 » 6 »	
Byg	110 » $2^3/_4$ »	162 » »$^1/_6$ »
Blandkorn . . .	327 » 6 »	
Havre	222 » » »	

Efter matrikulen faar man for Ringerike 1723:

	Udsæd.	Brutto-avling.	Netto-avling.	Bygværdi af udsæden.	Bygværdi af netto-avlingen.	Bygværdi af brutto-avlingen.
Hommelkorn	44	409	365	58	487	545
Byg	286	1 107	821	286	821	1 107
Blandkorn .	922	3 277	2 355	615	1 570	2 185
Havre . .	797	2 220	1 423	399	711	1 110
	2 049	7 013	4 964	1 358	3 589	4 947

Denne avling maa sikkerlig være for liden.

Digitized by Google

I Hallingdal, som sammen med Ringerike udgjorde et fogderi, opgaves

	den hele tiende i mandtallet 1664.	kirketienden 1663.	præstetienden i gjennemsnit for aarene 1664—68.
Rug . . .	» td. » skp.	» td. » skp.	13 td. $3^1/_4$ skpr.
Byg . . .	338 » » $^1/_2$ »	120 » » »	103 » $2^1/_3$ »

Vi tage hommelkornet fra præsteregnskaberne, bygget fra tiendemandtallet og multiplicere af samme grund som under Ringerike anført begge størrelser blot med 10. Skal man faa forholdsmæssighed i tallene, kan man ikke sætte høiere fold end i Valdres, og for rugens vedkommende paa langt nær saa høit. Vi antage da, at rugen har givet 8 og bygget $4^1/_2$ fold, og faa saa for Hallingdal 1665:

	Udsæd-	Brutto-avling.	Netto-avling.	Bygværdi af udsæden.	Bygværdi af netto-avlingen.	Bygværdi af brutto-avlingen.
Rug . . .	17	134	117	23	156	179
Byg . . .	752	3 381	2 629	752	2 629	3 381
	769	3 515	2 746	775	2 785	3 560

I 1723 angives

	den hele tiende i matrikulen til	kirketienden 1720—22.
Rug. . . .	10 td. 6 skpr.	2 td. $6^1/_2$ skpr.
Byg. . . .	426 » $3^3/_4$ »	114 » 2 »
Blandkorn .	10 » $6^3/_4$ »	4 » 3 »
Havre . . .	17 » » »	3 » 3 »

Efter matrikulen faa vi for Hallingdal 1723:

	Udsæd.	Brutto-avling.	Netto-avling.	Bygværdi af udsæden.	Bygværdi af netto-avlingen.	Bygværdi af brutto-avlingen.
Hommelkorn	21	108	87	28	116	144
Byg . . .	1 126	4 268	3 142	1 126	3 142	4 268
Blandkorn .	31	108	77	21	51	72
Havre. . .	51	170	119	25	60	85
	1 229	4 654	3 425	1 200	3 369	4 569

For Sandsvær præstegjeld, herunder indbefattet Hedenstad annex, haves matrikuleringsprotokollen fra 1665. Tiendemandtallet for 1664 mangler. Tienden opgives saaledes:

	Den hele tiende ved matrikuleringen.	Kirketienden 1663.	Præstetienden gjennemsnitlig for 1664—68.
Hommelkorn	» td. » skpr.	2 td. 5 skpr.	3 td. » skpr.
Blandkorn .	26 » » »	» » » »	» » » »
Havre. . .	346 » » »	85 » » »	77 » $1^1/_2$ »

Digitized by Google

Vi tage hommelkornet efter præsteregnskaberne, og da kirken har faaet andel af hommelkorntienden, maa dette sikkerlig ogsaa have været tilfældet med kongen. For at finde avlingen maa vi altsaa her multiplicere denne tiende med 30. Blandkorn- og havreavlingen beregne vi paa samme maade efter matrikulen. Foldene sætte vi til 8 for hommelkorn, 4 for blandkorn og 3 for havre. Herved faar man for Sandsvær 1665:

				Bygværdi af		
	Udsæd.	Brutto-avling.	Netto-avling.	udsæden.	netto-avlingen.	brutto-avlingen.
Hommelkorn	11	90	79	15	105	120
Blandkorn .	45	260	215	30	143	173
Havre. . .	1 153	3 460	2 307	577	1 153	1 730
	1 209	3 810	2 601	622	1 401	2 023

I 1723 angives for Sandsvær

	den hele tiende i matrikulen til	kirketienden 1720—22.
Hommelkorn . .	» td. $7^1/_2$ skpr	1 td. $6^2/_3$ skpr.
Byg	13 » $7^1/_2$ »	» » » »
Blandkorn . . .	35 » $7^1/_2$ »	» » » »
Havre	356 » $7^1/_2$ »	124 » 7 »

Herefter sætte vi for Sandsvær 1723:

				Bygværdi af		
	Udsæd.	Brutto-avling.	Netto-avling.	udsæden.	netto-avlingen.	brutto-avlingen.
Hommelkorn	7	54	47	9	63	72
Byg . . .	45	139	94	45	94	139
Blandkorn .	96	359	263	64	175	239
Havre. . .	1 260	3 569	2 309	630	1 154	1 784
	1 408	4 121	2 713	748	1 486	2 234

For Numedal haves ingen matrikuleringsopgave, ei heller nogen veiledning i tienderegnskaberne, saasom denne egn var fritagen for at betale korntiende. Det eneste udgangspunkt, vi have, er udsæden i 1723, som var $1^1/_2$ td. rug, 684 td. byg, 137 td. blandkorn og 532 td. havre. Vi kunne da maaske antage, at den siden 1665 er stegen i samme forhold som udsæden i andre fjeldbygder, saasom Hallingdal og Valdres. Udsæden var:

	1665.	1723.
I Hallingdal . . .	769 tønder.	1 229 tønder.
- Valdres	1 275 —	2 319 —
	2 044 —	3 548 —

Digitized by Google

Den var altsaa 1 504 tønder eller 42 % mindre i førstnævnte end i sidstnævnte aar. Man kan da beregne udsæden i Numedal 1665 til 58 % af udsæden i 1723, og hvis man saa regner 8 fold af rug, 4½ fold af byg, 4 fold af blandkorn og 3 fold af havre, faar man for Numedal 1665:

	Udsæd.	Brutto-avling.	Netto-avling.	Bygværdi af udsæden.	Bygværdi af netto-avlingen.	Bygværdi af brutto-avlingen.
Hommelkorn	1	7	6	1	8	9
Byg . . .	397	1 787	1 390	397	1 390	1 787
Blandkorn .	79	316	237	53	158	211
Havre. . .	320	960	640	160	320	480
	797	3 070	2 273	611	1 876	2 487

For Numedal 1723 haves som sagt opgave over udsæden, men heller intet andet. Antage vi, at foldene vare de samme som de ovenfor ansatte, faa vi for Numedal 1723:

	Udsæd.	Brutto-avling	Netto-avling.	Bygværdi af udsæden.	Bygværdi af netto-avlingen.	Bygværdi af brutto-avlingen.
Hommelkorn	1½	12	10½	2	14	16
Byg . . .	684	3 078	2 394	684	2 394	3 078
Blandkorn .	137	548	411	91	274	365
Havre . .	552	1 656	1 104	276	552	828
	1 374½	5 294	3 919½	1 053	3 234	4 287

For Ekers præstegjeld sattes tienden saaledes:

	Den hele tiende i matrikulen 1665. Td.	Skpr.	Den hele tiende i tiendemand-tallet 1664. Td.	Skpr.	Kirketienden 1663. Td.	Skpr.	Præstetienden i gjennemsnit for 1664—68. Td.	Skpr.
Hommelkorn	»	»	16	5	9	»	7	6¾
Byg . . .	»	»	7	4	5	4	3	1¼
Blandkorn .	129	»	113	5	44	1	33	5¾
Havre . . .	267	»	253	4	100	6	80	5¾

Til at beregne bruttoavlingen bruge vi her kirketienden for 1663. Foldene for hommelkorn og byg sættes til 8 og 5. Udsæden af blandkorn og havre er hentet fra matrikulen; den giver for blandkorn 4,2, for havre 2,5 fold. Vi faa da for Eker 1665:

	Udsæd.	Brutto-avling.	Netto-avling.	Bygværdi af udsæden.	Bygværdi af netto-avlingen.	Bygværdi af brutto-avlingen.
Hommelkorn	34	270	236	45	315	360
Byg . . .	31	155	124	31	124	155
Blandkorn .	314	1 321	1 007	209	672	881
Havre , .	1 211	3 007	1 796	605	898	1 503
	1 590	4 753	3 163	890	2 009	2 899

Digitized by Google

I 1723 angives

	den hele tiende i matrikulen til	kirketienden 1720–22.
Rug	» td. 1 skpr.	2 td. $2\frac{1}{2}$ skpr.
Byg	» » 3 »	2 » $2\frac{2}{3}$ »
Blandkorn. . .	63 » $2\frac{1}{2}$ »	24 » $5\frac{2}{3}$ »
Havre	571 » » »	83 » $3\frac{2}{3}$ »

Avlingen af blandkorn og havre beregnes til det tidobbelte af matrikulens tiende og til det 30dobbelte af kirketiendens rug og byg. Udsæden af de førstnævnte to kornsorter hentes fra matrikulen og udregnes for rug efter 8, for byg efter 4 fold. Man faar da for Eker 1723:

	Udsæd.	Brutto-avling.	Netto-avling.	Bygværdi af udsæden.	Bygværdi af netto-avlingen.	Bygværdi af brutto-avlingen.
Rug . . .	8	68	60	11	80	91
Byg . . .	17	69	52	17	52	69
Blandkorn .	174	633	459	116	306	422
Havre. . .	2 105	5 701	3 596	1 052	1 798	2 850
	2 304	6 471	4 167	1 196	2 236	3 432

For Lier, Hurum og Røken haves ingen matrikuleringsprotokol fra 1665. Tienden opgives saaledes:

	Den hele tiende i mandtallet 1664.	Kirketienden 1663.	Præstetienden i gjennemsnit for 1664—68.
Hommelkorn	33 td. $1\frac{1}{4}$ skpr.	» td. » skpr.	13 td. $5\frac{1}{4}$ skpr.
Byg . . .	10 » $5\frac{3}{4}$ »	3 » 4 »	3 » 2 »
Blandkorn .	113 » $4\frac{3}{4}$ »	33 » 3 »	38 » $6\frac{1}{4}$ »
Havre. . .	588 » 3 »	214 » 2 »	135 » 2 »

Som grundlag for beregning af bruttoavlingen vælges den hele tiende efter mandtallet 1664 og for beregning af nettoavlingen de samme fold som i Eker. Vi faa da for Lier, Hurum og Røken 1665:

	Udsæd.	Brutto-avling.	Netto-avling.	Bygværdi af udsæden.	Bygværdi af netto-avlingen.	Bygværdi af brutto-avlingen.
Hommelkorn	42	332	290	56	387	443
Byg . . .	21	107	86	21	86	107
Blandkorn .	270	1 136	866	180	577	757
Havre. . .	2 354	5 884	3 530	1 177	1 765	2 942
	2 637	7 459	4 772	1 434	2 815	4 249

Digitized by Google

I 1723 angives

	den hele tiende i matrikulen til				kirketienden 1720—1722.			
Hommelkorn . .	»	td.	»	skpr.	7	td.	2 1/3	skpr.
Byg	»	»	»	»	1	»	4 5/6	»
Blandkorn . . .	73	»	6 1/2	»	25	»	5 1/2	»
Havre	867	»	»	»	215	»	7 5/6	»

Beregnes nu avlingen af hommelkorn og byg efter kirketienden, af blandkorn og havre efter matrikulens tiende, medens udsæden deraf opføres efter matrikulen og udsæden af hommelkorn og byg beregnes efter 5 og 4 fold, faar man for Lier, Hurum og Røken 1723:

	Udsæd.	Brutto-avling.	Netto-avling.	Bygværdi af udsæden.	Bygværdi af netto-avlingen.	Bygværdi af brutto-avlingen.
Hommelkorn . .	44	218	174	59	232	291
Byg	12	48	36	12	36	48
Blandkorn . . .	200	739	539	133	360	493
Havre	2 857	8 670	5 813	1 428	2 907	4 335
	3 113	9 675	6 562	1 632	3 535	5 167

Herved bemærkes, at Strømmens annex ikke er medtaget under matrikulen for dette amt, men dog i tienderegnskaberne medregnet til Hurum præstegjeld. Den herved fremkomne unøiagtighed er ikke saa stor, at den bliver af betydning ved behandlingen af opgaver som de her foreliggende.

For hele Budskerud amt faa vi altsaa:

1665:	Udsæd.	Brutto-avling.	Netto-avling.	Bygværdi af udsæden.	Bygværdi af netto-avlingen.	Bygværdi af brutto-avlingen.
Hommelkorn	300	2 270	1 970	400	2 627	3 027
Byg . . .	1 313	6 018	4 705	1 313	4 705	6 018
Blandkorn .	2 404	11 282	8 878	1 603	5 918	7 521
Havre. . .	5 635	14 546	8 911	2 817	4 455	7 272
	9 652	34 116	24 464	6 133	17 705	23 838
1723:						
Hommelkorn	137	970	833	183	1 111	1 294
Byg . . .	2 170	8 709	6 539	2 170	6 539	8 709
Blandkorn .	2 360	8 835	6 475	1 573	4 317	5 890
Havre. . .	9 585	27 676	18 091	4 792	9 045	13 837
	14 252	46 190	31 938	8 718	21 012	29 730

Digitized by Google

XIX.

Kornudsæd og avling i Jarlsberg og Larviks amt.

Protokoller over matrikuleringen i 1665 haves for begge de len eller fogderier, hvoraf amtet dengang bestod.

I protokollen for Tønsberg len er indtaget følgende tilførsel af matrikuleringskommissærerne (lagmand Peder Lauritzen og foged Claus Røyem samt lenets sorenskrivere):

«Hvad angaaer sæden, saa saaes og avles her intet andet «end noget lidet byg eller blandkorn, paa en del steder saaes «saasom et kvarter eller halvt eller en halv tønde, mens paa «faa steder saa høit eller noget derover. Desligeste saaes noget «lidet hørfrø eller hampefrø og paa faa steder en heel sætting «eller halv sætting eller noget derover af hvede eller vaarrug, «dessen jord overalt (om end nogen kunde have anden sæd end «som berettet) er dog anslaaet og beregnet udi havresæden. «Ellers ligger næsten overalt hvert aar tredieparten af gaardens «agerjord utilsaaet til traae og fælled. Belangende rugsæden, «saa saaes lidet eller intet rug udi agerjord, mens hvis vinter«rug der saaes, skeer i braater udi skoven, hvor træer afhugges «og opbrændes og siden saaes. Dog det kan hænde sig, at den, «som kan have en braate et aar, haver ingen det andet aar, «hvorfor det ikke kunde indføres for nogen vis sæd og avl, «hvorom videre ved tiendens forklaring, — — —. Og hvad «tienden angaaer, saa efterat hver gaards besiddere, der gaardene «blev besigtiget, haver angivet, hvad deres tiende paa trende «aars tider været haver, og sognepræsterne haver næsten alle «efter anmodning ladet os deres underskrevne tienderegister «paa trende aars tider tilhændekomme, have vi videre efter «besigtigelsernes forretning havt almuen udi hvert thinglag «forsamlet og der udi de vedkommende sognepræsters eller deres «fuldmægtigers overværelse taxeret gaardenes besiddere, een «efter anden, for hvad visse tiende af havre, byg eller blandkorn «de herefter aarligen skulle udrede, og det som vi retteste efter «deres sæd og avling og efter de trende forrige aars udgivne «tiende kunde skjønne og eragte, og dog saa, at tienden udi «summarum ei er bleven forringet med hvis de tilforn, som be«meldt, haver udgjort. Men hvad rug- og hvedetienden sig be«langer, saa er dermed saa beskaffet, at næsten al rug saaes og «avles udi skoven i braater, dog mange have ingen leilighed

Digitized by Google

«til saadanne rugbraater, og kan det hænde, at den, som et aar «haver en braate, det andet aar ingen har, hvorover rugen ikke «kunde sættes for nogen vis tiende, ei heller hvede, eftersom «nogle faa, (dog ikke nær alle) kan saa noget lidet et aar og «intet det andet aar, og derfor sluttet bedst at være, at rugen «og hvede tiende med hør og hamp og andet (om nogen videre «kunde have saaet) aarligen blev angivet, efterdi det ikke «for nogen vis tiende som forbemeldt kunde indføres og «angives.»

Tiendemandtallet for 1664 mangler for Tønsberg len. Tienden for dette len angives saaledes:

	Den hele tiende i matrikulen.	Kirketienden 1663.	Præstetienden i gjennemsnit for 1864—68.
Hommelkorn	» td. » skp.	18 td. 4 skpr.	13 td. $7^3/_4$ skpr.
Blandkorn .	180 » » »	32 » » »	20 » 1 »
Havre. . .	2 430 » » »	649 » 2 »	498 » $2^1/_6$ »
	2 610 td. » skp.	699 td. 6 skpr.	532 td. $2\frac{1}{12}$ skpr.

Ved matrikuleringen har man altsaa sat tienden betydelig høiere end det tredobbelte af præstetienden eller endog af kirketienden. Man kan da regne det 30dobbelte af kirketiendens hommelkorn som avling og $^1/_5$ deraf som udsæd samt tage matrikulens opgaver over udsæd og tiende af blandkorn og havre. Udsæden angives imidlertid under et for blandkorn og havre, Regner man i lighed med, hvad der er skeet for Smaalenene, $3^1/_2$ fold af blandkornet, faar man for Tønsberg len og by samt Tjømø annex 1665:

	Udsæd.	Brutto-avling.	Netto-avling.	Bygværdi af udsæden.	Bygværdi af netto-avlingen.	Bygværdi af brutto-avlingen.
Hommelkorn	111	555	444	148	592	740
Blandkorn .	526	1 841	1 315	350	877	1 227
Havre. . .	12 258	24 400	12 142	6 129	6 071	12 200
	12 895	26 796	13 901	6 627	7 540	14 167

I 1723 fastsættes tienden i matrikulen til:

Hommelkorn . . .	101	td, 6	skpr.
Blandkorn	163	» 3	»
Havre	2 667	» 6	»

Paa grundlag heraf og den ved matrikuleringen opgivne udsæd faar man for Tønsberg len 1723:

Digitized by Google

	Udsæd.	Brutto-avling.	Netto-avling.	Bygværdi af udsæden.	Bygværdi af netto-avlingen.	Bygværdi af brutto-avlingen.
Hommelkorn	200	1 018	818	267	1 090	1 357
Blandkorn .	461	1 634	1 173	308	782	1 090
Havre. . .	13 371	26 678	13 307	6 686	6 653	13 339
	14 032	29 330	15 298	7 261	8 525	15 786

I Brunla len er ingen tiende antegnet i matrikuleringsprotokollen for 1665. Tienden angives saaledes:

	Den hele tiende i mandtallet 1664.	Kirketienden 1663.	Præstetienden i gjennemsnit for 1667—68.[1]
Hommelkorn . . .	»	»	8 td. » skpr.
Byg	»	»	10 » 6 »
Blandkorn	»	»	23 » » »
Havre	818 td.	270 td.	316 » 4 »

Her bruge vi da præstetienden som grundlag for beregning af avlingen; men da tiendemandtallet ikke opfører nogen tiende af hommelkorn, maa denne antages at være tilfaldt præsten udelt og kan saaledes blot multipliceres med 10. Udsæden er i matrikulen opgivet til 4 613 tønder under et for alle kornarter. Men da Tjømø annex, som hørte til Brunla len er medtaget under Tønsberg, fratrækkes for dette sogn 154 td. Forudsætter man, at foldene have været for hommelkorn 5, byg 4, blandkorn 3 og havre 2,3, saa faar man for Brunla len 1665:

	Udsæd.	Brutto-avling.	Netto-avling.	Bygværdi af udsæden.	Bygværdi af netto-avlingen.	Bygværdi af brutto-avlingen.
Hommelkorn	16	80	64	21	85	106
Byg . . .	83	331	248	83	248	331
Blandkorn .	230	690	460	153	307	460
Havre. . .	4 130	9 503	5 373	2 065	2 686	4 751
	4 459	10 604	6 145	2 322	3 326	5 648

Ligesaalidt i Brunla som i Tønsberg len har man noget kirketienderegnskab for aarene 1720—23. Matrikulen opgiver blot udsæd og fastsætter kun tiende af de tvende sædarter blandkorn og havre. Paa grundlag af disse opgaver faar man for Brunla len 1723:

---

[1]) Opgaverne for aarene 1664—65 ere saa lave, at de aabenbart ere upaalidelige og derfor bør sættes ud af betragtning.

Digitized by Google

	Udsæd.	Brutto-avling.	Netto-avling.	Bygværdi af udsæden.	Bygværdi af netto-avlingen.	Bygværdi af brutto-avlingen.
Blandkorn . .	160	650	490	107	327	434
Havre . . .	5 171	14 801	9 630	2 585	4 815	7 400
	5 331	15 451	10 120	2 692	5 142	7 834

For hele amtet faar man da:

1665:	Udsæd.	Brutto-avling.	Netto-avling.	Bygværdi af udsæden.	Bygværdi af netto-avlingen.	Bygværdi af brutto-avlingen.
Hommelkorn	127	635	508	169	677	846
Byg . . .	83	331	248	83	248	331
Blandkorn .	756	2 531	1 775	503	1 184	1 687
Havre. . .	16 388	33 903	17 515	8 194	8 757	16 951
	17 354	37 400	20 046	8 949	10 866	19 815
1723:						
Hommelkorn	200	1 018	818	267	1 090	1 357
Blandkorn .	621	2 284	1 663	415	1 109	1 524
Havre. . .	18 542	41 479	22 937	9 271	11 468	20 739
	19 363	44 781	25 418	9 953	13 667	23 620

XX.

Kornudsæd og avling i Bratsberg amt.

Matrikuleringsprotokollen for Bamle fogderi (Gjerpen, Slemdal, Eidanger, Bamle, Sannikedal og Drangedal) opgiver udsæden til 1 971, avlingen til 5 341 tønder korn uden nærmere forklaring om sædarterne. Tienden fastsættes til 548 tønder 2 skjepper, altsaa til noget mere end tiendedelen af den antagne avling. Nogen forklaring af, hvorledes dette er gaaet til, gives ikke. Der kan spørges, om ikke kommissærerne, hvor en gaard fandtes at have usædvanlig megen rydningsmark, have troet at burde sætte tienden høiere end til tiendedelen af den virkelige avling. Dette er imidlertid ikke meget sandsynligt; thi forskjellen mellem avlingen og den tidobbelte tiende synes da at maatte være bleven meget større. Maaske kunde man finde en bedre forklaring ved at undersøge forholdet gaard for gaard; men udbyttet heraf vilde neppe lønne umagen.

De før omtalte regnskaber over præstetienden 1664—68 omfatte ogsaa dette fogderis præstegjeld med undtagelse af

Digitized by Google

Sannikedal. Tienden opføres i dem udelukkende med havre og i de fleste af dem med et fra aar til andet uforanderligt beløb. De ere derfor vistnok uden betydning som vidnesbyrd om avlingens størrelse, ja endog om dens bestanddele. Derimod eier rigsarkivet en samling af kirketienderegnskaber for Bamle og Nedre Telemarken 1664—66, som vise, at der i disse distrikter har været avlet blandkorn. For Bamle fogderi angives kirketienden i disse tre aar tilsammentagen at have udgjort:

	68 td.	3	kvarter	1½	sætting	blandkorn
og	337	»	2	—	2	—	havre.
	406 td.	1	kvarter	3½	sætting.		

Dette beløb skulde jo egentlig være ligt den hele tiende for ét aar; men matrikulen har, som man ser, sat denne meget høiere. Avlingen antages at have været lig det tidobbelte af denne og at have bestaaet af blandkorn og havre i samme forhold som efter kirkeregnskaberne, altsaa af 17 % blandkorn og 83 % havre. Gjennemsnitsfoldigheden bliver 2,78, og vi sætte da foldene for blandkorn til 4,2 og for havre til 2,6. Man faar da for Bamle fogderi 1665:

	Udsæd.	Brutto-avling.	Netto-avling.	Bygværdi af udsæden.	Bygværdi af netto-avlingen.	Bygværdi af brutto-avlingen.
Blandkorn . .	221	932	711	147	474	621
Havre . . .	1 750	4 550	2 800	875	1 400	2 275
	1 971	5 482	3 511	1 022	1 874	2 896

For 1723 faar man efter matrikulen følgende tal:

	Udsæd.	Brutto-avling.	Netto-avling.	Bygværdi af udsæden.	Bygværdi af netto-avlingen.	Bygværdi af brutto-avlingen.
Byg	75	241	166	75	166	241
Blandkorn . .	722	1 936	1 214	482	809	1 291
Havre . . .	4 113	6 392	2 279	2 057	1 139	3 196
	4 910	8 569	3 659	2 614	2 114	4 728

Avlingerne maa ganske vist være meget for lavt opgivne i forhold til udsæden.

I Nedre Telemarken opgives kirketienden i de nysomtalte regnskaber for 1664—66 til

217 td.	1	kvarter	blandkorn.
376 »	1	—	havre.
593 td.	2	kvarter.	

Digitized by Google

Ved matrikuleringen 1665 blev avlingen opgivet til 7 745 og tienden fastsat til 812 td. 7 skpr. under et for ethvert slags sæd. Ogsaa her bliver altsaa den fastsatte tiende større end tiendedelen af den opgivne avling. Vi beregne avlingen efter tienden og fordele den mellem blandkorn og havre efter det af kirkeregnskaberne uddragne forhold, altsaa med 37 % paa blandkornet og 63 % paa havren. Gjennemsnitsfoldigheden har her været adskillig større end i Bamle fogderi, nemlig 3,8 fold. Vi sætte derfor foldene for blandkorn til 5 og for havre til 3,3 og faa da for Nedre Telemarken 1665:

	Udsæd.	Brutto-avling.	Netto-avling.	Bygværdi af udsæden.	Bygværdi af netto-avlingen.	Bygværdi af brutto-avlingen.
Blandkorn . .	602	3 008	2 406	401	1 604	2 005
Havre . . .	1 552	5 121	3 569	776	1 785	2 561
	2 154	8 129	5 975	1 177	3 389	4 566

For 1723 faa vi efter matrikulen følgende tal:

	Udsæd.	Brutto-avling.	Netto-avling.	Bygværdi af udsæden.	Bygværdi af netto-avlingen.	Bygværdi af brutto-avlingen.
Byg	163	703	540	163	540	703
Blandkorn . .	627	2 693	2 066	418	1 377	1 795
Havre . . .	2 340	7 119	4 779	1 170	2 389	3 559
	3 130	10 515	7 385	1 751	4 306	6 057

For Øvre Telemarken er matrikuleringsprotokollen fra 1665 tabt, og da dette distrikt var fritaget for korntiende, har man ingen anden veiledning til at gjætte dets avling end den ved matrikuleringen 1723 opgivne udsæd, der findes anført nedenfor. Ved denne matrikul var der fastsat tiende ogsaa for Øvre Telemarken, hvorefter avlingen lader sig beregne.

Med udgangspunkt heri beregne vi paa samme maade som for Numedal for Øvre Telemarken 1665:

	Udsæd.	Brutto-avling.	Netto-avling.	Bygværdi af udsæden.	Bygværdi af netto-avlingen.	Bygværdi af brutto-avlingen.
Byg	1 798	8 091	6 293	1 798	6 293	8 091
Blandkorn . .	3	12	9	2	6	8
Havre . . .	126	378	252	63	126	189
	1 927	8 481	6 554	1 863	6 425	8 288

Digitized by Google

For 1723 faa vi for Øvre Telemarken:

	Udsæd.	Brutto-avling.	Netto-avling.	Bygværdi af udsæden.	Bygværdi af netto-avlingen.	Bygværdi af brutto-avlingen.
Byg	3 100	9 968	6 868	3 100	6 868	9 968
Blandkorn . .	5	18	13	3	9	12
Havre . . .	218	481	263	109	132	241
	3 323	10 467	7 144	3 212	7 009	10 221

For hele amtet faa vi:

	Udsæd.	Brutto-avling.	Netto-avling.	Bygværdi af udsæden.	Bygværdi af netto-avlingen.	Bygværdi af brutto-avlingen.
1665:						
Byg . . .	1 798	8 091	6 293	1 798	6 293	8 091
Blandkorn .	826	3 952	3 126	550	2 084	2 634
Havre . .	3 428	10 049	6 621	1 714	3 311	5 025
	6 052	22 092	16 040	4 062	11 688	15 750
1723:						
Byg . . .	3 338	10 912	7 574	3 338	7 574	10 912
Blandkorn .	1 354	4 647	3 293	903	2 195	3 098
Havre . .	6 671	13 992	7 321	3 336	3 660	6 996
	11 363	29 551	18 188	7 577	13 429	21 006
Forøgelse fra	5 311	7 459	2 148	3 515	1 741	5 256
1665:	87,8 %	33,8 %	13,4 %	86,5 %	14,9 %	33,4 %

I alle matrikuleringsprotokollerne fra 1723 for dette amt siges udtrykkelig, at den tiende, som af rug, erter og lin kan falde, skal være tiendetagerne reserveret. Der maa følgelig ogsaa i dette amt være avlet noget af disse slags sæd, men, da man ikke finder noget spor deraf i tienderegnskaberne, formodentlig meget lidet.

XXI.

Kornudsæd og avling i Nedenes amt.

Her haves protokoller over matrikuleringen for begge fogderier. I protokollen for Nedenes fogderi siges der: «Der «findes antegnet ved alle lige skyldsatte gaarde fast effen sæd, «heste og kvæghold, alligevel det vel kan være, at mangesteds «saaes og fødes mere. Saa belangende steder, da er det af «jordkyndige mænd overveiet, at paa 1 hud kan beregnes to «tønder god sæd, som kan holdes ved hævd og gjødning, og at

Digitized by Google

«regnes al tiende efter, saa det og er befundet, at mange gaarde «(og) pladse have ikke til huden kunnet saa 2 tønder og allige-«vel ere derfor anskrevne og det for deres dyd og godhed at «give igjen, andre derimod befundet at saa 2½ og 3 tønder paa «huden, men ganske ulige i deres frugtbarbed. Med kvæghold «er det og ulige beskaffet, saa at mange have god brumskove [1]), «hvorved de næst fra kyndelsmisse føde kvæget, men til liden «fordeel, eftersom det ofte uddøer. Derfor er ikke regnet mere «ved hver gaard end som med hø og halm i det allermeste «kan fødes».

I samme fogderi siges udsæden at have bestaaet for det meste af blandkorn, «som i loen giver ⅔ reent byg og ⅓ havre». At et lignende forhold mellem blandkornets bestanddele har fundet sted i Robygdelaget, er ikke sagt, men antageligt, da bygget passer vel saa godt for dette fogderis natur som for Nedenes. Naar man gaar ud herfra og ansætter bruttoavlingen til det tidobbelte af den ved matrikuleringen bestemte tiende, faar man for Robygdelaget 1665:

	Udsæd.	Brutto-avling.	Netto-avling.	Bygværdi af udsæden.	Bygværdi af netto-avlingen.	Bygværdi af brutto-avlingen.
Blandkorn . .	2 273	7 035	4 762			
hvoraf ⅔ byg .	1 515	4 690	3 175	1 515	3 175	4 690
og ⅓ havre	758	2 345	1 587	379	794	1 173
				1 894	3 969	5 863

Bruttoavlingen udgjorde 3,09 fold af udsæden.

I 1723:	Udsæd.	Brutto-avling.	Netto-avling.	Bygværdi af udsæden.	Bygværdi af netto-avlingen.	Bygværdi af brutto-avlingen.
Blandkorn . .	3 169	8 238	5 069			
hvoraf ⅔ byg .	2 113	5 492	3 379	2 113	3 379	5 492
og ⅓ havre	1 056	2 746	1 690	528	845	1 373
				2 641	4 224	6 865

Bruttoavlingen skal blot have udgjort 2,61 fold af udsæden.

For Nedenes fogderi faar man efter lignende beregning som for Robygdelaget følgende resultater for 1665:

---

[1]) Det vil sige skov, som har rigelig tilgang paa løv til foder.

Digitized by Google

	Udsæd.	Brutto-avling.	Netto-avling.	Bygværdi af udsæden.	Bygværdi af netto-avlingen.	Bygværdi af brutto-avlingen.
Blandkorn . .	3 177	10 155	6 978			
hvoraf ²/₃ byg .	2 118	6 770	4 652	2 118	4 652	6 770
og ¹/₃ havre	1 059	3 385	2 326	353	1 163	1 516
				2 471	5 815	8 286

Bruttoavlingen udgjorde 3,2 fold.

Fra 1723 haves ingen opgave over udsæden i dette fogderi, men derimod over tienden, og beregnet efter denne skulde bruttoavlingen have været 12 391 tønder blandkorn, og altsaa være stegen 22 %, medens den i Robygdelaget kun skulde være stegen 17 %. Det kan neppe antages, at der af udsæden har været regnet høiere fold her end i Robygdelaget, nemlig 2,61. Paa dette grundlag faar man for 1723

i Nedenes fogderi:

	Udsæd.	Brutto-avling.	Netto-avling.	Bygværdi af udsæden.	Bygværdi af netto-avlingen.	Bygværdi af brutto-avlingen
Blandkorn . .	4 750	12 391	7 641			
hvoraf ²/₃ byg .	3 167	8 261	5 094	3 167	5 094	8 261
og ¹/₃ havre	1 583	4 130	2 547	791	1 274	2 065
				3 958	6 368	10 326
og for det hele amt:						
Blandkorn:						
1665	5 450	17 190	11 740	4 365	9 784	14 149
1723	7 919	20 629	12 710	6 599	10 592	17 191

XXII.

Kornudsæd og avling i Lister og Mandals amt.

Matrikuleringsprotokollen for Mandal fogderi fra 1665 opgiver en udsæd af 2 957 tønder korn, nemlig blandkorn, der ligesom i Nedenes siges at give ²/₃ byg og ¹/₃ havre. Avlingens størrelse opgives ikke ligefrem; men tienden sættes til 878 td. 2 skpr., hvilket skulde svare til en avling af 8 783 tønder. Herefter faar man for Mandals fogderi 1665:

Digitized by Google

	Udsæd.	Brutto-avling.	Netto-avling.	Bygværdi af udsæden.	Bygværdi af netto-avlingen.	Bygværdi af brutto-avlingen.
Blandkorn . .	2 957	8 783	5 826			
hvoraf $^2/_3$ byg .	1 971	5 855	3 884	1 971	3 884	5 855
og $^1/_3$ havre	986	2 928	1 942	493	971	1 464
				2 464	4 855	7 319

Den hele tiende bestemmes ved matrikuleringen 1723 for Mandal fogderi til 6 tønder 3 skjepper rug og 408 tønder 6 skjepper blandkorn.

I matrikuleringsprotokollerne for dette amt 1723 opgives ikke udsæden, men kun avlingen. Vi regne samme fold af blandkorn som i Nedenes, nemlig 2,6, og af rug 5.

	Udsæd.	Brutto-avling.	Netto-avling.	Bygværdi af udsæden.	Bygværdi af netto-avlingen.	Bygværdi af brutto-avlingen.
Rug	23	115	92	31	122	153
Byg	2	6	4	2	4	6
Blandkorn . .	1 827	4 750	2 923	1 218	1 949	3 167
	1 852	4 871	3 019	1 251	2 075	3 326

Lister fogderi. I 1665 opgives udsæden til 5 376 tønder. Avlingen siges for det meste at være havre, og den opføres derfor helt som saadan. Avlingens størrelse angives heller ikke i dette fogderi ligefrem; men tienden sættes til 1 700 tønder $2^1/_4$ skjeppe. Herefter faaes for Lister fogderi 1665:

	Udsæd.	Brutto-avling.	Netto-avliug.	Bygværdi af udsæden	Bygværdi af netto-avlingen.	Bygværdi af brutto-avlingen.
Havre . . .	5 376	17 003	11 627	2 688	5 814	8 502

I matrikuleringsprotokollen for 1723 opføres fogderiets avling med 50 td. rug, 56 td. byg, 7 334 td. blandkorn, men tienden » $5^1/_4$ » » $5^7/_8$ » » $946^5/_8$ » — hvilken sidste svarer til en avling af 9 466 tønder blandkorn. Nogen avling eller tiende af havre nævnes ikke. Regner man paa samme maade som i Mandal, faaes:

	Udsæd.	Brutto-avling.	Netto-avling.	Bygværdi af udsæden.	Bygværdi af netto-avlingen.	Bygværdi af brutto-avlingen.
Rug	10	50	40	13	53	66
Byg	14	56	42	14	42	56
Blandkorn . .	3 641	9 466	5 825	2 428	3 883	6 311
	3 665	9 572	5 907	2 455	3 978	6 433

Digitized by Google

For hele Lister og Mandals amt faaes:

	Udsæd.	Brutto-avling.	Netto-avling.	Bygværdi af udsæden.	Bygværdi af netto-avlingen.	Bygværdi af brutto-avlingen.
1665:						
Blandkorn . .	2 957	8 783	5 826	2 464	4 855	7 319
Havre . . .	5 376	17 003	11 627	2 688	5 814	8 502
	8 333	25 786	17 453	5 152	10 669	15 821
1723:						
Rug	33	165	132	44	175	219
Byg	16	62	46	16	46	62
Blandkorn . .	5 468	14 216	8 748	3 646	5 832	9 478
	5 517	14 443	8 926	3 706	6 053	9 759

Den sidste matrikuls opgaver og tiendeansættelse maa være i høi grad unøiagtige. Dersom man havde nogenlunde paalidelige opgaver for begge naboamter, vilde den nærmeste udvei til at berigtige opgaverne for Lister og Mandals amt være at antage, at jordbruget i dette amt i tidsrummet fra 1665 til 1723 er gaaet fremad i samme forhold som i gjennemsnit for Nedenes og Stavanger amter. Opgaverne for sidstnævnte amt ere imidlertid, som vi snart skulle se, saa mangelfulde, at de ikke kunne benyttes paa denne maade. Til berigtigelse af opgaverne for Lister og Mandal faar man altsaa lade sig nøie med opgaverne og beregningerne for Nedenes. Vi have faaet ud, at udsæden i dette amt fra 1665 til 1723 skulde være stegen fra 5 450 til 7 919 td. eller 45 % og avlingen fra 17 190 til 20 629 td. eller 20 %.

Herefter opføres for Lister og Mandals amt 1723:

	Udsæd.	Brutto-avling.	Netto-avling.	Bygværdi af udsæden.	Bygværdi af netto-avlingen.	Bygværdi af brutto-avlingen.
Rug	50	145	95	67	127	194
Byg	33	200	167	33	167	200
Blandkorn . .	4 000	10 200	6 200	2 667	4 133	6 800
Havre . . .	8 000	20 400	12 400	4 000	6 200	10 200
	12 083	30 945	18 862	6 767	10 627	17 394

Amtmand Holms omtrent 1788 forfattede beregning [1]) over amtets udsæd (17 860 td.) og avling (89 300 td.) er bygget paa et meget løst skjøn og viser sig ved sammenligning med udsæd og avling i 1835 at være meget for høi.

[1]) Topographisk Journal, ottende hefte, side 112.

Digitized by Google

XXIII.

Kornudsæd og avling i Stavanger amt.

Matrikuleringsprotokollen for Jæderen og Dalene fogderi 1665 opgiver udsæden til 6 884 tønder og fastsætter korntienden til 284½ skippund korn. Spørgsmaalet er da, hvor mange tønder korn dette er, og hvad slags korn der er ment. Arent Berntsen siger i sit værk: «Danmarckis oc Norgis Fructbare Herlighed», II, 518, at et skippund korn i Jæderen og Dalene er 2 tønder, men i kjøbmandshandelen agtes og er 2½ tønder. Man maa her holde sig til den sidste angivelse. Tienden bliver da 711¼ tønder og avlingen det 30dobbelte deraf, 31 338 tønder. Efter vægten (5/2 af 320 ℔ = 128 ℔) skulde dette korn ikke være andet end havre. Men hin tids korn har utvivlsomt været slettere renset og saaledes lettere end vor tids. Noget blandkorn har der sikkerlig ogsaa dengang været avlet paa Jæderen, thi Arent Berntsen siger paa anførte sted, at kornet i Ryfylke var ringere og mere «haffrigt» end paa Jæderen og derfor lettere, saa at han sætter skippundet deraf i Ryfylke til omtrent 3 tønder.

I fogderiet udsaaedes der i 1835 af byg og blandkorn tilsammen 1 366 tønder med en bruttoavling af 10 429 tønder, og af havre 11 296 tønder med en bruttoavling af 60 918 td. Antager man, at der i fogderiet 1665 ikke avledes rent byg, men kun blandkorn og havre, og at blandkornsavlen 1665 udgjorde samme procent af den hele avling, som byg- og blandkornsavlen af 1835 udgjorde af den samlede avling af de tre kornsorter, nemlig 14.6 %, samt at foldene af blandkornet 1665 have været 5, saa faar man for Jæderen og Dalene 1665:

	Udsæd.	Brutto-avling.	Netto-avling.	Bygværdi af udsæden.	Bygværdi af netto-avlingen.	Bygværdi af brutto-avlingen.
Blandkorn . .	623	3 115	2 492	415	1 662	2 077
Havre . . .	6 261	18 223	11 962	3 131	5 981	9 112
	6 884	21 338	14 454	3 546	7 643	11 189

Den efter tienden beregnede avling er her visselig meget for lav. Dette viser sig af en sammenligning med opgaverne for 1723.

I 1723 opgives ved matrikuleringen udsæden til 7 942 tønder og bruttoavlingen, der her er noteret i protokollen, til

Digitized by Google

42 039 tønder. Antages det, at 14.6 % deraf var blandkorn, og at foldene af denne sæd vare 5, saa faar man:

	Udsæd.	Brutto-avling.	Netto-avling.	Bygværdi af udsæden.	Bygværdi af netto-avlingen.	Bygværdi af brutto-avlingen.
Blandkorn . .	1 227	6 137	4 910	818	3 273	4 091
Havre . . .	6 715	35 902	29 187	3 357	14 594	17 951
	7 942	42 039	34 097	4 175	17 867	22 042

Korntienden er, som ovenfor side 66 oplyst, kun bestemt til 875½ skippund = 2 188¾ td., og beregnet herefter skulde avlingen altsaa blot være 21 888 td. eller 52 % af den virkelige avling.

For Ryfylke fogderi findes ingen matrikuleringsprotokol fra 1665 og af protokollerne fra 1723 ikke den, som indeholder beskrivelsen over gaardene, kun den, hvor deres nye skatteskyld og tiende er bestemt. Tienden er angiven til 841 skippund 12 spand. Ifølge Arent Berntsens ovenanførte forklaring maa man for at finde, hvor mange tønder dette beløb har udgjort, multiplicere det med 3. Tienden bliver herefter 2 524½ tønder og avlingen 25 245 tønder, der neppe har været stort andet end havre. Da den ved matrikuleringen fastsatte tiende i Ryfylke formodentlig har staaet i samme forhold til den virkelige avling som i Jæderen og Dalene, maa man for at finde den give hine 25 245 tønder et tillæg, ved hvilket det bliver 48 415 td.

I mangel af bedre oplysning maa man gaa ud fra, at avlingerne i 1665 og 1723 have staaet i samme forhold til hinanden i begge amtets fogderier, og at foldene have været de samme. Man faar da:

	Udsæd.	Brutto-avling.	Netto-avling.	Bygværdi af udsæden.	Bygværdi af netto-avlingen.	Bygværdi af brutto-avlingen.
1665:						
Havre . . .	8 433	24 546	16 113	4 217	8 056	12 273
1723:						
Havre . . .	9 055	48 415	39 360	4 528	19 680	24 208

For hele Stavanger amt faar man saaledes:

	Udsæd.	Brutto-avling.	Netto-avling.	Bygværdi af udsæden.	Bygværdi af brutto-avlingen.	Bygværdi af netto-avlingen.
1665:						
Blandkorn . .	623	3 115	2 492	415	1 662	2 077
Havre . . .	14 694	42 769	28 075	7 348	14 037	21 385
	15 317	45 884	30 567	7 763	15 699	23 462

Digitized by Google

1723:	Udsæd.	Brutto-avling.	Netto-avling.	Bygværdi af udsæden.	Bygværdi af Netto-avlingen.	Bygværdi af Brutto-avlingen.
Blandkorn . .	1 227	6 137	4 910	818	3 273	4 091
Havre . . .	15 770	84 317	68 547	7 885	34 274	42 159
	16 997	90 454	73 457	8 703	37 547	46 250

XXIV.

Kornudsæd og avling i Søndre Bergenhus amt.

Søndhordland fogderi. Matrikuleringsprotokollen for 1665 angiver ikke blot udsæden, nemlig til 5 570 tønder, men ogsaa avlingen, nemlig til 21 707 tønder, uden at skjelne mellem de forskjellige kornsorter. Antages det, at de have fordelt sig efter samme forhold som i 1723, faar man for Søndhordland 1665:

	Udsæd.	Brutto-avling.	Netto-avling.	Bygværdi af udsæden.	Bygværdi af netto-avlingen.	Bygværdi af brutto-avlingen.
Byg	96	457	361	96	361	457
Havre . . .	5 474	21 250	15 776	2 737	7 888	10 625
	5 570	21 707	16 137	2 833	8 249	11 082

1723. I dette aar opgives avlingen til 646 td. byg og 30 012 td. havre, medens tienden ved matrikuleringen bestemtes til 64½ td. byg og 2 971½ td. havre. Her falder altsaa den opgivne avling og det tidobbelte af tienden paa det nærmeste sammen, idet forskjellen blot hidrører fra, at der var en del tiendefri gaarde.

Man faar for fogderiet i 1723:

	Udsæd.	Brutto-avling.	Netto-avling.	Bygværdi af udsæden.	Bygværdi af netto-avlingen.	Bygværdi af brutto-avlingen.
Byg	127	646	519	127	519	646
Havre . . .	7 236	30 012	22 776	3 618	11 388	15 006
	7 363	30 658	23 295	3 745	11 907	15 652

Hardanger fogderi. Ved matrikuleringen i 1665 opgives udsæden til 2 026 tønder, avlingen til 7 553 tønder, medens tienden blev bestemt til 710⅖ tønder. Antager man her, som i Sønd-

Digitized by Google

hordland, at udsæd og avling i 1665 fordeler sig mellem byg og havre i samme forhold som i 1723, saa faar man for 1665:

	Udsæd.	Brutto-avling.	Netto-avling.	Bygværdi af udsæden.	Bygværdi af netto-avlingen.	Bygværdi af brutto-avlingen.
Byg	884	3 244	2 360	884	2 360	3 244
Havre . . .	1 142	4 309	3 167	571	1 584	2 155
	2 026	7 553	5 527	1 455	3 944	5 399

I 1723 fastsattes tienden til 395 td. 7/10 skp. byg og 537 td. 2 3/5 skp. havre, omtrent tiendedelen af den nedenfor opgivne avling, der er anført efter matrikulen. Efter den faa vi følgende tal for 1723[1]):

[1]) Hr. Johannes Aga, forhenværende storthingsmand, har velvilligen meddelt mig en optegnelse over avlingen paa Ullensvang præstegaard for aarene 1692—1713, der er forfattet af den daværende sognepræst Jørgen Jensen Brose. Hr. Aga, hvis kjendskab til hans hjembygds gamle forhold borger for rigtigheden af hans opgaver, oplyser, at «de samme agre brugtes «da som nu, men i den tid var der nok ingen rodfrugtavl, hvortil nu i «regelen benyttes en fjerdedel af agervidden». Der faldt i det nævnte tidsrum mange haarde misvæxtaar, og optegnelserne ere af denne og flere andre grunde af megen interesse. De meddeles derfor her. I aaret 1700 avledes paa præstegaarden 7 skpr., i 1710 2 td. 6 skpr., i 1712 2 td. 5 skpr. rug, forresten kun byg, nemlig:

	Td.	Skpr.	Kander		Td.	Skpr.	Kander.		Td.	Skpr.	Kander.
				Transp.	259	3	2 1/2	Transp.	614	3	1/2
1692:	35	2	2 1/2	1699:	48	»	2	1706:	45	6	4
1603:	15	6	»	1700:	51	5	2	1707:	49	7	1
1694:	34	5	2	1701:	50	2	1	1708:	57	»	4
1695:	54	5	4	1702:	45	»	3	1709:	41	1	»
1696:	43	1	4	1703:	50	»	3	1710:	56	1	»
1697:	25	7	2	1704:	63	7	2	1711:	30	5	5
1698:	49	7	»	1705:	45	7	3	1712:	46	4	3
	259	3	2 1/2		614	3	1/2	1713:	23	»	3
									964	6	2 1/2

I gjennemsnit for alle 22 aar avledes saaledes 43 tønder 6 skjepper 5 kander, eller næsten 44 tønder. I matrikulen for 1723 opgives præstegaardens udsæd til 9 tønder byg, avlingen til 36 tønder, besætningen til 1 hest 22 voxne kjør og 50 faar. Antages den opgivne avling at være nettoavling, bliver opgaven næsten den samme som bruttoavlingens gjennemsnit for 1692—1713. Hos Kraft opgives gaardens avl til 40 à 50 td. byg, 2 à 3 td. rug, 70—90 td. potetes, besætningen til 2 heste, 16—20 storfæ, 40—50 smaafæ; i Boeck's Efterretninger om geistlige Embeder i Norge opgives avlen til 25 à 40 td. byg, 40 à 50 td. turnips, 30 à 60 td. potetes, besætningen til 2 heste, 14 storfæ og 40 smaafæ.

Digitized by Google

	Udsæd.	Brutto-avling.	Netto-avling.	Bygværdi af udsæden.	Bygværdi af netto-avlingen.	Bygværdi af brutto-avlingen.
Byg	1 083	4 079	2 996	1 083	2 996	4 079
Havre . . .	1 400	5 417	4 017	700	2 009	2 709
	2 483	9 496	7 013	1 783	5 005	6 788

Nordhordland. I 1665 bliver udsæden opgivet til 5 278, avlingen til 15 431 og tienden bestemt til 1 439 tønder 1½ skjeppe korn, som synes at have været udelukkende havre. Dette siges nemlig udtrykkelig om udsæden og avlingen 1723. For dette aar fastsættes tienden til 2 073 td. 2²/₅ skpr. havre. Herefter faaes:

Havre.	Udsæd.	Brutto-avling.	Netto-avling.	Bygværdi af udsæden.	Bygværdi af netto-avlingen.	Bygværdi af brutto-avlingen.
for 1665 . .	5 278	15 431	10 153	2 639	5 077	7 716
» 1723 . .	5 890	18 887	12 997	2 945	6 499	9 444

Voss. Fra 1665 haves ingen matrikuleringsprotokol. For 1723 opgives baade udsæd og avling i matrikuleringsprotokollen. Hvis man gjætter paa, at forholdet mellem udsæd og avling paa Voss 1665 og 1723 har været det samme som i Hardanger, faar man for Voss 1665:

	Udsæd.	Brutto-avling.	Netto-avling.	Bygværdi af udsæden.	Bygværdi af netto-avlingen.	Bygværdi af brutto-avlingen.
Blandkorn . .	1 054	3 606	2 552	703	1 701	2 404
Havre . . .	147	397	250	74	125	199
	1 201	4 003	2 802	777	1 826	2 603

Efter matrikuleringsprotokollen faar man for 1723:

	Udsæd.	Brutto-avling.	Netto-avling.	Bygværdi af udsæden.	Bygværdi af netto-avlingen.	Bygværdi af brutto-avlingen.
Blandkorn . .	1 386	5 093	3 707	924	2 471	3 395
Havre . . .	194	560	366	97	183	280
	1 580	5 653	4 073	1 021	2 654	3 675

Allerede den omstændighed, at der ikke opføres nogen udsæd og avling af rent byg i denne egn, gjør opgaverne mistænkelige.

For hele Søndre Bergenhus amt faaes:

Digitized by Google

1665:	Udsæd.	Brutto-avling.	Netto-avling.	Bygværdi af udsæden.	Bygværdi af netto-avlingen.	Bygværdi af brutto-avlingen.
Byg	980	3 701	2 721	980	2 721	3 701
Blandkorn. .	1 054	3 606	2 552	703	1 701	2 404
Havre . . .	12 041	41 387	29 346	6 021	14 674	20 695
	14 075	48 694	34 619	7 704	19 096	26 800
1723:						
Byg	1 210	4 725	3 515	1 210	3 515	4 725
Blandkorn. .	1 386	5 093	3 707	924	2 471	3 395
Havre . . .	14 720	54 876	40 156	7 360	20 079	27 439
	17 316	64 694	47 378	9 494	26 065	35 559

XXV.

Kornudsæd og avling i Nordre Bergenhus amt.

Indre Sogn fogderi. Udsæden angives til 2 191 tønder korn, hvorved her vistnok er ment byg. Avlingen opgives ikke, derimod tienden, som sættes til 201 tønder, hvilket selvfølgelig kun kan have været kongens anpart. Herefter faar man for Indre Sogn 1665:

	Udsæd.	Bruttoavling.	Nettoavling.
Byg	2 191	6 030	3 839

I 1723 opgives ved matrikuleringen baade udsæd og avling. Som tiende fastsættes af byg 220 td. 4¹/₈ skp., af blandkorn 20 td. 2¹/₈ skp., hvilket kun kan være kongens anpart. Efter matrikulens opgaver over udsæd og avling faar man for Indre Sogn 1723:

	Udsæd.	Brutto-avling.	Netto-avling.	Bygværdi af udsæden.	Bygværdi af netto-avlingen.	Bygværdi af brutto-avlingen.
Byg	2 434	8 555	6 121	2 434	6 121	8 555
Blandkorn . .	168	422	254	112	169	281
	2 602	8 977	6 375	2 546	6 290	8 836

Ytre Sogn fogderi. Udsæden angives i 1665 til:

Byg.	Blandkorn.	Havre.	Tilsammen.
1 187	182	756	2 125

Avlingen tilsammentagen for alle kornsorter 8 918. Foldene vare altsaa 4,2, nettoavlingen 6 793. Regner man af byg 5 fold, af blandkorn 4 og af havre 3 fold, faar man:

Digitized by Google

	Udsæd.	Brutto-avling.	Netto-avling.	Bygværdi af udsæden.	Bygværdi af netto-avlingen.	Bygværdi af brutto-avlingen.
Byg	1 187	5 935	4 748	1 187	4 748	5 935
Blandkorn . .	182	728	546	121	364	485
Havre . . .	756	2 255	1 499	378	750	1 128
	2 125	8 918	6 793	1 686	5 862	7 548

I 1723 bestemmes tienden til
135 td. 7$^3/_8$ skp. byg, 67 td. 5$^1/_4$ skp. blandk., 90 td. $^1/_4$ skp. havre; men ogsaa her kan blot være ment kongens anpart. Efter matrikulens opgaver over udsæd og avling faa vi for Ytre Sogn 1723:

	Udsæd	Brutto-avling.	Netto-avling.	Bygværdi af udsæden.	Bygværdi af netto-avlingen.	Bygværdi af brutto-avlingen.
Byg	1 373	5 336	3 963	1 373	3 963	5 336
Blandkorn . .	700	3 520	2 820	467	1 880	2 347
Havre . . .	1 478	5 333	3 855	739	1 928	2 667
	3 551	14 189	10 638	2 579	7 771	10 350

Søndfjord fogderi. Ved matrikuleringen i 1665 blev udsæden opgivet til 4 804, avlingen til 14 960 tønder og tienden bestemt til 1 498 tønder korn. Af opgaverne for 1723 kan man se, at herved er ment havre. Man faar:

1665:	Udsæd.	Brutto-avling.	Netto-avling.	Bygværdi af udsæden.	Bygværdi af netto-avlingen.	Bygværdi af brutto-avlingen.
Havre . . .	4 804	14 960	10 156	2 402	5 072	7 480
1723:						
Havre . . .	4 742	15 658	10 916	2 371	5 458	7 829

Tienden bestemtes i 1723 til 1552 tønder 4$^2/_3$ skjepper og har følgelig været $^1/_{10}$ af avlingen paa de tiendepligtige gaarde.

Nordfjord fogderi. Tienden opgives i 1665 til 1 517 tønder korn, i 1723 til 182 tønder 7 skjepper byg, 34 tønder 1$^1/_2$ skjeppe blandkorn og 1 357 tønder 2$^1/_2$ skjeppe havre. Fordeler man udsæden og avlingen i 1665 mellem disse sædarter i samme forhold som den i 1723 opgivne og forøvrigt følger matrikuleringsprotokollerne, faar man:

1665:	Udsæd.	Brutto-avling.	Netto-avling.	Bygværdi af udsæden.	Bygværdi af netto-avlingen.	Bygværdi af brutto-avlingen.
Byg	556	1 909	1 353	556	1 353	1 909
Blandkorn . .	103	153	50	69	33	102
Havre . . .	4 122	12 960	8 838	2 061	4 419	6 480
	4 781	15 022	10 241	2 686	5 805	8 491

Digitized by Google

1723:	Udsæd.	Brutto-avling.	Netto-avling.	Bygværdi af udsæden.	Bygværdi af netto-avlingen.	Bygværdi af brutto-avlingen.
Byg	507	2 021	1 514	507	1 514	2 021
Blandkorn . .	41	162	121	28	80	108
Havre . . .	3 764	13 721	9 957	1 882	4 979	6 861
	4 312	15 904	11 592	2 417	6 573	8 990

For hele Nordre Bergenhus amt faaes:

1665:	Udsæd.	Brutto-avling.	Netto-avling.	Bygværdi af udsæden.	Bygværdi af netto-avlingen.	Bygværdi af brutto-avlingen.
Byg	3 934	13 847	9 913	3 934	9 913	13 847
Blandkorn. .	285	881	596	190	397	587
Havre . . .	9 682	30 175	20 493	4 841	10 247	15 088
	13 901	44 903	31 002	8 965	20 557	29 522
1723:						
Byg	4 314	15 912	11 598	4 314	11 598	15 912
Blandkorn. .	909	4 104	3 195	607	2 129	2 736
Havre . . .	9 984	34 712	24 728	4 992	12 365	17 357
	15 207	54 728	39 521	9 913	26 092	36 005

XXVI.

Kornudsæd og avling i Romsdals amt.

Matrikuleringsprotokollen for Søndmør 1665 fastsætter tienden for alle sogne undtagen Stranden. Udsæden og avlingen i dette sogn opgives til henholdsvis 404 og 1 395 tønder korn, for Norddalen til henholdsvis 402 og 1 412 tønder, og vi sætte derfor tienden for det første sogn lig den for det sidste sogn bestemte tiende. Fogderiets samlede tiende bliver da:

i 1665: byg $261^1/_2$ td., havre $2\,711^1/_2$ td. tilsammen 2 973 td.
i 1723: » $412^5/_8$ » — 2 820 » — $3\,232^5/_8$ »

Avlingen opgives i 1665 til 29 918 td. korn, som vi fordele mellem byg og havre i det ved tienden angivne forhold, nemlig 8,8 % byg og 91,2 % havre. Udsæden har efter opgaven været 8 278 tønder, og vi antage, at den har givet de samme fold som i 1723, nemlig 4,32 af byg og 3,56 af havre. Man faar da for Søndmør fogderi:

Digitized by Google

1665:	Udsæd.	Brutto-avling.	Netto-avling.	Bygværdi af udsæden.	Bygværdi af netto-avlingen.	Bygværdi af brutto-avlingen.
Byg	609	2 633	2 024	609	2 024	2 633
Havre . . .	7 664	27 285	19 621	3 832	9 811	13 643
	8 273	29 918	21 645	4 441	11 835	16 276
1723:						
Byg	944	4 077	3 133	944	3 133	4 077
Havre . . .	7 944	28 249	20 305	3 972	10 153	14 125
	8 888	32 326	23 438	4 916	13 286	18 202

I 1762, da Strøm skrev sin beskrivelse over Søndmør, beløb det tidobbelte af tienden sig til 27 915 td. byg og havre. Strøm siger (I, 335), at avlingen efter hans mening kunde sættes til det dobbelte eller med et rundt tal til 60 000 td. Dette beløb er formodentlig meget for stort; thi kornavlingen i 1835 opgives ikke til mere end til 73 062 td. og endnu i 1865 til kun 111 410 td.

For Romsdal fogderi have vi for 1665 ingen anden opgave end over tienden, som i den før nævnte summariske extrakt for Trondhjems len angives at være sat til 2 018 tønder havre. I matrikuleringsprotokollen af 1723 opgives ikke avlingen, men kun udsæden og tienden. Regnes avlingen til det tidobbelte af denne, have foldene udgjort for byg 2,88, for blandkorn 6,22, for havre 4,05. At der slet ikke skulde have været avlet andet end havre i Romsdalen 1665, er vistnok usandsynligt; men efter opgaverne for 1723 at dømme, kan avlingen af byg og blandkorn neppe have udgjort saa meget, at det bliver nogen væsentlig feil, om man i overensstemmelse med matrikulen regner den blot for havre. Vi sætte udsæden til samme fold som de i 1723 forefundne.

Man faar da for Romsdal fogderi:

1665:	Udsæd.	Brutto-avling.	Netto-avling.	Bygværdi af udsæden.	Bygværdi af netto-avlingen.	Bygværdi af brutto-avlingen.
Havre . . .	5 000	20 180	15 180	2 500	7 590	10 090
1723:						
Byg	48	138	90	48	90	138
Blandkorn . .	307	1 911	1 604	205	1 069	1 274
Havre . . .	4 690	18 992	14 302	2 345	7 151	9 496
	5 045	21 041	15 996	2 598	8 310	10 908

Nordmør fogderi. Tienden blev i 1665 ifølge den summariske extrakt fastsat til 628½ tønde blandkorn og 2 018½

Digitized by Google

tønde havre. Avlingen i 1723 regnes til det tidobbelte af tienden. Foldene vare i 1723 i dette fogderi for byg 3,1, for blandkorn 3,8, for havre 3,47. Paa dette grundlag faar man for Nordmør fogderi:

				Bygværdi af		
1665:	Udsæd.	Brutto-avling.	Netto-avling.	udsæden.	netto-avlingen.	brutto-avlingen.
Blandkorn . .	1 654	6 285	4 631	1 103	3 087	4 190
Havre . . .	5 817	20 185	14 368	2 909	7 184	10 093
	7 471	26 470	18 999	4 012	10 271	14 283
1723:						
Byg	107	334	227	107	227	334
Blandkorn . .	1 127	4 282	3 155	751	2 103	2 854
Havre . . .	5 516	19 153	13 637	2 758	6 819	9 577
	6 750	23 769	17 019	3 616	9 149	12 765

Resultaterne blive for hele amtet:

				Bygværdi af		
1665:	Udsæd.	Brutto-avling.	Netto-avling.	udsæden.	netto-avlingen.	brutto-avlingen.
Byg	609	2 633	2 024	609	2 024	2 633
Blandkorn . .	1 654	6 285	4 631	1 103	3 087	4 190
Havre . . .	18 481	67 650	49 169	9 241	24 585	33 826
	20 744	76 568	55 824	10 953	29 696	40 649
1723:						
Byg	1 099	4 549	3 450	1 099	3 450	4 549
Blandkorn . .	1 434	6 193	4 759	956	3 172	4 128
Havre . . .	18 150	66 394	48 244	9 075	24 123	33 198
	20 683	77 136	56 453	11 130	30 745	41 875

XXVII.

Kornudsæd og avlig i Søndre Trondhjems amt.

Hverken her eller i Nordre Trondhjems amt opgives i 1723 avlingen, hvorfor den beregnes efter tienden.

Orkedalen fogderi. Tienden blev i 1665 ifølge den summariske extrakt fastsat til 416 td. $1^1/_2$ skp. byg, 852 td. 3 skpr. blandkorn og 233 td. 4 skpr. havre. Foldene vare for dette fogderi i 1723 for byg 4,44, for blandkorn 3,22, for havre 2,73. Paa dette grundlag faar man for fogderiet:

Digitized by Google

1665:	Udsæd.	Brutto-avling.	Netto-avling.	Bygværdi af udsæden.	Bygværdi af netto-avlingen.	Bygværdi af brutto-avlingen
Byg	937	4 162	3 225	937	3 225	4 162
Blandkorn . .	2 647	8 523	5 876	1 765	3 917	5 682
Havre . . .	855	2 335	1 480	428	740	1 168
	4 439	15 020	10 581	3 130	7 882	11 012
1723:						
Rug	4	18	14	5	19	24
Byg	909	4 032	3 123	909	3 123	4 032
Blandkorn . .	2 020	6 575	4 555	1 347	3 037	4 384
Havre . . .	980	2 672	1 692	490	846	1 336
	3 913	13 297	9 384	2 751	7 025	9 776

Guldalen fogderi. Tienden blev i 1665 ifølge den summariske extrakt fastsat til 401 td. 1 skp. byg, 242 td. 2 skpr. blandkorn og 707 td. havre. Foldene vare i 1723 for byg 4,72, for blandkorn 5,19, for havre 2,87. Paa dette grundlag faar man for fogderiet:

1665:	Udsæd.	Brutto-avling.	Netto-avling.	Bygværdi af udsæden.	Bygværdi af netto-avlingen.	Bygværdi af brutto-avlingen.
Byg	850	4 011	3 161	850	3 161	4 011
Blandkorn . .	467	2 422	1 955	311	1 303	1 614
Havre . . .	2 463	7 070	4 607	1 231	2 304	3 535
	3 780	13 503	9 723	2 392	6 768	9 160
1723:						
Byg	788	3 718	2 930	788	2 930	3 718
Blandkorn . .	89	462	373	59	249	308
Havre . . .	2 142	6 148	4 006	1 071	2 003	3 074
	3 019	10 328	7 309	1 918	5 182	7 100

Strinden og Selbu fogderier maa paa grund af listernes beskaffenhed tages under et. Tienden blev i 1665 bestemt i Strinden fogderi til 463 td. 2 skpr. byg og 1 356 td. ½ skp. havre, for Selbu til 116 td. ½ skp. byg og 271 td. havre, tilsammen 579 td. 2½ skp. byg og 1 627 td. ½ skp. havre. Foldene vare i 1723 for byg 5,46, for blandkorn 6,67, for havre 2,21. Herefter faaes for fogderiet:

1665:	Udsæd.	Brutto-avling.	Netto-avling.	Bygværdi af udsæden.	Bygværdi af netto-avlingen.	Bygværdi af brutto-avlingen.
Byg	1 061	5 793	4 732	1 061	4 732	5 793
Havre . . .	7 362	16 271	8 909	3 681	4 455	8 136
	8 423	22 064	13 641	4 742	9 187	13 929

Digitized by Google

1723:	Udsæd.	Brutto-avling.	Netto-avling.	Bygværdi af udsæden.	Bygværdi af netto-avlingen.	Bygværdi af brutto-avlingen.
Byg	820	4 476	3 656	820	3 656	4 476
Blandkorn. .	3	20	17	4	23	27
Havre . . .	5 409	11 929	6 520	2 705	3 260	5 965
	6 232	16 425	10 193	3 529	6 939	10 468

Allerede her ser man en stærk nedgang i avlingen mellem 1665 og 1723, en nedgang, der ogsaa kommer tilsyne i Trondhjemsfjordens indre egne, hvorom mere senere.

Fosen fogderi. Tienden blev i 1665 bestemt til 1 474 td. 5 skpr. blandkorn. I 1723 avledes der efter matrikulens opgaver over udsæd og tiende af byg 3,98, blandkorn 3,74 og havre 2,97 fold. Herefter faar man for fogderiet:

1665:	Udsæd.	Brutto-avling.	Netto-avling.	Bygværdi af udsæden.	Bygværdi af netto-avlingen.	Bygværdi af brutto-avlingen.
Blandkorn. .	3 943	14 746	10 803	2 629	7 202	9 831
1723:						
Byg	336	1 307	971	336	971	1 307
Blandkorn. .	1 007	3 762	2 755	671	1 837	2 508
Havre . . .	4 295	12 774	8 479	2 148	4 239	6 387
	5 638	17 843	12 205	3 155	7 047	10 202

Desuden skal der i 1723 være saaet 143 td. 7 skpr. rug, hovedsagelig i Stadsbygden, Hevne og Hitteren præstegjeld; men som tiende af rug opføres blot 65 vog, der efter den almindelige reduktionsmaalestok kun skulde være 13 tønder, svarende til 130 tønders avling. Hvorledes sammenhængen hermed er, skjønnes ikke.

For hele Søndre Trondhjems amt faar man:

1665:	Udsæd.	Brutto-avling.	Netto-avling.	Bygværdi af udsæden.	Bygværdi af netto-avlingen.	Bygværdi af brutto-avlingen.
Byg	2 848	13 966	11 118	2 848	11 118	13 966
Blandkorn. .	7 057	25 691	18 634	4 705	12 422	17 127
Havre . . .	10 680	25 676	14 996	5 340	7 499	12 839
	20 585	65 333	44 748	12 893	31 039	43 932
1723:						
Rug	4	18	14	5	19	24
Byg	2 853	13 533	10 680	2 853	10 680	13 533
Blandkorn. .	3 119	10 819	7 700	2 081	5 146	7 227
Havre . . .	12 826	33 523	20 697	6 414	10 348	16 762
	18 802	57 893	39 191	11 353	26 193	37 546

Digitized by Google

XXVIII.

Kornudsæd og avling i Nordre Trondhjems amt.

Stjør- og Værdalen fogderi. For dette fogderi haves, som ovenfor omtalt, i en jordebog fra 1664 en opgave over kongetienden 1661—1663. Regnes avlingen til det tredivedobbelte af de der opførte beløb, skulde den være:

		1661.	1662.	1663.	Gjennemsnit for alle tre aar.
Rug	td.	137	24	135	99
Erter	»	126	165	78	123
Byg	»	7 204	7 489	6 218	6 970
Havre	»	17 685	19 448	15 784	17 639
Lin	vog	255	355	260	283
Humle	»	15 1/3	»	15 1/3	10 1/3

Ved matrikuleringen 1665 sattes ingen særskilt tiende in natura paa rug og erter. Den sees at være regnet til «smaatienden», som bestemtes til et fast pengebeløb, Forøvrigt sattes ved samme matrikulering, som før oplyst, tienden betydelig høiere end den erlagte, nemlig til 1 029 td. 4 skpr. byg, 2 323 td. 4 skpr. havre.

For 1723 har man opgave over udsæd, men ikke over avling. Man maa saaledes beregne denne efter tienden; men her støder man paa den vanskelighed, at der ved angivelsen af udsæden og fastsættelsen af tienden ikke kan være skjelnet nøiagtig mellem byg og blandkorn. Udsæden angives nemlig af

		byg til		af blandkorn til	
		1 127	td.,		25 1/2 td.
men tienden af	—	265 3/8	»	—	297 7/8 »
hvilket forudsætter en avling af	—	2 654	»	—	2 979 »

Man maa følgelig slaa begge disse slags sæd sammen samt desuden under udsæden medtage en del af den lille, for husmændene opførte kornudsæd. Vi regne hele denne sæd som byg, idet vi formode, at en del af den tiende, der egentlig skulde være byg, for at spare almuen, er opført som blandkorn. Foldene vare i 1723 af byg 4,76, af havre 2,25. Regner man samme fold i 1665, faar man for Stjør- og Værdalen fogderi:

Digitized by Google

1665:	Udsæd.	Brutto-avling.	Netto-avling.	Bygværdi af udsæden.	Bygværdi af netto-avlingen.	Bygværdi af brutto-avlingen.
Byg	2 163	10 295	8 132	2 163	8 132	10 295
Havre . . .	10 327	23 235	12 908	5 164	6 454	11 618
	12 490	33 530	21 040	7 327	14 586	21 913
1723:						
Rug	41	110	69	54	92	146
Byg . . . ,	1 184	5 633	4 449	1 184	4 449	5 633
Havre . . .	7 488	16 881	9 393	3 744	4 697	8 441
	8 713	22 624	13 911	4 982	9 238	14 220

Nedgangen i avlingen fra 1665 til 1723 ledsages af en nogenlunde tilsvarende nedgang i antallet af husdyr. Folkemængden skal have været omtrent stillestaaende i tidsrummet indtil 1701. Det samme forhold gjentager sig i Inderøen fogderi.

Inderøen fogderi. Tienden blev i 1665 bestemt til 1 135 td. 5½ skp. byg og 1 989 td. 1½ skp. havre. Foldene vare i 1723 for byg 4,05 og for havre 2,49. Blandkornet er ogsaa i dette fogderi af lignende grunde som i Stjør- og Værdalen henført under byg. Man faar for fogderiet:

1665:	Udsæd.	Brutto-avling.	Netto avling.	Bygværdi af udsæden.	Bygværdi af netto-avlingen.	Bygværdi af brutto-avlingen.
Byg	2 804	11 357	8 553	2 804	8 553	11 357
Havre . . .	7 989	19 892	11 903	3 995	5 951	9 946
	10 793	31 249	20 456	6 799	14 504	21 303
1723:						
Rug	11	146	135	15	180	195
Byg	1 097	4 447	3 350	1 097	3 350	4 447
Havre . . .	4 150	10 383	6 233	2 075	3 117	5 192
	5 258	14 976	9 718	3 187	6 647	9 834

At en saa stor tilbagegang skulde have fundet sted i dette fogderi, er lidet troligt, ihvorvel det synes, som om dets folkemængde er gaaet noget ned i tidsrummet fra 1664 til 1701 (se T. Lindstøl, Mandtallet i Norge 1701, side 18—19), ligesom dets besætning baade af heste og kvæg efter de foreliggende oplysninger skulde være formindsket, om end for hornkvægets vedkommende ikke saa stærkt som befolkningen.

Namdalen fogderi. Ved matrikuleringen af 1665 bestemtes tienden til 726¹/₁₀ tønder blandkorn. Foldene af blandkorn vare i 1723 3,92. Herefter faa vi:

Digitized by Google

1665:	Udsæd.	Brutto-avling.	Netto-avling.	Bygværdi af udsæden.	Bygværdi af netto-avlingen.	Bygværdi af brutto-avlingen.
Blandkorn. .	1 852	7 261	5 409	1 235	3 606	4 841
1723:						
Rug	32	141	109	43	145	188
Byg	559	2 326	1 767	559	1 767	2 326
Blandkorn. .	838	3 284	2 446	559	1 630	2 189
Havre . . .	2 157	7 001	4 844	1 079	2 422	3 501
	3 586	12 752	9 166	2 240	5 964	8 204

For hele Nordre Trondhjems amt faaes:

1665:	Udsæd.	Brutto-avling.	Netto-avling.	Bygværdi af udsæden.	Bygværdi af netto-avlingen.	Bygværdi af brutto-avlingen.
Byg	4 967	21 652	16 685	4 967	16 685	21 652
Blandkorn. .	1 852	7 261	5 409	1 235	3 606	4 841
Havre . . .	18 316	43 127	24 811	9 159	12 405	21 564
	25 135	72 040	46 905	15 361	32 696	48 057
1723:						
Rug	84	397	313	112	417	529
Byg	2 840	12 406	9 566	2 840	9 566	12 406
Blandkorn. .	838	3 284	2 446	559	1 630	2 189
Havre . . .	13 795	34 265	20 470	6 898	10 236	17 134
	17 557	50 352	32 795	10 409	21 849	32 258

XXIX.

Kornudsæd og avling i Nordlands og Tromsø amter

For Nordlands og Tromsø amter mangle vi baade matrikuleringsprotokoller og tienderegnskaber fra 1665 og tiden deromkring med én undtagelse. For de tre daværende præstegjeld Værø, Lofoten og Lødingen, hvilke indbefattede de nuværende præstegjeld Værø, Buksnes, Borge, Flakstad, Vaagan, Ofoten og Lødingen, haves matrikuleringsprotokollen. Efter denne have disse præstegjeld havt:

	Udsæd i tønder Rug.	Udsæd i tønder Korn (byg).	Tiende. Tønder.	Heste.	Kjør.	Ungnød.	Faar.	Gjeder.
Lødingen	1	88	$14^1/_2$	?	?	?	?	?
Lofoten .	»	$202^1/_4$	$31^1/_2$	176	1 297	338	1 142	1 019
Værø. .	»	»	»	»	117	38	512	»
	1	$290^1/_4$	46					

Digitized by Google

Disse opgaver over udsæd og besætning omfatte ogsaa de tiendefri gaarde. Vil man beregne avlingen efter tienden og derefter foldene, maa man altsaa fra den samlede udsæd trække udsæden paa de tiendefri gaarde, 10½ tønde. Udsæden paa de tiendepligtige gaarde skulde da blive 280¾ td., avlingen 460 td. og foldene 1,64. For at faa frem hele avlingen (indbefattet den paa de tiendefri gaarde) maa man altsaa give den et tillæg af 16 tønder, saaledes at den bliver ialt 476 tønder. Naturforholdene i disse præstegjeld ere saa forskjellige fra de fleste og bedste andre nordlandske bygders, at disse opgaver ikke kunne bruges som grundlag for en sandsynlighedsberegning over hele amtets udsæd og avling. Men det har altid sin interesse at se, hvorledes jordbruget har udviklet sig ogsaa i disse landets fattigste agerbrugsdistrikter, og vi indtage derfor nedenfor et sammendrag af opgaverne derover for 1723:

	Udsæd.		Avling		
	Rug.	Blandkorn.	Rug.	Blandkorn.	Ringe bl.korn eller havre.
Lødingen	10	254	23	505	119
Ofoten	2	237	4	476	106
Vaagan		51			114
Borge		29			65
Buksnes		52			117
Flakstad		14			34
Værø		5			13
	12	642	27	981	568

Bygværdien skulde da være

	af udsæden.	af avlingen.
i 1665:	292 td.	476 td.
i 1723:	444 »	974 »

altsaa har udsæden i 1665 været 39 % og avlingen 51 % mindre end i 1723.

Man faar altsaa følgende tal for 1723:

	Udsæd.	Brutto-avling.	Netto-avling.	Bygværdi af udsæden.	Bygværdi af netto-avlingen.	Bygværdi af brutto-avlingen.
Rug . . .	136	352	216	181	288	469
Byg . . .	172	573	401	172	401	573
Blandkorn.	5 231	12 619	7 388	3 487	4 926	8 413
Havre . .	33	68	35	16	18	34
	5 572	13 612	8 040	3 856	5 633	9 489

Vil man gjøre en gjetning med hensyn til forholdene i 1665, ligger det vel nærmest at tænke sig, at de her have

Digitized by Google

undergaaet lignende forandring som bygværdien i det tilstødende fogderi i Nordre Trondhjems amt, Namdalen, og at altsaa udsæden i 1665 har været 45% og bruttoavlingen 41 % mindre end i 1723, og at udtrykke disse beløb i blandkorn, ligesom skeet er i Namdalen ved matrikuleringen 1665. Vi faa da:

	Udsæd.	Brutto-avling.	Netto-avling.	Bygværdi af udsæden.	Bygværdi af netto-avlingen.	Bygværdi af brutto-avlingen.
Blandkorn . .	2 879	7 460	4 581	2 159	3 436	5 595

Matrikuleringsprotokollerne for Salten fogderi 1723 opgive avlingen i tre rubriker: rug, blandkorn og «ringe blandkorn eller havreavl», medens derimod under udsæden ikke opgives andet end rug og blandkorn. Paa lignende maade ere matrikuleringsprotokollerne for Tromsø fogderi indrettede. Det maa altsaa være den samme udsæd, der efter gaardenes forskjellige beskaffenhed og beliggenhed giver mere eller mindre havre. Dette er taget i betragtning ved nedenstaaende reduktion af avlingen til bygværdi. Desuden opgives her, hvor meget «hvileland» der var til gaarden, saaledes nemlig, at der anføres, hvor meget derpaa kunde have været saaet. Dette hvileland maa altsaa have været, hvad der i den sydøstre del af landet kaldes træde (træe, trø, jfr. Frostath. l. XIII, Magn. Lagab. Landslov VII, g., Chr. V. N. L. 3—14—42). Men det var langtfra hver gaard, der havde hvileland, ei heller har udstrækningen af hvilelandet staaet i noget bestemt forhold til vidden af den tilsaaede ager. Det hele hvileland i Salten opgives til 760 tønders sæd, korntienden til: rug 40 td. 7 skpr., blandkorn 490 td. 7 skpr., havre 149 td. 2 skpr.

Efter matrikulen faa vi for Salten 1723:

	Udsæd.	Brutto-avling.	Netto-avling.	Bygværdi af udsæden.	Bygværdi af netto-avlingen.	Bygværdi af brutto-avlingen.
Rug	184	446	262	245	350	595
Blandkorn . . .	3 124	5 610	2 486	2 083	1 657	3 740
Ringe blandkorn eller havre . .	»	1 296	1 296	»	648	648
	3 308	7 352	4 044	2 328	2 655	4 983

For at danne sig en forestilling om, hvor stor udsæden og avlingen har været i Salten fogderi 1665, kan man vælge en af to fremgangsmaader, som imidlertid give temmelig forskjellige resultater. Man kan forudsætte, at agerbruget her i tidsrummet

Digitized by Google

1665—1723 har undergaaet samme forandringer som i (Helgeland og) Namdalen, og altsaa reducere opgaverne fra 1723 med samme procenter. Eller man kan forudsætte, at det er undergaaet de samme forandringer som i Saltens to nordligste præstegjeld, Lødingen og Ofoten, samt i Lofoten.

Efter den første fremgangsmaade faar man:

	Udsæd.	Brutto-avling.	Netto-avling.	Bygværdi af udsæden.	netto-avlingen.	brutto-avlingen.
Blandkorn . . .	1 707	3 920	2 213	1 280	1 660	2 940
Efter den sidste:						
Blandkorn . . .	2 048	3 256	1 208	1 536	906	2 442

At udviklingen i den sydlige del af Salten har havt mere lighed med udviklingen i Helgeland, end i Lofoten og den nordligste del af Salten, synes rimeligt. Til tabellen bruge vi derfor middeltallene af disse to talrækker, altsaa:

	1 878	3 588	1 710	1 408	1 283	2 691

Lofoten, Vesteraalen og Andenes fogderi. Hvilelandet her opgives til 289 tønders sæd, korntienden til 33 td. 7 skpr. blandkorn. Efter matrikulen faar man for fogderiet 1723:

	Udsæd.	Brutto-avling.	Netto-avling.	Bygværdi af udsæden.	netto-avlingen.	brutto-avlingen.
Blandkorn . .	356	961	605	237	403	640

Reducerer man disse bygværdier efter de for det gamle Lofoten fogderi forefundne procenter, nemlig 34 % for udsæden og 51 % for avlingen, faar man for fogderiet 1665:

	208	419	211	156	158	314

Man faar da for hele Nordlands amt:

	Udsæd.	Brutto-avling.	Netto-avling.	Bygværdi af udsæden.	netto-avlingen.	brutto-avlingen.
1665:						
Blandkorn . .	4 976	11 468	6 492	3 731	4 869	8 600
1723:						
Rug	320	798	478	426	638	1 064
Byg	172	573	401	172	401	573
Blandkorn . .	8 711	19 190	10 479	5 807	6 986	12 793
Af samme udsæd ringere blandkorn eller havre	»	1 296	1 296	»	648	648
Havre	33	68	35	16	18	34
	9 236	21 925	12 689	6 421	8 691	15 112

Digitized by Google

Tromsø amt. Senjen og Tromsø fogderier. Størrelsen af hvilelandet angives her i 1723 til 442 tønders udsæd, korntienden

i Senjen til	byg . . .	87	tønder	6	skjepper
	blandkorn	132	—	6	—
	havre . .	6	—	3	—
i Tromsø[1])	byg . .	5	—	1	—

Efter matrikulen faar man for det hele amt 1723:

	Udsæd.	Brutto-avling.	Netto-avling.	Bygværdi af udsæden.	Bygværdi af netto-avlingen.	Bygværdi af brutto-avlingen
Byg	402	1 073	671	402	671	1 073
Blandkorn. .	648	1 564	916	432	611	1 043
	1 050	2 637	1 587	834	1 282	2 116

Formindskes bygværdien med samme procenter, som ere benyttede for Lofoten, faar man for 1665:

Blandkorn. .	733	1 383	650	550	487	1 037

Det behøver knapt at siges, at denne sandsynlighedsberegning er endnu mere løs end nogen af de foregaaende.

---

[1]) Strøm siger 1762 i sin beskrivelse over Søndmør, at kornavl først indførtes i Tromsø 30 aar tidligere af præsten Henning Junghans. Af Trondhjems reformats erfares, at der i 1588 ikke fandt udsæd sted paa Tromsø, men vel paa Trondenes præstegaard, og at præsten paa sidstnævnte sted havde en korntiende i det mindste af 21, i det høieste af 60 td.

XXX.

Tabeller over udsæd og avling af korn.

Digitized by Google

Generaltabel
for samtlige kornsorter.

Amter.	Absolute tal.								
	Udsæd. Tønder.			Nettoavling. Tønder.			Bruttoavling. Tønder.		
	1665.	1723.	1835.	1665.	1723.	1835.	1665.	1723.	1835.
Smaalenene	17 088	23 043	42 331	36 259	47 453	152 982	53 347	70 496	195 313
Akershus	16 107	29 706	44 729	54 113	60 939	190 797	70 220	90 645	235 526
Hedemarken	17 155	18 171	37 128	47 914	40 675	202 052	65 069	58 846	239 180
Kristians	10 955	16 225	35 412	50 003	51 715	164 957	60 958	67 940	200 369
Buskerud	9 652	14 252	23 347	24 464	31 938	85 428	34 116	46 190	108 770
Jarlsberg og Larvik . .	17 354	19 363	24 327	20 046	25 418	96 485	37 400	44 781	120 812
Bratsberg	6 052	11 363	12 714	16 040	18 188	65 450	22 092	29 551	78 164
Nedenes	5 450	7 919	8 037	11 740	12 710	42 416	17 190	20 629	50 458
Lister og Mandal . . .	8 333	12 083	14 247	17 453	18 860	59 568	25 786	30 943	73 815
Stavanger	15 317	16 997	22 700	30 567	73 457	123 626	45 884	90 454	146 326
Søndre Bergenhus . . .	14 075	17 316	24 340	34 619	47 378	89 037	48 694	64 694	113 377
Nordre Bergenhus . . .	13 901	15 207	23 637	31 002	39 521	86 863	44 903	54 728	110 500
Romsdal	20 744	20 683	30 984	55 824	56 453	144 754	76 568	77 136	175 738
Søndre Trondhjem . .	20 585	18 802	28 049	44 748	39 191	127 516	65 333	57 998	155 565
Nordre Trondhjem . .	25 135	17 557	29 352	46 905	32 795	111 184	72 040	50 852	140 536
Nordland	4 976	9 236	13 579	6 492	12 689	34 822	11 468	21 925	48 401
Finmarken	733	1 050	2 565	650	1 587	8 653	1 383	2 637	11 218
	223 612	268 973	417 478	528 839	610 967	1 786 585	752 451	879 940	2 204 063

Digitized by Google

Amter.	Værdi i tønder byg af								
	udsæden. Tønder.			nettoavlingen. Tønder.			bruttoavlingen. Tønder.		
	1665.	1723.	1835.	1665.	1723.	1835.	1665.	1723.	1835.
Smaalenene	9 599	12 206	23 596	21 071	25 670	105 314	30 670	37 876	128 910
Akershus	8 745	15 872	25 124	31 161	34 393	126 667	39 906	50 265	157 791
Hedemarken	12 932	13 030	25 902	39 793	33 194	146 068	52 725	46 224	171 970
Kristians	10 868	15 705	29 514	50 622	51 004	147 909	61 490	66 709	177 423
Buskerud	6 133	8 718	14 590	17 705	21 012	59 417	23 838	29 730	74 007
Jarlsberg og Larvik	8 949	9 953	14 063	10 866	13 667	61 998	19 815	23 620	76 061
Bratsberg	4 062	7 577	9 369	11 688	13 429	50 673	15 750	21 006	60 042
Nedenes	4 365	6 599	6 800	9 784	10 592	36 067	14 149	17 191	42 867
Lister og Mandal	5 152	6 767	8 711	10 669	10 627	36 998	15 821	17 394	45 709
Stavanger	7 763	8 703	12 385	15 699	37 547	69 148	23 462	46 250	81 533
Søndre Bergenhus	7 704	9 494	13 690	19 096	26 065	50 568	26 800	35 559	64 258
Nordre Bergenhus	8 965	9 913	15 966	20 557	26 092	59 436	29 522	36 005	75 402
Romsdal	10 953	11 130	17 168	29 696	30 745	85 669	40 649	41 875	102 837
Søndre Trondhjem	12 893	11 353	16 939	31 039	26 193	82 315	43 932	37 546	99 254
Nordre Trondhjem	15 361	10 409	16 861	32 696	21 849	66 772	48 057	32 258	83 633
Nordland	3 731	6 421	11 726	4 869	8 691	30 470	8 600	15 112	42 196
Finmarken	550	834	2 564	487	1 282	8 746	1 037	2 116	11 310
	138 725	164 684	264 968	357 498	392 052	1 224 235	496 223	556 736	1 489 203

Digitized by Google

Hommelkorn.

Amter.	Absolute tal.								
	Udsæd. Tønder.			Nettoavling. Tønder.			Bruttoavling. Tønder.		
	1665.	1723.	1835.	1665.	1723.	1835.	1665.	1723.	1835.
Smaalenene	345	256	3 178	1 380	1 082	28 042	1 725	1 288	26 220
Akershus	383	294	2 522	2 520	1 782	18 016	2 903	2 076	20 538
Hedemarken	803	649	2 886	3 657	4 055	17 924	4 460	4 704	20 810
Kristians	869	516	2 546	4 853	2 648	12 906	5 722	3 164	15 452
Buskerud	300	137	1 319	1 970	833	6 025	2 270	970	7 344
Jarlsberg og Larvik . .	127	200	1 060	508	818	8 399	635	1 018	9 459
Bratsberg	»	»	297	»	»	2 386	»	»	2 683
Nedenes	»	»	264	»	»	1 927	»	»	2 191
Lister og Mandal . . .	»	50	389	»	95	1 940	»	145	2 329
Stavanger	»	»	279	»	»	2 111	»	»	2 390
Søndre Bergenhus. . .	»	»	20	»	»	137	»	»	157
Nordre Bergenhus. . .	»	»	182	»	»	933	»	»	1 115
Romsdal	»	»	69	«	»	461	»	»	530
Søndre Trondhjem . .	»	4	185	»	14	1 300	»	18	1 485
Nordre Trondhjem . .	»	84	359	»	313	1 846	»	397	2 205
Nordland	»	320	630	»	478	1 132	»	798	1 762
Finmarken	»	»	114	»	»	300	»	»	414
	2 827	2 510	16 299	14 888	12 068	100 785	17 715	14 578	117 084

Digitized by Google

Amter.	Værdi i tønder byg af								
	udsæden. Tønder.			nettoavlingen. Tønder.			bruttoavlingen. Tønder.		
	1665.	1723.	1835.	1665.	1723.	1835.	1665.	1723.	1835.
Smaalenene	460	341	4 237	1 840	1 376	30 723	2 300	1 717	34 960
Akershus	511	392	3 363	3 360	2 376	24 021	3 871	2 768	27 384
Hedemarken	1 071	866	3 848	4 876	5 406	23 899	5 947	6 272	27 747
Kristians	1 159	688	3 395	6 471	3 531	17 208	7 630	4 219	20 603
Buskerud	400	183	1 759	2 627	1 111	8 033	3 027	1 294	9 792
Jarlsberg og Larvik	169	267	1 413	677	1 090	11 199	846	1 357	12 612
Bratsberg	»	»	396	»	»	3 181	»	»	3 577
Nedenes	»	»	352	»	»	2 569	»	»	2 921
Lister og Mandal	»	67	519	»	127	2 586	»	194	3 105
Stavanger	»	»	372	»	»	2 815	»	»	3 187
Søndre Bergenhus	»	»	27	»	»	182	»	»	209
Nordre Bergenhus	»	»	243	»	»	1 244	»	»	1 487
Romsdal	»	»	92	»	»	615	»	»	707
Søndre Trondhjem	»	5	247	»	19	1 733	»	24	1 980
Nordre Trondhjem	»	112	479	»	417	2 461	»	529	2 940
Nordland	»	426	840	»	638	1 509	»	1 064	2 349
Finmarken	»	»	152	»	»	400	»	»	552
	3 770	3 347	21 734	19 851	16 091	134 378	23 621	19 438	156 112

Digitized by Google

Havre.

Amter.	Absolute tal.								
	Udsæd. Tønder.			Nettoavling. Tønder.			Bruttoavling. Tønder.		
	1665.	1723.	1835.	1665.	1723.	1835.	1665.	1723.	1835.
Smaalenene	12 284	19 960	35 619	24 571	39 920	110 414	36 855	59 880	146 033
Akershus	13 496	25 154	36 183	39 563	45 576	131 952	53 059	70 730	168 135
Hedemarken	6 329	8 933	15 290	11 797	14 316	65 457	18 126	23 249	80 747
Kristians	271	1 096	2 133	543	2 600	8 456	814	3 696	10 589
Buskerud	5 635	9 585	13 888	8 911	18 091	46 971	14 546	27 676	60 859
Jarlsberg og Larvik	16 388	18 542	20 969	17 515	22 937	74 281	33 903	41 479	95 250
Bratsberg	3 428	6 671	6 404	6 621	7 321	29 033	10 049	13 992	35 437
Nedenes	»	»	987	»	»	6 059	»	»	7 046
Lister og Mandal	5 376	8 000	8 716	11 627	12 400	35 356	17 003	20 400	44 072
Stavanger	14 694	15 770	20 309	28 075	68 547	107 313	42 769	84 317	127 622
Søndre Bergenhus	12 041	14 720	18 239	29 346	40 156	62 715	41 387	54 876	80 954
Nordre Bergenhus	9 682	9 984	14 540	20 493	24 728	51 643	30 175	34 712	66 183
Romsdal	18 481	18 150	24 810	49 169	48 244	110 624	67 650	66 394	135 434
Søndre Trondhjem	10 680	12 826	19 956	14 996	20 697	79 625	25 676	33 523	99 581
Nordre Trondhjem	18 316	13 795	24 481	24 811	20 470	88 562	43 127	34 265	113 043
Nordland	»	33	2 163	»	35	4 299	»	68	6 462
Tromsø	»	»	3	»	»	12	»	»	15
	147 101	183 219	264 690	288 038	386 038	1 012 772	435 139	569 257	1 277 462

Digitized by Google

Amter.	Værdi i tønder byg af								
	udsæden. tønder.			nettoavlingen. tønder.			bruttoavlingen. tønder.		
	1665.	1723.	1835.	1665.	1723.	1835.	1665.	1723.	1835.
Smaalenene	6 142	9 980	17 810	12 286	19 960	55 207	18 428	29 940	73 017
Akershus	6 749	12 578	18 092	19 781	22 788	65 971	26 530	35 366	84 068
Hedemarken	3 164	4 467	7 645	5 899	7 157	32 729	9 063	11 624	40 374
Kristians	136	548	1 067	271	1 300	4 227	407	3 848	5 295
Buskerud	2 817	4 792	6 944	4 455	9 045	23 486	7 272	13 837	30 430
Jarlsberg og Larvik	8 194	9 271	10 485	8 757	11 468	37 140	16 951	20 739	47 625
Bratsberg	1 714	3 336	3 202	3 311	3 660	14 517	5 025	6 996	17 719
Nedenes	»	»	494	»	»	3 029	»	»	3 523
Lister og Mandal	2 688	4 000	4 358	5 814	6 200	17 678	8 502	10 200	22 036
Stavanger	7 348	7 885	10 155	14 037	34 274	53 656	21 385	42 159	63 811
Søndre Bergenhus	6 021	7 360	9 120	14 674	20 079	31 357	20 695	27 439	40 477
Nordre Bergenhus	4 841	4 992	7 270	10 247	12 365	25 822	15 088	17 357	33 092
Romsdal	9 241	9 075	12 405	24 585	24 123	55 312	33 826	33 198	67 717
Søndre Trondhjem	5 340	6 414	9 078	7 499	10 348	39 813	12 839	16 762	49 791
Nordre Trondhjem	9 159	6 898	12 241	12 405	10 236	44 281	21 564	17 134	56 522
Nordland	»	16	1 082	»	18	2 149	»	34	3 231
Finmarken	»	»	2	»	»	6	»	»	8
	73 554	91 612	132 350	144 021	193 021	506 380	217 575	284 633	638 736

Digitized by Google

Blandkorn.

Amter.	Absolute tal.								
	Udsæd. Tønder.			Nettoavling. Tønder.			Bruttoavling. Tønder.		
	1665.	1723.	1835.	1665.	1723.	1835.	1665.	1723.	1835.
Smaalenene	4 386	2 827	98	10 090	6 501	426	14 476	9 328	524
Akershus	2 228	4 069	1 858	12 030	12 857	12 477	14 258	16 926	14 335
Hedemarken	3 977	2 677	13 630	10 325	5 017	87 694	14 302	7 694	101 324
Kristians	727	433	12 197	2 180	883	51 366	2 907	1 316	63 563
Buskerud	2 404	2 360	3 898	8 878	6 475	13 586	11 282	8 835	17 484
Jarlsberg og Larvik	756	621	73	1 775	1 663	441	2 531	2 284	514
Bratsberg	826	1 354	618	3 126	3 293	3 169	3 952	4 647	3 787
Nedenes	5 450	7 919	2 496	11 740	12 710	11 885	17 190	20 629	14 381
Lister og Mandal	2 957	4 000	3 922	5 826	6 200	16 614	8 783	10 200	20 536
Stavanger	623	1 227	762	2 492	4 910	4 573	3 115	6 137	5 335
Søndre Bergenhus	1 054	1 386	4 613	2 552	3 707	21 473	3 606	5 093	26 086
Nordre Bergenhus	285	909	1 367	596	3 195	5 751	881	4 104	7 118
Romsdal	1 654	1 434	2 198	4 631	4 759	11 780	6 285	6 193	13 978
Søndre Trondhjem	7 057	3 119	3 437	18 634	7 700	17 466	25 691	10 819	20 903
Nordre Trondhjem	1 852	838	506	5 409	2 446	2 242	7 261	3 284	2 748
Nordland	4 976	8 711	2 942	6 492	11 775	7 738	11 468	20 486	10 680
Finmarken	733	648	1	650	916	4	1 383	1 564	5
	41 945	44 532	54 616	107 426	95 007	268 685	149 371	139 539	323 301

Digitized by Google

Amter.	Værdi i tønder byg af								
	udsæden. tønder.			nettoavlingen. tønder.			bruttoavlingen. tønder.		
	1665.	1723.	1835.	1665.	1723.	1835.	1665.	1723.	1835.
Smaalenene	2 924	1 885	65	6 727	4 334	284	9 651	6 219	349
Akershus	1 485	2 713	1 239	8 020	8 505	8 318	9 505	11 218	9 557
Hedemarken	2 651	1 785	9 087	6 884	3 344	58 463	9 535	5 129	67 550
Kristians	485	289	8 131	1 453	589	34 244	1 938	878	42 375
Buskerud	1 603	1 573	2 599	5 918	4 317	9 057	7 521	5 890	11 656
Jarlsberg og Larvik	503	415	49	1 184	1 109	294	1 687	1 524	343
Bratsberg	550	903	412	2 084	2 195	2 113	2 634	3 098	2 525
Nedenes	4 365	6 599	1 664	9 784	10 592	7 923	14 149	17 191	9 587
Lister og Mandal	2 464	2 667	2 615	4 855	4 133	11 076	7 319	6 800	13 691
Stavanger	415	818	508	1 662	3 273	3 049	2 077	4 091	3 557
Søndre Bergenhus	703	924	3 076	1 701	2 471	14 315	2 404	3 395	17 391
Nordre Bergenhus	190	607	911	397	2 129	3 834	587	2 736	4 745
Romsdal	1 103	956	1 465	3 087	3 172	7 854	4 190	4 128	9 319
Søndre Trondhjem	4 705	2 081	2 291	12 422	5 146	11 644	17 127	7 227	13 935
Nordre Trondhjem	1 235	559	337	3 606	1 630	1 495	4 841	2 189	1 832
Nordland	3 731	5 807	1 961	4 869	7 634	5 159	8 600	13 441	7 120
Finmarken	550	432	1	487	611	3	1 037	1 043	4
	29 662	31 013	36 411	75 140	65 184	179 125	104 802	96 197	215 536

Digitized by Google

Byg.

Amter.	Absolute tal.								
	Udsæd. Tønder.			Nettoavling. Tønder.			Bruttoavling. Tønder.		
	1665.	1723.	1835.	1665.	1723.	1835.	1665.	1723.	1835.
Smaalenene	73	»	3 437	218	»	19 100	291	»	22 537
Akershus	»	189	4 166	»	724	28 352	»	913	32 518
Hedemarken	6 046	5 912	5 322	22 135	17 287	30 977	28 181	23 199	36 299
Kristians	9 088	14 180	18 536	42 427	45 584	92 229	51 515	59 764	110 765
Buskerud	1 313	2 170	4 242	4 705	6 539	18 841	6 018	8 709	23 083
Jarlsberg og Larvik	83	»	2 225	248	»	13 364	331	»	15 589
Bratsberg	1 798	3 338	5 396	6 293	7 574	30 862	8 091	10 912	36 258
Nedenes	»	»	4 289	»	»	22 545	»	»	26 834
Lister og Mandal	»	33	1 219	»	167	5 658	»	200	6 877
Stavanger	»	»	1 350	»	»	9 629	»	»	10 979
Søndre Bergenhus	980	1 210	1 468	2 721	3 515	4 712	3 701	4 725	6 180
Nordre Bergenhus	3 934	4 314	7 548	9 913	11 598	28 536	13 847	15 912	36 084
Romsdal	609	1 099	3 907	2 024	3 450	21 889	2 633	4 549	25 796
Søndre Trondhjem	2 848	2 853	4 471	11 118	10 680	29 125	13 966	13 533	33 596
Nordre Trondhjem	4 967	2 840	4 005	16 685	9 566	18 534	21 652	12 406	22 539
Nordland	»	172	7 844	»	401	21 653	»	573	29 497
Finmarken	»	402	2 447	»	671	8 337	»	1 073	10 784
	31 739	38 712	81 872	118 487	117 756	404 343	150 226	156 468	486 215

Digitized by Google

XXXI.

Officielle beretninger om de forskjellige landsdeles naturlige beskaffenhed, jordbrug og andre næringsveie 1743.

Førend vi gaa over til at undersøge, hvorvidt de fra matrikuleringsforretningerne af 1665 og 1723 hentede tal og de derpaa støttede beregninger ere saavidt paalidelige, at de afgive nogen veiledning til at bedømme agerbrugets tilstand ved de angivne tidspunkter, skulle vi meddele en del oplysninger om denne næringsvei, der ad officiel vei indhentedes et snes aar senere, og ere af ikke liden værdi som hjælpemiddel til at bedømme troværdigheden af de under matrikuleringen 1723 tilveiebragte opgaver.

Nogle aar efter Christian VI's thronbestigelse har regjeringen været greben af en ny og stærkere interesse for næringsveienes opkomst. Til denne ende oprettedes ved et reskr. af 5 dec. 1735 General-Landøkonomi- og Commercekollegiet. Allerede før dette skede, var det ved et utrykt reskript af 25 juni 1735 paalagt stiftamtmændene i Danmark og Norge, hver for sit stift, at afgive beretning om:

1) Hvad produkter og beskaffenhed det har;
2) Hvorudi hvert distrikts handel og næring bestaar;
3) Om samme er aftaget eller tiltaget, og af hvilken aarsag;
4) Om der er indbyggere nok til at dyrke landet, og om landvæsenet eller agerdyrkningen ikke kunde være at forbedre, og hvad begge dele maatte fattes; samt
5) Om der er eller tilforn har været nogen fabriker, og hvad privilegier haves, om de ere monopoliske eller exklusive.

Af de indkomne beretninger findes der i kildeskriftsamlingen paa universitetsbibliotheket en, nemlig for Kristiansand stift. Den indeholder et uddrag af indberetningerne fra underordnede embedsmænd i stiftet tilligemed General-Landøkonomi- og Commercekollegiets betænkning om de fremkomne forslag. Denne beretning er af ringe betydning.

Formodentlig har det samme været tilfældet med de øvrige indberetninger. Thi ifølge kgl. befaling blev det ved den før omtalte skrivelse af 13 april 1743 fra kancelliet befalet alle stiftamtmænd at indhente og indsende geografiske efterretninger om de forskjellige landsdele til grundlag for en beskrivelse

Digitized by Google

over riget (se Wessel Bergs reskriptsamling I, 858 og det der anmærkede). Beretningerne aflagdes af amtmænd, fogder, sorenskrivere og præster.

Af disse beretninger ere tre trykte, nemlig af foged Rested over Heggen og Frøland (i Topographisk Journal, 27de hefte), af foged Wiel over Ringerike og Hallingdal (sammesteds 30te, 31te og 32te hefte) samt af amtmand de Fine over Stavanger amt (Norske Magasin, III, 107—243). Kildeskriftfondet har afskrifter af saadanne beretninger for de fleste dele af de nuværende Kristiania, Hamar og Bergen stifter, Lister og Mandals amt samt for to præstegjeld i Trondhjems stift, nemlig Frosten og Skogn, samt et par beskrivelser over hele Nordlands amt.

Beretningerne fremkom som besvarelser paa 43 af kancelliet affattede spørgsmaal. Disse spørgsmaal ere ikke altid heldig valgte eller affattede, men have dog givet nidkjære og dygtige mænd opfordring til at meddele værdifulde oplysninger. Bevis derpaa har man i Resteds beskrivelse over Heggen og Frøland, hvilken beskrivelse giver et ganske fyldigt og vistnok paalideligt billede af agerbruget i denne egn. De allerfleste besvarelser ere imidlertid meget tarvelige. Især er dette tilfældet for Bergen stift. Men de efterretninger, de indeholde om, hvilke slags korn der saaedes i de forskjellige bygder, og hvorvidt avlingen var tilstrækkelig til behovet, ere af saa megen værdi, at de fortjene at blive bekjendte. Vi have været i tvivl om, hvorledes de gjorde uddrag af beretningerne fra 1743 helst burde benyttes. De kunde have været sammenstillede amtsvis med de ovenfor meddelte opgaver og beregninger for 1665 og 1723. Vi have imidlertid foretrukket at meddele dem særskilt og i uafbrudt sammenhæng.

Det er sandsynligvis indhentelsen af disse beretninger i forbindelse med Pontoppidans skrifter, som har vakt sandsen her i landet for dets beskrivelse.

Om Smaalenenes amt i dets helhed siger amtmand Fleischer: Hvad sig agerdyrkningen betræffer, saa er jorden næsten maver, lerig og sandig, saa at der paa mangel af gjødsel mest avles havre og det, som kaldes blandkorn, thi godt byg og hvede avles lidet, af rug næsten intet, og jorden giver ikke uden megen hvile og stor gjødsel sit fold tilbage igjen, saa at det som oftest hænder, at der høstes med forliis. Engelandet er temmeligt, dog er her og der meget moradsigt, myret og det, som kaldes heder og uduelig jord, som bruges til fægang

Digitized by Google

og vel kunde nyttes bedre ved stærk gjødning, som landmanden ikke kan tilveiebringe. Mere korn voxer ikke, end landet fornødiger, dog hænder det sig, at landmanden til Sverige, kjøbstaden og andre manglende sogner sælger og trafikerer sin egen afgrøde og af skibsrumme kjøber igjen det slettere til føde. Indberetningen er dateret 15 mai 1745.

For Nedre Borgesyssel provsti haves en beretning fra provst og sognepræst i Berg, Johan Cold. Den er en af de bedste blandt disse beretninger. Den siger: Agerdyrkningen bruges her paa de fleste steder, men den er ikke saa god, som man skulde formode, fordi jorden er paa de fleste steder sandig og leret og vil ei give ret afgrøde uden lang hvile og stærk gjødning, som mangler paa de fleste steder, ikke desmindre er dog jorden overalt temmelig frugtbar (besynderlig i Borge sogn) hvor gaardene ligger i sollien, men de mod vest og nord hældende agre ere gemeenlig mislige. Paa sletterne, som her kaldes volde, hvoraf findes adskillige, og hvor agermanden umulig kan overkomme med gjødning, pleier ved godt tjenligt veirlig ogsaa falde en god høst for 3 à 4 aars tid, men siden maa de ligesaa længe, ja vel efter jordens beskaffenhed længere hvile. Hvad man kan avle mere end 3 tønder efter hver tønde sæd, holdes for vundet, hvilket og allevegne sker i gode aaringer, men naar kun 3 tønder avles efter tønden, agtes det kun, som man har faaet sæden igjen og arbeidet betalt, men hvad som gaar under 3 tønder, er vistnok forliis. Kornsæden bestaar mest i havre og paa gjødslet jord en liden del byg, eller naar den gjødslede jord det andet eller tredie aar begynder at falde af, da udi halvbyg, som man kalder blandingskorn. Her saaes ganske lidet rug, thi efterdi gjødningen ei kan undværes fra bygsæden, som giver mere af sig til fordel end rugen, saa kan der ei saaes meget vaarrug. Vinterrug bruges, hvor leilighed kan være til rydning udi eng og udmark. In summa: Kornsæden er ikke overflødig, men til nødtørft. I maadelige aar kan man dermed komme ud, i gode aar have noget tilovers, ei til at føre ud, men til at borttuske med naboerne, og tage enten andre varer eller arbeide igjen. Det skeer og ofte, at de til de angrændsende sogner og svensker sælger eller borttusker deres egen afgrøde og kjøber korn igjen paa de danske fartøier for lettere pris.

Endvidere siges, at man er begyndt at saae lidt vaar- eller vinterhvede, men kun faa steder. Af graa erter og sorte bønner saaes en liden deel, fast hos hver bonde. Torebyg og bog-

Digitized by Google

hvede ved man fast intet af. Engbunder haves god forraad paa, som næsten overalt ere gode og giver sundt og kraftigt hø. Heste holder bonden ei flere af eller andet slags, end han til sin avling og drift kan bruge. De ringe gaarde holde iblandt plouglag, det er, den ene skaffer den ene og den anden de to andre heste, og saaledes pløie de for hinanden [1]). Melkekøer søger man mest at holde, saasom de baade give mad i huset og skaffe penge ind fra kjøbstæderne for det ringe smør og melk, bonden tager fra sin egen mund for at samle til skat og landskyld. Stude lægger sig ingen efter at holde, som jeg ofte har undret paa, helst paa de adelige sædegaarde, hvor de har halm nok til at fodre dem om vinteren med, kunde pløie og harve med dem om vaaren og til høsten selv have slagtekvæg, som de nu i dyre maader maa tilhandle sig fra Vigsiden. Faar lægger man sig og nogenledes vind paa at holde, men som de ofte i vaade efterhøster samler sygdom og vantrives, saa de undertiden døer rent bort, har man nu for kort tid siden begyndt mere almindeligt at holde bukke og geder, der ere lettere at føde, vissere at sætte paa, og som de agte sig bedre holdne ved at melke, thi bonden melker ikke sine faar. Man har og svin, dem bonden holder med god fordeel, efterdi de nære sig af, hvad de kan, ere frugtbare, og naar de sælges til kjøbstaden, bringe ofte ligesaameget ind som et stort qvæg. Høns og gjæs findes og allevegne, høns hos den fattigste bonde og gjæs hos dem, der nogenledes formaaer.

For Heggen og Frøland fogderi haves beretninger fra sognepræsterne, sorenskriveren og, som allerede sagt, foged Rested. Den sidstes beretning er meget udførligere og forfattet med langt større dygtighed end de øvriges. Hans forklaringer bestyrkes af de øvrige. Hovedsæden var naturligvis havre, «thi der kan gemenlig ikke saaes byg mere end det første aar, jorden er gjødslet. Dog falder her intet stort eller rent byg, men meget havre iblandt, og her er kun liden udsæd af det slag, formedelst at jorden maa vel hævdes. Ligesaa af hvede. Nogle faa bruge at saae vinterhvede, men ikke meget af betydenhed, efterdi ikke mange have saadan jord. Vinterrug er mest brugelig, og saaes mest i braater, der just ikke giver meget. Nogle saae den ogsaa paa ager, som er afhældende og sandagtig, da den undertiden giver overflødig. Torebyg saaes

[1]) Det synes altsaa, at man har pløiet med tre heste.

Digitized by Google

kun i braater, helst efter oreskov, da den i gode aar giver overflødigt. Erter saaes ikke i nogen mængde, da det er en uvis sæd. Graa erter er nyttige til at rense jorden for ukrud og kan saaes i maver jord. Af havre avles i almindelighed 4—5 fold og undertiden kuns 3 fold. Hvad der kan sælges, afhændes til byerne. I mislige aar komme svenskerne for at kjøbe havre. Almuens levemaade er meget slet. Det bedste er om sommeren, naar de kan faa melk og lidt smør af kreaturerne, thi hvad de slagte om aaret, er ganske ringe. Penge til bestridelse af sine udgifter skaffer den sig ved at opføde kreaturer til slagt eller ved det lidet korn, de kan faa tilovers, hvorfor de bruge lethavren at male til brød, den bedste eller væggefaldet til kagemel. Hvad der kan være tilovers, virkes til mel, malt og gryn for at sælges.»

Sorenskriver Krog siger, at der i Heggen og Frøland sorenskriveri voxer mest havre og byg, ligesom enhver kan have leilighed til at hævde og dyrke sin jord, noget erter, hvede og rug, men ganske lidet. I gode aar sælge nogle ganske faa havre og byg til omliggende bygder, men det hænder, at nogle, som sælge sit korn om vinteren, maa kjøbe igjen saakorn og sommerføde. Han taler ikke, siger han, om de sidste forledne aar, hvis misvæxt er bekjendt nok. I Eidsberg vare besætningerne formindskede til en tredjedel.

Præsten P. Hjort i Askim siger, at da almuen intet andet har at leve af, lægger den sig med flid paa at bruge sin jord vel.

For Rakkestad fogderi og sorenskriveri ere efterretningerne tarveligere. Der avledes mest havre, lidet byg og endda mindre af rug, hvede og erter. Kornavlingen siges i Rakkestad præstegjeld at være til egen fornødenhed. I Skiptvet maatte de fleste kjøbe, ligeledes i Rødenes. Af husdyr lagde bønderne mest vind paa faar, bukke og gjeder, «saasom de have størst fordel af dem, efterdi de baade helst faa penge for dem, saa og selv have føde og klæder af dem». I Rakkestad siges besætningerne i de tre store misvæxtaar 1740—42 at være formindskede til en halvdel.

Fra Aremark haves en beretning fra sognepræst Heerforth, hvori siges, at der saades havre, lidt byg og paa en 5—6 gaarde, som havde sandjord, lidt vaarrug.

Digitized by Google

I Kraakstad saaedes havre og lidet blandkorn, begge dele kan for de fleste aaringer ikke forslaa til indvaanernes underholdning (præsten Jacob Stub, 1745).

I Aas er den meste og fornemste avl havre, lidet byg, langt mindre rug og hvede. Paa gaarden Melbye avles boghvede. De fleste aaringer trænge bønderne til at kjøbe alle slags kornvarer af kjøbmændene i Drøbak eller danske skibe. (Præsten Thomas Wegener 1745).

Vestby. Avlingen er mest havre, som og, dersom agerdyrkningen tages ret i agt, udentvivl i mængde kunde avles, hvilket kan erfares af en del forstandige og flittige bønder. Ellers voxer her hvede, rug i braater, byg, bønner, erter, hør og hamp, dog ikke i mængde uden alene havre. Korn udføres her ikke, thi naar en bonde kan sælge noget, saa findes derimod 10 andre, som behøve at kjøbe (Præsten Ole Wessel 1745).

Paa Nesodden siges avlingen at være mest havre, i almindelighed 3 fold, utilstrækkelig til sommerføde.

Om hele Follo fogderi siger sorenskriver Christian Behmann: Det korn, som voxer paa Follo, er fornemmelig havre, der er lige saa god som den polske eller østersøiske. Iligemaade avles noget byg samt lidt rug udi braater, og iblandt saaes vel en ringe deel hvede og erter, men fast stedse uden nytte. Af alt saaes i de frugtbareste aar ikke mere end til egen fornødenhed, saa at deraf ei kan sælges eller til andre steder udføres.

Om samme landsdel siger foged Tobiesen, at der avles mest havre, lidt blandkorn og byg, mindre rug, hvede og erter. Man kan ikke sige, at der noget aar falder korn i saadan mængde, at deraf kan sælges, men landmanden faar en høi lyksalig og lykkelig høst, naar han slipper at kjøbe til sit huus's ophold.

Hertil henholder slotsfogden Nicolai Ring sig for Aker fogderis vedkommende.

Om aarene 1740—42 siges, at der om vinteren faldt en excessiv mængde sne, derpaa fulgte extraordinær streng kulde, som varede langt frem i foraaret, saa at sæden kom for sent i jorden. Somrene bragte stærk hede og tørke, saa kom tidlig nattefrost. 1743 noget gunstigt veirligt.

Aker. Sognepræst O. Holmboe: Her voxer alle slags kornsæd, men ikke til egen fornødenhed, da bønderne have saamegen anledning til kjørsel, at de forsømme sit gaardsbrug.

Digitized by Google

Asker. Det meste korn, som voxer her, er havre, som det der og mest bruges til bondens fornødenhed. Men det er saa langt fra, at denne sæd avles i saadan overflødighed, at deraf enten kan sælges eller udføres andetsteds hen, at den endog paa de fleste bondegaarde ikke forslaar saameget som til bondens og hans folks nødtørftige underhold. Thi naar foraaret kommer, findes mange, som ei engang have sædekorn, og endnu flere, som hele sommeren derefter maa i de nærmeste kjøbstæder kjøbe korn til deres føde, indtil høsten kommer, at de igjen kan faa noget af ageren. Byg, erter, hvede og rug saaes vel paa nogle gaarde, men ganske lidet, saasom fjerding-skjeppe, heller endnu mindre af hvert slags, og dette er det slags sæd, som bonden kalder angersæd, thi slaar det vel til, da angrer det ham, at han ikke saaede mere, men faar han misvæxt derpaa, som ofte sker, angrer det ham, at han af det lidet dog har saaet altfor meget. (Præsten Frants Vogelius. 1745).

Nedre Romerike. I beretningen fra sorenskriver Nils Lembach siges, at der saaedes bønner og hvide erter, men i ringe mængder. De bedste kilder ere sognepræsternes beretninger.

Enebak. Avlingen er havre og lidt byg, hvoraf ikke saaes mere, end aarligen kan gjødsles. De fleste aar avles mindre end til sognets fornødenhed af begge slags.

Høland. Samme slags udsæd. Bygden har intet at sælge i de allerfrugtbareste aaringer, men mange maa kjøbe, isærdeleshed paa Sitskogen, der da pleie at kjøbe sit korn i Thrygstad, Askim og Eidsberg, hvorfra ogsaa indbyggerne i Vinger, især i Eidskogen, faa deres fornødne kornvarer.

Urskog. Sognepræst Lange: Der avles mest havre, dernæst byg og blandkorn i gjødslet jord. Desuden tore, erter, hvede, rug i braater, men kun lidet. Den rette sæd er ikke mere end til egen fornødenhed, og i de seneste dyrtidsaar maatte alle kjøbe. Ogsaa ellers maa mange kjøbe deres sommerføde. En og andre kan muligens sælge en tønde korn.

Den største nytte, huset har til eget brug af de forskjellige slags husdyr, synes at være af gjederne, «som i denne skovbygd finde mest ubesørget sin føde.»

Sørum. Præsten Abelsted siger: Her kan voxe byg og blandkorn i jord, som nylig har været møget, ellers er havre det meste, her avles. Naar gode aaringer indfalde, kan almuen nogenlunde blive beholden med korn til deres egen fornødenhed og intet betydeligt at sælge, men oftest maa de kjøbe til hjælp

Digitized by Google

fra Christiania. Rug, hvede, erter og desl. saaes lidet eller intet. Af fædriften produceredes til husbehov, men ubetydeligt til salgs. Der holdtes mange heste til kjørsel ved brugene, og heraf havde præstegjeldet sin fornemste pengeindtægt.

Skedsmo. Sognepræsten siger: Havre er den fornemste sæd, dernæst byg. En deel kan saa lidt rug i braater. Intet slags korn avles til mere end egen fornødenhed, men bonden maa snarere kjøbe.

Fet. Sognepræsten: Det meste, som avles, er havre. Byg kan ikke saaes uden i den jord, som nylig er gjødslet. Af rug, hvede og erter saaes kun ganske lidet. Her voxer ikke mere korn end til egen fornødenhed, saa at endog i gode aar intet deraf kan sælges. Af huusdyr lægges mest vind paa køer, og har almuen af dem den største fordeel. Af faar og gjeder holdes her ikke mange formedelst mangel paa havn.

Gjerdrum. Den største del af avlingen er havre og en del byg eller blandkorn, ligesom jorden er hævdet til; men sjelden i den mængde, at nogen har tilovers til salg, uden at han siden bliver nødt til at kjøbe igjen. Rug og hvede saaes sjeldent og i ringe mængde.

Ullensaker. Sæden er mest havre, dernæst byg. Hvede og erter staar hazard for kulden. Vinterrug saaes i braater, ja man begynder at saae den paa ageren i lerjord, da man pløier tre gange og saaer den i august. «Jorden bærer frugt baade til nødtørftighed og til overflødighed, ligesom Gud vil velsigne sæden.»

Nes. Den overflødigste sæd er havre, som og er indbyggernes eneste mad, godt blandkorn, saa og byg, skjønt kun en del steder, i det gjødslede land. Rug voxer i det saakaldte «brækkeland». Sorte erter, hvede og lin voxer ligeledes, dog ikke til fordeel.

Eidsvold. Forsyner sig selv i gode aar med kornvarer, men i de haarde aar, man havde havt, maatte enhver kjøbe. Sæden er mest havre og blandkorn, paa en del steder byg og rug, den sidste mest i braater og ikke i større mængder, end at den for det meste konsumeres i egen husholdning. Blandkorn avles heller ikke meget mere af, end enhver behøver til sin egen husholdning, til malt og gryn. Af havre avles i gode og frugtbare aar saameget, at man kan forstrække oplandet af denne sæd. Paa Oplandene brugte man nemlig allerede dengang,

Digitized by Google

naar man i nogle aar havde saaet hjemmeavlet havre, at tiltuske sig sædehavre fra Romerike.

Øvre Romerike. Foged Gamborg: Den meste sæd er havresæd, den mindste part blandkorn. F. ex. naar der paa en fuldgaard saaes 16 tønder, er deraf omtrent 13 havre og 3 blandkorn. Rugsæden er uden betydning. Rug saaes kun i braater, hvor leilighed haves, 1 skjeppe eller saa. Han har brugt gaard i 20 aar og deraf i 1 aar faaet 8 fold blandkorn og 5 fold havre. Saaledes kan det vel og være hos bønderne. De bønder, som have de bedste gaarde, kunne i gode, ja vel endog i middelmaadige aar sælge af sin avling 10, 12, 16 tønder, mere og mindre efter enhvers husholdning. Dette korn føres da enten til Christiania eller Kongsvinger.

Om hestene paa Romerike siger han, at bønderne vel holde en del hopper, men at disse ere nogle smaa «krat» og ikke af værdi over 8—10 rd., af hvilke optrækkes nogle smaa heste til gaardsbrug. Baade hopperne og de unge heste blive nemlig udkjørte i den idelige skyds, som her falder.

Øvre Romerike og Odalen sorenskriveri. Sorenskriver Werner siger, at sæden var mest havre og blandkorn, saa ogsaa en del steder byg og rug, erter og hvede. Rugen saaedes baade i ager og braate. Det meste af avlingen medgaar til husholdningen eller gjemmes til kommende aar. Hvad der kan sælges er ganske lidet.

Odalen. Præsten Georg Fasting siger 1743: Det korn, som her voxer, er mestendels havre, meget blandkorn og en ringe del byg. Der er ganske faa gaarde, som kan producere mere deraf end til eget behov, saa de fleste maa kjøbe den største del til sin underholdning enten fra kjøbstæderne eller andre sogne. I forrige tider havde indvaanerne en stor hjælp til deres underholdning af det saakaldte braateland, hvorudi de tildels saaede havre og tildels rug. Men nu er det saakaldte braateland dem mere indskrænket og tildels forbuden, da sættes deres husholdninger i større indkjøb af kornvarer, hvilket aar efter andet fordyber bonden paa disse grændser i større gjæld. Af heste og kreaturer kjøbes der. Gjeder holdtes før i større mængder. Endnu have bønderne nogle at sælge af dette slags.

De specielle efterretninger fra Hedemarken fogderi ere magre.

Digitized by Google

Om Vang siger præsten: Der voxer rug, byg, blandkorn, havre, hvede, torekorn, boghvede og grønne erter i god mængde.

Nes. Ogsaa præsten her omtaler, at der avledes boghvede.

Ringsaker. Præsten beretter, at almuen i haarde aar brugte barkebrød for dog at have noget at sælge.

Om Solør og Østerdalen beretter sorenskriver Andreas Aagaard: Havre er den meste sæd. Der saaes byg, blandkorn og deslige, men det avles ikke rent af hver sæd, men slaar sig til anden art end sæden. Rug paa ageren saaes sjelden, men vel i braater, dog af alt kun til egen husfornødenhed, langt mindre til at sælge. Ogsaa af fedevarer maa distriktet kjøbe til hjælp paa Christiania- og Grundset markeder.

Vinger. Præsten siger, at den stærke kjørsel med trælast virker fordærveligt paa agerbruget. Der saaes mest havre og lidt blandkorn i den gjødslede ager. Alle maa kjøbe.

Grue. Præsten Hammer heskriver jordbruget saaledes: Der saaes byg to aar, efterat ageren er gjødslet, saa et aar blandkorn, saa i nogle aar havre. Rug saaes i braater. Nogle avle tilstrækkeligt til eget behov. De fleste maa fra andre egne kjøbe havre til brød.

Over Østerdalen haves der en beskrivelse, forfattet af sognepræst Leigh i Elverum. Efter hans forklaring saaedes der i Elverum mest havre, lidet byg og blandkorn; i Aamot og Rendalen mere byg og blandkorn og mindre havre; i Tønset, Tolgen og Kvikne blot byg. Endog de tre sydligste præstegjeld maatte i gode aar kjøbe $^1/_3$ eller $^1/_2$ af sit brødkorn. Af braaterug havde tidligere været avlet adskilligt, men denne sæd var da i mange aar mislykket. I de forløbne haarde aar var der dem, som havde maattet lade sig nøie med det blotte barkebrød til livsophold.

Rendalen. Præsten udtaler: Der avles byg og havre dog ikke mere, end bønderne til deres egen fornødenhed paa det allerknappeste kan komme ud med.

Tolgen. Præsten siger: Der saaes alene byg, som kun bliver modent et aar af hver 6—10. Bønderne kjøbe korn paa Hedemarken, Gudbrandsdalen eller Trondhjem. De saa aarlig for halmens skyld og bruge altid barkemel til blanding med bygmel. De lægge vind paa heste, kjør, faar og gjeder, men de fleste kjøbe dog smør af gudbrandsdølerne og smør og kjød af nordfæringer.

Digitized by Google

For Kristians amt ere efterretningerne noget fyldigere end fra Hedemarken. Særligen gjælder dette om Gudbrandsdalen, for hvilken der haves beretninger af provst og sognepræst i Fron, Magister D. Schjøth og fra foged Chr. Pram, af hvilke den første udmærker sig fremfor de fleste andre saavel fra dette som fra andre amter. Derimod er sorenskriver Zieglers beretning om Søndre Gudbrandsdalen meget tarvelig.

Faaberg. Byg og lidt rug. Brødføder sig selv i gode aaringer, ikke mere. Præst H. Bircherod 1743.

Gausdal. Præsten Pihl 1743: I Gudbrandsdalen voxer gemeenlig byg, dog ei i saadan mængde, at deraf noget kan udføres. Alene i gode aaringer kan bonden føre nogle voger mel til Røros kobberværk at sælge. Vinterrug saaes her kun saare lidet, for flyvehavren at faa udrenset af ageren. Rugbraater vìlle heller ikke arte sig. Værling eller sommerrug voxer noget af i Loms præstegjeld, naar gode aaringer falde, men havre saaes her gemeenligen ikke mere af, end man behøver til hestenes foder.

Øier avlede efter præstens beretning i gode aar mestendels nok til egen forsyning.

Lom. Hans Frisach, sognepræst 1743 siger: I dette præstegjeld voxer godt byg og væring, naar Gud bevarer fra frost. Formedelst noget utøi, som genereres i jorden, hvilket af indbyggerne kaldes urenske og opæder roden af bygget, naar her mange aar efter hinanden med bygsæd kontinueres, maa saaes jævnlig hvert 3die aar vaarrug, hvilken dræber urensken. I visse agre er dette utøi saa overflødigt, at hvert andet aar maa saaes rug, da derimod samme utøi er mindre paa en deel agre, saa at vel tre aar efter hinanden kan saaes byg, hvilket indbyggerne holde mest fordeelagtigt, efterdi bygsæden her paa stedet folder mere end rug, Al ager bliver gemeenlig tilsaaet og hviler ikke noget aar, undtagen et lidet stykke, som kan være forsømt med rugsæd eller betagen af landhavre. Derpaa skildrer han vandingen. Naar aaret er godt, sælges der korn dels paa Røros, dels til andre bygder. Sorenskriveren siger, at der avledes 10—12 fold.

Der haves en anden beskrivelse af Lom, forfattet 1757 af præsten Klem. I denne findes tegning af den da brugelige plog. Den har skraat stillet veltefjæl, medens veltefjælen paa den i Essendrops beskrivelse over Lier afbildede plog er stillet ganske vertikalt.

Digitized by Google

Om Gudbrandsdalen provsti skriver ovennævnte provst Schjøth: Byg er her den almindeligste sæd formedelst sommerens korthed. Agrene ere ei meget store imod mængden af kreaturerne, thi denne grovsandige jord saavelsom bygget behøver megen gjødning. Enhver mand saar til husfornødenhed 1 à 4 skjepper vinterrug, eller undertiden lidt værling, som dog er mislig og kun lidet giver af sig. Erter blive de fleste aar ikke modne, næper eller roer stjæles bort. Havre ved man lidet af, — avlingen vil i gode aar neppe tilstrække for den overflødige mængde af husfolk, som gifte sig her og faae sig tildelt en liden flæk, dels ingen at bruge. Føres noget korn eller mel til Røros kobberværk, hentes igjen fra Hedemarken eller Toten. Men naar aaringen slaar feil, er her sult og jammer, da førselen fra kjøbstæderne er vidtløftig og kostbar, saa at de fattige ei kan udstaa dermed. Man fik i 1740 ¼ mindre end i de bedste aaringer, strax begyndte nøden at ytre sig, i 1741 ⅓ mindre end i de bedste aar, da steg trangen stærkt; 1742 ½ mindre end i de bedste aar, hvorpaa det gjaldt om de flestes liv. En stor del maatte ogsaa have døet af sult, hvormeget de brugte gran og fyrrebark, dersom de ei i stor mængde havde hentet korn fra byen, 26 mil herfra.

Provst Schjøth dadler den maade, hvorpaa fædriften foregik, nemlig at der fødedes for meget fæ. Det var, siger han, fordelagtigere at holde 20 velfødte end 30 sletfødte køer. Ligeledes gjør han opmærksom paa, at arbeidet med at samle og fremføre mose, beit og andre fodersurrogater var for kostbart. Han erkjender dog, at det var vanskeligt at forandre denne driftsmaade.

Gudbrandalen fogderi siger foged Christen Pram, Det korn, som her avles, er den meste del byg og lidt rug. I gode aaringer avles her mere, end her fortæres, hvilket almuen maler til mel og sælger det paa Røros, thi korn, malt eller rug sælges her sjeldent noget af. Ellers er avlingen her 4, 5, 6, ja 7 og 8 fold, hvilket den og maa være, naar folk skal have deres udkomme, thi her er kun liden sæd, og jævnligst er sæden paa en fuld gaard 8, 9 à 10 tønder, dog er her nogle faa gaarde, som ikke tilsaaes med 20 tønder sæd.

Toten, Vardal og Biri. I sorenskriver Sommerfelts beskrivelse 1743 siges, at agerdyrkningen i disse bygder er ganske ensartet. Avlingen bestaar i byg, havre, erter og rug, hvoraf i gode aar noget sælges, dog mest rug og byg. I Vardal

Digitized by Google

og Biri saaes i daarlige tider væring, som dog ikke giver synderligt af sig. Kornvarer er beboernes eneste næring, thi naar de ikke deraf kan sælge til skatters og udredslers svarelse, have de intet andet end heste og fæ, hvoraf de dog ikke af mangel paa foder kunne holde saamange, at de ved saadan handel kan udbringe det, de til sine udgifter behøve. Dog have de i disse haarde aaringer været nødte til at sælge sine kreaturer til sin store skade, som nu befindes, da et velsignet høaar indfalder, men kreaturerne i bygderne ere faa.

Særlig om Toten præstegjeld forklarer sognepræsten Ole Hannibal Hoff: Her avles mest byg, som i gode aar, naar ikke brændevinsbrænding var, kunde udføres i mængde eller gjemmes til haarde aar. Dernæst rug, som i temmelig kvantitet udføres til Christiania og Kongsberg, men bliver største delen brændt til brændevin, hvormed de sig selv, Valders og Gudbrandsdalen forgive. Havre og graa erter avles lidet, dog til nødtørft. Hvede, tore og boghvede avles ganske lidet.

Land. Præsten siger, at der saaedes byg, blandkorn, havre og rug. Ingen gaard avlede til salgs, faa til egen fornødenhed. De fleste maatte kjøbe fra Toten, Vardal og Gran.

Aurdal. Her saaedes blot byg, enkelte saaede tillige lidt rug, høist $^1/_2$ skjeppe, i tørre bakker, til julekage. I en del af Reinli annex saaedes havre. Avlingen var aldrig, end ikke i de bedste aar tilstrækkelig. Der kjøbtes fra Bragernes, Hedemarken og andre steder.

Slidre. Her saaedes, ifølge beretning af præsten Herman Ruge, sommerrug og torekorn, men ganske lidet. Hovedsæden var byg, hvoraf saaedes $2^2/_3$ skjepper (48 liter), i den bedst gjødslede jord kun 2 skjepper (36 liter) paa maalet, hvorefter avledes i middels aar $2^1/_4$ à 3 td., eller efter hans regning $7^1/_2$ á 9 ($6^1/_2$ à 12) fold. Han opregner, hvilke gaarde der maatte kjøbe korn, hvilke der kunde brødføde sig, og hvilke der kunde sælge. De mængder, de kunde sælge, vare dog ei store, 2—5 tønder. Enkelte kunde dog sælge mere. Vik, Øvre Reien og flere solgte korn endog i de sletteste aar. Han anser den slette fodring af fæet uheldig, men erkjender, at han for faa aar siden vilde have holdt fast ved den almindelige mening.

Gran. Præsten Hammer: Her voxer byg, braate- og agerrug, graa erter, blandkorn, havre og lidt boghvede, dog ikke mere paa de fleste gaarde end til indbyggernes egen fornødenhed. Her findes vel og nogle gaarde, som i frugtbare

Digitized by Google

aar frembringe saamegen afgrøde af byg og rug, at indbyggerne kunne være forsynet til egen føde, saa og føre til kjøbstæderne noget at sælge, en del rugmel, byggryn og malt. En hoben af de andre, som just ikke har noget af disse sorter tilovers, de sælger vel ogsaa noget, men dertil ere de nødte, det maa de gjøre, for at forhverve penge til deres nødvendige udgifter, men ud paa vaaren og sommeren maa de tidt igjen hente føden fra kjøbstæderne. I haarde aaringer maa mange af bønderne hente baade brød- og frøkorn fra kjøbstæderne, ja da maa fattige folk spise mel af halm, af furu- og siljebark, blandet med lidet bygmel, naar de kan faa det, hvilket er skeet i disse næst afvigte hungers aar, da mange fattige her i sognet have intet andet havt en tidlang til føde end forommeldte halm- og barkemel, hvilken slette føde har skilt adskillige fattige folk ved deres kræfter eller deres liv.

Om Jevnaker siges intet andet, end at der voxer byg, blandkorn, havre, rug og erter.

Om jordbruget i Hadeland, Land og Valdres sorenskriveri beretter sorenskriver Wisløf følgende: Der saaes rug, byg, blandkorn, havre, graa og hvide erter, hamp, lin og næper, men avlingen er ikke mere end tilstrækkelig for behovet. De fleste, som sidde med mange børn og stor husholdning, maa kjøbe 2 à 3 td., dels mere, dels mindre. Vel kan det hænde i gode aaringer, at en del bønder, især paa Hadeland, kunne sælge 1 td. rug eller 2, 1 td. byggryn eller 2, eller 1 td. malt eller 2, som de udføre til Christiania, Drammen eller Kongsberg, men byg sælges ikke. Erter saaes blot paa Hadeland. De graa erter saaes først om vaaren og dyrkes som forfrugt for byg, idet erfaring viser, at byg efter erter groer ligesaa godt og rent som i hvilet og hævdet jord. Dette varer dog kun et par aar, saa maa bygget flyttes til en anden ager. Af denne grund vedbliver man at saa erter, uagtet de ofte give liden afkastning.

Om Hallingdal forklarer Wiel (Top. Journal hefte 32, side 143), at der i Flaa og Nes saaes havre, blandkorn, byg og lidt vaarrug, i den øvrige del af Hallingdal kun rent byg. Hemsedal, Hol og Vasbygden faar sjeldent modent korn og maa næsten hvert aar kjøbe saafrø. Overalt maa de fleste bønder, endog i gode aaringer kjøbe korn til føde. Præsten Nils Ribe siger, at der i Aal saaes lidt rug til julekager, ellers kun byg. I fjelddalene maa der hvert aar kjøbes, men

Digitized by Google

i den bedre del af bygden avles i gode aaringer saameget, at der med god husholdning kan slippe ud. Hvad der forstodes ved god husholdning, fremgaar af Wiels beretning. Han siger, at endog de rigeste bønder i de bedste aaringer brugte mask i deres brød. Af tilstanden under misvæxten 1740—42 giver han side 153 en skrækkelig skildring. Fattigfolk maatte ikke alene ty til barkemel, men saaes undertiden at gaa til møgdyngerne og tage den deri liggende halm, som var udskuffet fra kreaturerne, for at rense og male den til mel.

Om Ringerike se Wiel, Top. Journal hefte 31, side 136—141. Der saaedes i Hole og Norderhov hovedsogn byg, blandkorn, havre, lidt rug og hvede samt erter. Præsten i Norderhov, Nyrop, tilføier, at byg der kunde saaes i agre, som ikke havde været gjødslede paa mange aar. I annexerne, som havde magrere jord, saaedes derimod bygget kun i nygjødslet jord. Af Blandkorn og havre saaedes vel noget i hovedsognet, men mest i annexerne. Præsten nævner ogsaa torekorn og boghvede blandt sædarterne.

Præsten Theilmann i Hole beretter, at der sammesteds avledes ganske lidet byg, hvede og vaarrug, men mest havre, som voxede nok saa godt. Vinterrugen saaedes mest i braater. Om avlingens tilstrækkelighed siger Wiel, at i nogle aar kan almuen have at sælge, i anden intet. I dalene (Sognedalen og Aadalen) avle faa gaardmænd i de bedste aaringer mere, end de behøve for sig selv og til hjælp for sine husmænd. I hovedbygden kan der i gode aaringer af nogle gaarde udsælges til kgl. skatter, af andre gaarde endog derover. Grunden til at agerbruget tiltrods for beboernes store arbeidsomhed og iver (side 156—158) ikke kaster mere af sig, søger han i den overhaand, landhavren har taget i deres agre. De gaardbrugere, som have tilstrækkelig magt dertil, maa, for at faa bugt med den, lade agrene ligge i 2 aar og dog pløie og bearbeide den, som om den var tilsaaet med god sæd. Naar saa landhavren er kommen frodig op, slaaes den, før den bliver moden

Modum. Ifølge præsten Nils Bernhofts forklaring saaedes her mest havre, lidt blandingskorn, paa ganske faa steder byg og braaterug. Præstegjeldet maatte kjøbe hvert aar.

Sigdal ligesaa.

Om Eker, Modum og Sigdal har Sorenskriver Falch givet en beskrivelse. Der saaes mest havre og dels blandkorn, ganske lidet byg, efterdi jorden paa de fleste steder ikke er god

Digitized by Google

nok til dette korn. Paa visse gaarde saaes der og lidt rug og hvede samt erter, som i almindelighed ikke vil give synderlig afkastning. Dog lykkes vinterrug ofte meget vel i braater. Paa de fleste gaarde er kornavlingen ikke mere end tilstrækkelig til eget behov, og paa mange steder ikke engang tilstrækkelig.

I Sandsvær saaedes væsentlig havre, lidt blandkorn. Ingen af bønderne kunde sælge korn, de maatte idelig kjøbe.

I Flesberg saaedes alle slags korn. Avlingen utilstrækkelig.

Rollag. Den meste og almindelige sæd var byg, blandingskorn og havre, dog saaedes ogsaa hvede, vaarrug og vinterrug, den sidste mest udi braater. Præstegjeldet kunde neppe brødføde sig selv, end ikke i de frugtbareste aar.

Lier. Fornemmelig havre, dog kun i særdeles gode aar tilstrækkeligt for behovet. Lidt blandkorn saaes efter gjødselen, dog ei paa alle gaarde. Lidt hvede, 1 skp. eller 2 efter gjødselen. Lidt vinterrug i braateland. Sognepræst Gjerdrum.

Røken. Mest havre, avlingen utilstrækkelig endog i gode aar. Sognepræst Holst.

Hurum. Mest havre, nogen rug baade i nylænde og braater, item byg, nogen hvede, dog i liden kvantitet, erter og bønner. Avlingen utilstrækkelig, næsten alle maa kjøbe. Sognepræst Flinthoug.

For hele det daværende Agershus amt haves en beretning, som ikke er underskreven, men formodentlig forfattet af stiftamtmanden, generalmajor Rappe. Den er yderst tarvelig, og hvor den skiller sig fra de underordnede embedsmænds beretninger, neppe paalidelig. Hedemarken siges at have den bedste kornavl og at være ligesom et kornkammer for de øvrige bygder. Om den østerdalske almue siges det, at den altid blandede sit brød med barkemel, for ikke at vænnes derfra, saa at de i haarde tider skulde ganske krepere deraf, om Solør og Odalen, at de kunde brødføde sig selv og i gode aar endog sælge noget til svenskerne. Dette afviger meget fra sorenskrivernes og præsternes udtalelser. Gudbrandsdalen siges i gode aar at forsyne sig selv. Om Aker og Follo heder det, at jorden paa mange steder er saadan, at naar gode aaringer indfalde, kunne de fleste af deres eget korn underholde deres huse, men til skatter og andre udgifter maatte de skaffe sig penge ved kjørsel. Denne udtalelse stemmer for Follos vedkommende omtrent med de underordnede embedsmænds, men giver for

Digitized by Google

Aker og Askers vedkommende et lidt gunstigere indtryk end præsternes. Om Nedre Romerike siger stiftamtmanden, at kun Sørum brødføder sig selv, men at Øvre Romerike er mere selvhjulpent.

Der klages stærkt over, at bonden mangler tjenestefolk, og at denne mangel hindrer opdyrkningen. Denne ulempe foranledigede paabudene om forpligtelse til at tage fast tjeneste, Anord. 2 dec. 1741, I, § 1, Rs. 25 april 1750 og Fr. 9 aug. 1754.

Jarlsberg grevskab. Overinspektør P. Clausen siger: Borre præstegjeld har meget slet og ringe jord, saa at sæden i tørre aaringer forbrændes. Men i de vaade aar har de rigelig sin sæd igjen og noget tilovers, saa hver mand kan være selvhjulpen. Derimod lide de øvrige sogne skade paa sin sæd, naar de faa formegen væde paa sin sæd, og af kulde vaar og høst. De fornemste sogne, som ere sædeland udi, er Slagens annex, Sem hovedsogn, Arendals annex, Ramnæs hovedsogn, Hof præstegjeld tildels, saa og Sande og Vaale præstegjelde, hvor der saaes fornemmelig i Ramnæs og Vaale en god del hvede, saa og maadelig af samme sæd udi de andre forbemeldte sogne, og ellers havre og byg og paa faa steder boghvede, erter og bønner. Men i 1740, 41 og 42 slog det almindelig feil baade formedelst misvæxt, foraarsaget af kulde, som og af den skadelige orm, som i 1742 grasserede, der fordærvede baade korn og græs, før det kom til modenhed, saa at bonden havde lidet eller intet at saa i 1743, der dog var et frugtbart aar. Meget af den da udsaaede sæd var uspiredygtig. Den halve del af besætningerne omkom i disse aar. Selv i gode aar har bonden i Jarlsberg ikke saadan mængde af smør, ost og slagtefæ som i Thelemarken og paa Oplandene, der forsyne Christiania, Drammen, Kongsberg, Holmestrand, Tønsberg og Larvig.

Sande. Sognepræst Gerhard Winge: Den meste avling er havre, noget hvede, rug og byg, utilstrækkelig til behovet, saa at der meget aarligen maa indkjøbes til husholdningerne. Den halve del af besætningerne var omkommen i de sidste tre aar.

Hof. Sognepræst Engelstrup: Der saaes hvede, rug, erter og byg, men ganske lidet af hver sort og giver ei heller stor mængde igjen. Blandingskorn og havre er præstegjeldets almindelige sæd, af hvilken i overflødig gode aar bonden kan

Digitized by Google

faa saameget, at han slipper at kjøbe, men har intet i de bedste aar at sælge. I de to forløbne aar fik man ikke sæden igjen. Af fæ har man ingen mængde, af geder og svin endog ganske faa. Bonden faar sin meste pengeindtægt ved kjørsel til Eidsfos værk.

Botne. Sognepræst Schjelderup siger, at det meste korn, som voxer der, er havre. Alt andet slags korn er misligt. Her avles ikke nok til husbehov. De fleste maa kjøbe sin sommerføde.

Vaale. Præsten Thurmann: Der saaes allermest havre og noget byg samt lidt rug og sommerhvede. Boghvede har før været saaet paa sandjord, men den er i de senere aar frosset bort, saa at der nu neppe er to, som have saaet den. I gyldne aaringer pleier at sælges til skatters betaling noget havre og hvedemel. I de sidste aar havde hver mand maattet sulte ihjel, hvis ikke det danske korn havde været at faa.

Borre. Sognepræst Brønlund: Den meste avling er havre, men ei tilstrækkelig til husbehov. Rug, byg og hvede voxer og paa en del steder, men neppe til bondens fornødenhed. Boghvede forsøger og en del at saa, men formedelst det korte aar lykkes den ganske sjelden. Der holdes saamange heste, som kræves til at drive gaarden, og saamange kjør, den kan føde, men faa faar. Der produceres ingen ost og neppe saameget smør, som bonden behøver. Han siger, at bjørnekjød, som spises andetsteds, her kastes ganske bort.

I Sem voxte efter sognepræsten, J. Soelbergs, beskrivelse hvede, rug, byg, havre og lidt boghvede, dog ikke i den mængde, at indbyggerne kunde ernære sig deraf, undtagen i Slagen annex, der i ret frugtbare aar fik næsten tilstrækkeligt. De meste husdyr vare hornkvæg og sauer, men bestanden var paa grund af de sidste slette aar bleven liden.

Ramnes. Sognepræst Mandall: Der avles hvede, byg, en liden del rug, men mest havre, dog ikke i saadan mængde, at deraf kan sælges Hovedsognet avler i gode aar til eget behov, men annexerne maa altid kjøbe. Af kreaturer er der kun faa, saa at den gemene mand neppe kan holde sit hus dermed. Her er ogsaa ganske lidet af faar. Geder holdes kun paa nogle faa steder.

Andebu. Sognepræst Crøger: Havre voxer bedst her i præstegjeldet, dog ikke saameget som indbyggerne selv behøve, uden Gud giver et besynderlig frugtbart aar.

Digitized by Google

Nøtterø. Præsten Heggelund: Her saaes næsten intet andet end havre og avles ikke mere end til vinterføde. Han siger, at der er altfor mange bjørne, som fordærve bondens havreager og sønderriver hans kreaturer.

Lardal i Jarlsberg. Efter sognepræstens forklaring avles der havre, blandkorn, men ikke mere, end at næsten hver mand aarlig maa kjøbe. Der voxer ganske lidet byg, og ingen rug, uden i braater. Hveden voxer dog her vel paa somme steder.

Beretningen om Lister og Mandals amt er forfattet af foged Tostrup og underskreven af amtmand Resen. Den indeholder ingen oplysning om jordbruget af nogen værdi. Der anstilles i den en beregning over udsæden og bruttoavlingen, som ansættes henholdsvis til 15 539 og 87 275 td. Holm, som ikke skrev tidligere end 1788 regner (Top. Journal hefte 8, side 112) udsæden til 17 860, bruttoavlingen til 89 300 td. Begge overslag ere, som de officielle opgaver for 1835 vise, (jfr. generaltabellen i forrige afsnit), aabenbart for høie.

Derimod meddeler amtmand de Fines beskrivelse over Stavanger amt mange gode oplysninger, (Norske mag. III, 109—119).

I Dalene bestaar agerlandet af mange og smaa stykker. De dyrkes for det meste med spader og have, som overalt i amtet, aldrig hvile, men saaes hvert aar. Hvor beliggenheden ikke er frostlændt, give de i gode aar en velsignet afgrøde. De fleste avle ikke mere korn, end de behøve, men maa kjøbe især i de aar, da misvæxt indfalder.

Paa Jæderen, siger han, er jorden paa de fleste steder dyb, fed og god jord, men paa en del steder grund og tør. Der gives saaledes en del slette gaarde, hvis agre ere fordærvede af floghavre (landhavre) og hvis eng er overgroet med lyng, og som dels paa grund heraf, dels paa grund af for høi skatteskyld, laa øde. Man finder desuden mange steder øde gaarde, hvor der i ældgamle tider har boet folk, men hvor jorden nu er overgroet med lyng og kun tjenlig til udmark. Hvad der hindrer agerdyrkningen, er bondens fattigdom, leilændingsvæsenet og mangel paa arbeidsfolk, idet bondesønnerne saa nær byen søge hemmelig leilighed til at komme ud af landet.

Digitized by Google

I Ryfylkes indre bygder er situationen den samme som i Dalene, og avles sjelden saameget korn, som de behøve. Paa øerne ere de bedste kornlande i Ryfylke, dog er agervidden liden.

I amtet voxer fornemmelig havre, dernæst byg, lidt rug og tore- eller himmelkorn, der ser ud som hvede, dog er der ganske faa, som have saadant korn. Indbyggerne finde mest fordel i havresæden. I gode aaringer kunne bønderne baade paa Jæderen og i Ryfylke fogderi, foruden at forsyne sig selv, sælge saameget af deslige kornvarer, at ei alene Stavanger by og fjeldmanden i amtet, om han skulde mangle, dermed tilstrækkelig kan blive forsynet, men og en stor del, fornemmelig i foraaret, til de næst omliggende amter, som Lister amt og Hardanger, bliver til fornødent sædekorn opkjøbt og henført, desuden og en hoben korn til Bergen, Trondhjem og øster udskibet.

Ogsaa i dette amt var der i 1740—42 saa stor mangel og hunger formedelst kornvarernes høie pris og disses formegen udførsel af amtet, at det var ynkværdigt at se deres elendige levemaade af brød, som var blandet med mask og bark, hvorpaa fulgte tvende smitsomme sygdomme af hidsig feber og blodsot, udi hvilke svagheder mange mennesker hendøde.

Beretningerne fra de underordnede embedsmænd i Stavanger amt mangle. I kildeskriftsamlingen findes derimod en beskrivelse over Ryfylke, som sognepræsten i Skudenes har forfattet formodentlig 1748 og indsendt til biskop Pontoppidan. Forfatteren, der dog maaske er tilbøielig til overdrivelser, skildrer gaardbrugernes flid i deres jordbrug som ganske overordentlig, navnlig med gjødselbehandlingen og afdigningen. Han klager stærkt over den store skade, landhavren gjorde. Dette ugræs synes overhovedet dengang fleresteds at have været en ren landeplage, jfr. Schübeler, Norges væxtrige, I, 265.

Kildeskriftsamlingen besidder en i 1714 af en unavngiven mand forfattet beskrivelse over Bergens stift. Den giver følgende oplysninger om jordbruget og andre næringsveie.

Søndhordland udfører trælast og fedevarer. Derimod falder der ganske lidet korn, saa at næsten alle fogderiets indvaanere trænge til at kjøbe. De forsyne sig dels fra Stavanger amt, dels fra de skotske skibe, som komme til fogderiets havne.

Digitized by Google

Hardanger udførte ligeledes trælast og fedevarer, men kjøbte korn.

Nordhordland. Langs med havsiden havde indbyggerne vel nogen kornavling, men utilstrækkelig. Deres afsætningsprodukt var fiskevarer. De, som boede længere inde, havde deres meste indkomst af fædriften.

Voss udførte fedevarer i stor mængde og avle korn rigelig til egen fornødenhed, men ikke til salgs,

Om Sogns næringsveie meddeles ingen oplysning.

Søndfjord. Kystbygderne afsatte fisk, de indre bygder fedevarer. Hine maatte altid kjøbe korn, disse ligeledes i misvæxt og svage aaringer, hvorimod de i gode aar kunde brødføde sig selv.

Om Nordfjord gjælder det samme, «dog have inde i fjordene de fleste sine gode kornjorder, saa at de moxen kan have til nødtørftig underholdning».

Søndmør siges at have sin fornemste næring af fiskeri. Det afsætter fedevarer saavel til Trondhjem som til Bergen. Det avler og en temmelig mængde korn, dog ikke saameget, at det dermed kan være forsynet.

Fra 1743 haves beretninger næsten kun fra sognepræsterne. De give følgende oplysninger:

Graven avler ikkun blandkorn. Saaes rent byg, forvandles det til blandkorn. Avlingen utilstrækkelig, saa at bønderne maa kjøbe fra Bergen eller fra Stavanger amt.

Vikør. Byg og havre. Avling utilstrækkelig.

Kinservik. Ligesaa.

Rosendal baronis gods. Saaes mest havre, eller hvor der er fed jord, byg. Avlingen ikke engang tilstrækkelig til vinterføde.

Etne. Næsten intet andet end havre. I de allerbedste aar tilstrækkeligt og endog lidt tilsalgs.

Kvinnherred. Havre og ganske lidt byg, avling utilstrækkelig.

Skaanevik. Havre, knapt til føde fra høst til vaar.

Fjelberg. Ganske lidet byg eller blandkorn, men ellers havre. Almuen maa hvert aar kjøbe en stor del. De er undertiden nødt til at sælge mel om høsten i kjøbstaden for at faa penge til sine skatter, og derpaa efterfølgende sommer kjøbe korn igjen til høiere pris.

Digitized by Google

Stord. Hvede, rug, byg og havre avles, men de fleste maa kjøbe en del korn til aarlig underholdning.

Strandebarm. Havre, lidt byg og blandkorn, utilstrækkeligt, alle maa kjøbe.

Tysnes. Mest havre og lidt byg. De fleste maa kjøbe en stor del af sin føde.

Os. Paa nogle faa steder lidt byg, ellers kun havre, paa de fleste steder ikke saameget, som de behøve. Paa nogle høitliggende gaarde har man i de sidste aar ikke faaet udsæden igjen, undertiden endog slet intet, idet sneen har ligget til henimod St. Hansdag.

Lindaas. Alene havre. Nogle gaarde kunne avle til salgs, men i det hele er avlingen utilstrækkelig.

Fane. Kun havre, utilstrækkelig avling.

Vik. Paa nogle gaarde byg, paa andre blandkorn, mest havre. Avlingen utilstrækkelig,

Leikanger. Ved søkanten mest byg, i dalene blandkorn eller havre. Avlingen utilstrækkelig.

Sogndal. Byg, blandkorn. Der kan voxe hvede, rug, erter og boghvede, men disse kornsorter give lidet af sig, saa at de lidet eller intet blive brugte. Hovedsæden er byg, men avlingen er selv i de frugtbareste aar neppe tilstrækkelig til indbyggernes nødtørftige underholdning.

Hafslo. Byg, blandkorn og noget lidet rug. I gode aar er avlingen tilstrækkelig og giver undertiden endog noget til salgs, men i kolde aar maa bonden kjøbe. Baade om Sogndal, Lyster og Hafslo siges det, at af husdyrene giver hornkvæget den største fordel, og at bonden derfor gjerne vil holde besætningen deraf fuldtallig, og tildels for gjødselens skyld, — og at det er ved at sælge fedevarer af hornkvægets afkastning, han skaffer sig penge til skatternes udredsel.

Lyster. Ogsaa her saaedes lidt rug, hvede, erter og boghvede. Der saaedes mest blandkorn og dernæst byg. Avlingen utilstrækkelig.

Om Indre og Ytre Sogn fogderi siger foged Hasberg: I Ladvig, Utvær og Klævolds skibreder voxer mest havre, noget blandkorn og lidt byg; men i de andre skibreder af Ytre Sogn samt i hele Indre Sogn voxer mest byg og paa nogle steder blandkorn. Ligeledes rug og erter saavelsom i Lærdal, Sogndal og Lyster boghvede og hvede, hvoraf dog lidet saaes. Overalt er avlingen saa ringe, at den ei er tilstrækkelig for

Digitized by Google

indvaanerne, som ufeilbar aarlig maa kjøbe fra Bergen til hjælp, hvor gode end aaringerne ere.

Askvold. Kun havre. De fleste maa kjøbe korn til føde.

Førde. Kun havre. I de foregaaende sex aar have mange fattige lidt stor nød.

Jølster. Havre og blandkorn, selv i de bedste aar kun til bondens fornødenhed.

Kinn. Ved kysten kun havre, i dalene blandkorn. Der avles kun saameget som til vinterføde fornødent.

Gloppen. Den største avling er havre, paa de fleste gaarde dog ogsaa en liden del byg. Paa nogle gaarde fornemmelig ved søen voxer en deilig rug i varme aaringer og i dalene godt blandingskorn, men ei af noget slags mere, end indvaanerne behøve, dog at de undertiden for en vog korn kunne bytte til sig en liden del fisk fra kysten. I de sidste 4 aar, da der har været misvæxt, ere nogle 100 td. korn kjøbte fra Bergen til præstegjeldet.

Indviken. Mere havre end blandkorn. Avlingen utilstrækkelig.

Eid. Havre. Paa en del steder lidt byg. Avlingen utilstrækkelig.

Daviken. Det meste korn er havre. De fleste maa kjøbe, endog i de bedste aar.

For Romsdals amt findes følgende præstegjelds-beretninger:

Vannelven. Fornemmelig havre, noget lidet byg, allermindst rug, ikke over en tønde i det hele præstegjeld. Avlingen giver i gode aar endog noget overskud, som føres til Romsdalen for at borttuskes mod ved.

Volden. Mest havre, noget lidet byg. Avlingen utilstrækkelig, saa at der hvert aar maa kjøbes.

Hjørundfjord. Kun havre og byg. Enhver maa kjøbe mere, end han avler.

Norddalen. Byg og havre, omtrent lige meget af hvert slags. Avlingen er sjelden tilstrækkelig.

Herø. Kun havre, slet og ganske utilstrækkelig avling.

Hareid og Ulstein. Havre og paa faa steder lidt byg. Avlingen er saa liden, at der i de bedste aaringer paa de fleste gaarde neppe avles saameget som til det halve aars føde.

Ørskog. I Ørskog sogn og Søkkelven annex saaes mest

Digitized by Google

havre, ikkun 1/3 eller 1/4 af ageren med byg, I Stordalen og Stranden sogne besaaes den halve ager med byg, hvortil gjødsles, den anden ugjødslede halvdel med havre. Lidt vaarrug saaes. I et godt aar avles paa de større gaarde til husbehov, men paa de smaa gaardsparter maa altid kjøbes, saa at præstegjeldet sjeldent kan udføre korn.

Haram og Roald. Ligeledes.

Trondhjem. For begge de nuværende trondhjemske amters vedkommende flyde de heromhandlede kilder meget sparsomt.

Opdal. Herom findes i kildeskriftsamlingen en beskrivelse af præsten Feltmann fra aaret 1734, Det siges her, at præstegaarden fødte 6 heste, 40 nød og 30—40 smaafæ. Udsæden paa præstegaarden var 12 td. 1 kv. — alt byg — den hele tiende tilfaldt præsten. Den var 1664 167 td. byg, 89 td. 4 skpr. let korn. Den var i Feltmanns tid (11 aar) i de to bedste aar, 1723 og 1730, noget mere, men i en del andre aar igjen mindre og ringere «og vel undertiden den halve del saa slet korn falder, at tienden ikke er værd 1/2 rd.» I de 11 aar, han havde været der, vare kun de to nævnte fri for frost. Det er bekjendt, endog i unge folks minde, at i nogle aaringer efter hverandre var kornet, endog det bedste, saa slet, at det ikke kunde tjene til den gemene mands brød, ja end ikke til kreaturføde.

Bøndernes tal siges efter stiftsbogen at have været 321, men kunde 1734 ikke regnes til mere end 250. [1]) Husmænd, inderster og løskarle regnes til 50—60.

Disse opgaver ere for en del tagne fra en ældre beretning, nemlig af 1689, deriblandt opgaven over avlingen.

Frosten. Der saaes mest byg og havre, lidt rug saaes saavelsom erter, thi Frosten forsyner Trondhjem med grønne erter. Kornavlingen er mere end tilstrækkelig, idet præstegjeldet som oftest kan sælge noget. Agrene lide meget i tørre aar.

For Skogn haves en beretning af kapellan Hans Jørgen Helsing, der var født indtrønder. Beretningen er bedre end de fleste andre. Avlingen var mest havre og byg, som det fornemste, der til føde bruges, især roses Skogns byg. Lidt rug

---

[1]) I Reformatsen af 1588 ansættes antallet af bønder i Opdal kun til 100.

Digitized by Google

og erter kan vel saaes, men det er saa ganske lidet, at det neppe kan nævnes. Sommerrug vil heller ikke synderlig voxe, saasom den bærer ganske liden frugt. Den bliver og meget aflagt, da det befindes, at den gjør jorden mager til siden at bære havre. Af vinterrug saaes lidt mere, enten i marken i braater, hvor leilighed haves til saadanne, eller hvor ny jord optages til ager, hvilken, naar den er gjødet, besaaes baade med byg og rug, da bygget opvoxer og høstes samme aar, men rugen næstkommende aar, og disse to slags sæd paa én gang behøve, at tørven og græsroden, som ved plougen er omvæltet, kan have tid til at raadne. Byg og havre er da det meste, som voxer. Bygget er det bedste, men deraf kan af mangel paa gjødning ikke saaes nær saameget som havre. Havren falder her meget sort, især den, som voxer i lerjord, men den er kraftig og kjernefuld.

Kornets mængde betræffende, saa er den vel ei saa stor som gaardenes skyld, der er sat høit af hensyn til fiskeriet, som de ere nær til at søge. Dog om Gud velsigner aaret, sælges der af dem, som leve nede ved søsiden, da det og er fast det eneste, de have at udrede skatter og rettigheder af, naar intet fiskeri er. De under fjeldet boende, som har skov, faa neppe saameget, at de kan leve deraf, og som oftest intet, og da er det, de saameget maa hjælpes ved brød af furubark. Han omtaler, at høstpløining fandt sted.

Til deres gaards brug ere de fleste bønder vittige og duelige. En deel har temmelig vel forbedret deres gaarde, og har agerdyrkningen paa 20 aar taget meget til, og de, som derpaa have lagt vind, have og fundet sin regning derved. Velhavende bønder ere dog meget rare, thi denne bygd blev i 1718 fremfor andre ruineret, saasom den svenske garnison, der stedse laa paa Skognæs fæstning, ruinerede og borttog (ja opledte, hvad i marken kunde være skjult), det, som efter armeens gjennemmarsch kunde være blevet i behold, foruden at den hele arme i nogle uger opholdt sig der, da hovedkvarteret var paa Levanger. Efter den tid har aldrig været den formue blandt dem som før. De sidste dyre aar, da frost og kulde beskadigede dem, som syntes at have de bedste gaarde, har gjort fattigdommen blandt dem end større, hvortil deres pragtsyge vel meget har contribueret. Derpaa kommer en lang skildring af den overhaandtagende luxus. Han omtaler tvende myrdyrkningsforetagender, der udførtes ved hjælp af Romsdøler, hvilke,

Digitized by Google

da de selv have lidet jordbrug, pleiede at reise ind til Trondhjem og Indherred og lade sig leie til at rydde skov og grave grøfter. Det ene af disse dyrkningsforsøg faldt heldigt, det andet uheldigt ud.

Nordlands amt. Herom haves en beretning fra 1743 af major Peter Schnitler. Han siger, at der saaes byg, blandkorn samt ved søsiden noget havre og rug. I den nordlige del af amtet kan folk paa grund af fiskeriet hjælpe sig med lidet korn. I haarde aaringer tage indbyggerne sin tilflugt til mel af bark, halm o. desl. Af fedevarer udføres en temmelig del: smør, talg, gammelost, skind, kjød, røget og tørret.

Amtmand Schjelderup siger samme aar, at der kun avles byg og rug. Havren bliver sjeldent moden. Der ere faa, som avle saameget korn, at de kunne komme ud dermed i sin husholdning.

XXXII.

Den sandsynlige udsæd og avling af korn 1665 og 1723.

Et væsentligt hjælpemiddel til at danne sig en mening om, hvorvidt de opgivne eller beregnede avlinger for aarene 1665 og 1723 knnne tillægges nogen troværdighed, er at søge i den officielle statistiks ældste opgaver over kornavlingen, altsaa de i høsten 1835 indsamlede. Efter samtidens vidnesbyrd ansaaes disse imidlertid at være for lave (Schweigaards Statistik side 61, Femaarsberetningen for 1845, side II). Dette er jo i og for sig ganske troligt og bestyrkes ved en sammenligning mellem dem og opgaverne for 1845. Udsæd og avling af alle slags korn skulle have udgjort i tønder:

	Udsæd.	Forøgelse.	Nettoavling.	Forøgelse.
1835:	419 000		1 796 000	
1845:	518 000	24 %	2 462 000	37 %
1855:	595 000	15 %	3 279 000	33 %
1865:	585 000	1,7 %	3 118 000	÷ 5 %
1875:	585 000	» %	3 765 000	+ 21 %

Ved sammenligningen mellem aarene 1835 og 1845 maa vistnok haves for øie, at der var stor forskjel paa aarsvæxten

Digitized by Google

i de nærmest forud for disse tællinger gaaende aar. I 1830 rammedes landet af en misvæxt, der maaske har været den haardeste siden 1812. Det havde daarlig høst ogsaa i 1831, hvorimod 1832 var et meget godt aar; 1833 og 1834 var middelmaadige og 1835 et meget svagt aar[1]. I 1837—39 var høsten vistnok mere eller mindre mislig; men de paafølgende 5 aar dannede en usædvanlig frugtbar periode. Derfor maatte det ventes, at avlingen i 1845 blev opgiven til meget større beløb end i 1835, Forskjellen mellem de for 1835 vg 1845 opgivne avlinger stikker imidlertid ikke væsentlig i foldene. Disse skulde have været:

	Hvede.	Rug.	Byg.	Bl.korn.	Havre.	Erter.	For den hele avling.
1835:	7,5	8,8	6,0	5,9	4,8	5,1	5,3
1845:	8,2	9,6	6,7	6,3	5,2	5,6	5,8

Den væsentligste grund til forskjellen mellem avlingerne stikker altsaa i forskjellen mellem udsædsmængderne. Nu har der vistnok mellem 1835 og 1845 været ryddet meget nyt land, og kanske have i de slette aar 1830—35 mange manglet saakorn; men det rimeligste er dog, at opgaverne over udsæden 1835 have været for lave.

A. Udsæd.

Antager man, at den samlede udsæd af korn i 1665 var den paa tabellen opførte, nemlig med et rundt tal 224 000 td., saa kan man beregne, hvor stor udsæd der er faldt paa hver indvaaner i landdistrikterne, og anstille en sammenligning mellem dette forhold og de tilsvarende forhold efter de officielle tællinger 1835—1875. Paa hver indvaaner skal der da være faldt en udsæd:

1665	0,55	td.
1835	0,39	»
1845	0,44	»
1855	0,47	»
1865	0,41	»
1875	0,39	»

Antager man, at forholdet mellem udsæd og folkemængde var det samme i 1723 som i 1665, saa faar man ud, at land-

[1]) Denne karakteristik af de nævnte aar er bygget paa en gjennemgaaelse af de utrykte departementsforedrag over aarsvæxtens udfald.

Digitized by Google

distrikternes folkemængde i 1723 var med et rundt tal 490 000. Hr. Lindstøl har (side 23) beregnet, at den i 1701 udgjorde 464 000. Sandsynligvis har stigningen mellem 1701 og 1723 ikke været stærk. Krigen med Sverige 1709—1720 medførte stort økonomisk tryk og maa i mange henseender have sinket landets fremgang [1]).

Hvad angaar den for 1723 opgivne udsæd af havre, kan den sikkerlig ikke være for lav. Er der i 1835 kun udsaaet 265 000 tønder havre, saa maa man snarest overraskes ved, at udsæden af havre 1723 skal have været 183 000 tønder, altsaa

---

[1]) I den før omtalte beretning fra stiftamtmanden i Akershus amt om dettes tilstand i 1743 siges, at Aker og Follo og de øster om Glommen liggende bygder bleve ganske ruinerede ved krigen 1716—1718, og at der i 1743 vel endnu vilde hengaa nogen tid, inden de kom fuldt op igjen. De øvrige bygder i denne landsdeel, som ikke havde været herjede af fienden, men hvis indvaanere havde maattet ligge ude paa posteringer, havde, siger han faaet et saadant knæk, at de i mange aar havde været i en jammerlig tilstand, men nu var de begyndt at komme sig.

Om den skade, Rakkestad og Rødenes præstegjeld havde lidt af fienden, findes i rigsarkivet en forklaring af foged Peter Larsen, dateret 28 sept. 1720. Den skade, der var lidt af bønder, som maatte have hjælp af det offentlige for at kunne bebygge sine gaarde eller kjøbe besætning, ansloges til 11 486 rdl., de mere formuendes skade til 1 210 rdl. Desuden begjæredes skattefritagelse til et beløb af 4 475 rdl.

I matrikuleringsforretningen for Fosen 1723 siges det: «Almuens tilstand i almindelighed findes saa slet og forarmet, at vi ikke skulde tro, den kan være ringere i noget andet fogderi. Aarsagen dertil er først fiskeriets mislykkelse nu fast 20 aar, dernæst de svare dagskatter under forbigangne krigs troubler, ved hvilke dette fogderi i proportion af kræfter og leilighed mere end noget andet er medtaget, saasom de faa noget formuende til at udbringe summen har maattet contribuere baade for sig og andre, og derover alle sat i lige tilstand. For det tredie ere de kostbare udredninger for to soldater af hvert lægd tilkommen, der som oftest under krigen har været opbudne til grændserne og fast ikke saa snart hjemkomme, at de jo atter med mange ugers kost ere blevne udkommanderede, de mere end dobbelt forøgede underholdningspenge at forbigaa, hvorved er at overveie, at de fleste opbudne selv have været soldater eller landdragoner og saaledes ikke alene bekostet udredningen, svaret munderingspengene, forsømt deres næring og bjering samt for den største del efterladt kone og børn i nødlidende tilstand, men endog for de staaende og extra skatter og contributioner ere de blevne ved execution søgt, har maattet betale saavel contributionerne som gebyrerne ved udpanten i kreaturer og avling. Det tilføies, at mange gaarde herved vare blevne øde. Ifølge den her omtalte beretning fra præsten Helsinge tør dog vel Skogn og formodentlig flere andre bygder i Indherred have været ligesaa slemt eller endog værre medtagne.

Digitized by Google

kun skulde være stegen 45 %. Selv om man antog, at havresæden i 1835 var 300 000 td., og høiere kan den sikkerlig ei have været, bliver dog stigningen kun 64 %. Folkemængden i landdistrikterne 1835 var 1 060 000. Sættes folkemængden i 1723 til 490 000, bliver stigningen fra dette aar til 1835 116 %.

Kan man stole paa de for 1665 meddelte opgaver og beregninger, saa er udsæden af havre stegen:

fra 1665 til 1723 med 24 %
» 1665 - 1835 » 80 %,

medens landdistrikternes folkemængde samtidig er stegen 159 %. Saaledes synes heller ikke den for 1665 opgivne eller beregnede havresæd at være for lav.

Ved opgaverne over udsæden af byg og blandkorn vækker det først og fremst opmærksomhed, at egnene rundtom Kristianiafjorden endog i 1723 skulle have saaet saa lidet rent byg. I Akershus amt opgives der kun en udsæd af 88 tønder i Aker og 96 tønder i Nes samt en smule i Asker og paa Nesodden. Dette er dog neppe nogen feil i opgaverne. I en skrivelse fra matrikuleringens direktører af 1 mai 1723 til kommissærerne i Namdalen, hvori instruktion meddeles disse om skyldberegningen, hvilken skrivelse er indtagen i disses protokol, siger direktionen: «Udi Øvre Romeriges fogderi er beregnet til et sk℔ tunge udi ordinarie jordart 2½ hest, 10 kreaturer og 10 tønder havresæd, thi udi dette fogderi saaes lidet eller intet byg.» Dette kan ikke have været nogen vildfarelse fra direktørernes side. Hverken i Jarlsberg eller Smaalenene opgives der i 1723 nogen udsæd af byg. I virkeligheden har man saaet noget ogsaa af denne kornart; men den er regnet med mellem blandkornudsæden. I matrikuleringsprotokollen for Spydeberg heder det herom: «Det har sig med bygsæden udi «foranskrevne præstegjeld ligesom udi Skiptvedt, at omend«skjønt der kan saaes rent byg udi jorden det første aar, at «den er gjødslet, saa indfalder det dog ganske sjeldent, at «der kan avles, mens er med havre beblandet, hvorfor denne «sæd efter sognepræstens, lagrettets og menige almues tilstaaelse «er for blandingssæd antegnet». Endog udsæden af blandkorn har i 1723 i disse bygder været meget liden. Stort anderledes forholdt det sig ikke i 1743 eller endog adskilligt senere. Vi henvise herom til forrige afsnit. Essendrop beretter i sin beskrivelse over Lier 1761 (side 52), at rug næsten ikke saaedes

Digitized by Google

uden i braater, at næsten alle saaede 1 à 2 skjepper vaarhvede, «ligedan forholder det sig med byg og erter.» Strøm siger i sin beskrivelse over Eker 1784 (side 70), at udsæden af havre var det 20dobbelte af al anden sæd, Wilse i Spydebergs beskrivelse 1779 (side 207), at bygget udgjorde 1/15 af bondens hele udsæd. Fra Follo beretter amtmand Theiste (Thaarups Magazin II, 59—60), at der i aarene 1761—63 avledes lidet andet end havre, men at man dog var begyndt at saa vinterrug (i ager?)

Bygavlingen har i hine tider som nu havt sit hjem paa Oplandene, om Mjøsen og Randsfjorden, i fjeldbygderne og de indre fjordbygder samt i de tvende trondhjemske amter. I visse bygder synes man i tidernes løb at have vexlet mellem byg og blandsæd. Dels af denne grund, dels og fornemmelig fordi man ved matrikuleringen for nogle bygders vedkommende har slaaet avling eller tiende af byg og blandkorn sammen, er det under undersøgelsen af vore opgavers paalidelighed bedst at sammenfatte de tvende heromhandlede slags udsæd under et.

Der skal være saaet:

	Byg td.	% af hele udsæden.	Blandkorn td.	% af hele udsæden.	Tilsammen td.	% af hele udsæden.
1665:	31 739	14,2	41 945	18,8	73 684	33,0
1723:	38 712	14,4	44 532	16,6	83 244	30,9
1835:	81 871	19,6	54 616	13,1	136 488	32,7

En sammenligning mellem udsæden af disse to slags og den hele kornudsæd lider imidlertid af den feil, at opgaverne fra 1665 og 1723 for hommelkornets vedkommende ere mangelfulde. Vi skulle derfor undersøge, hvorledes udsæden af byg, blandkorn og havre fordeler sig mellem de to første paa den ene side, havren paa den anden. Den var

	af byg og blandkorn.	af havre.
1665:	33,4	66,6
1723:	31.2	68,8
1835:	34,0	66,0

Den samlede udsæd af byg og blandkorn skal være stegen

fra 1665 til 1723 med 13,0 %
» 1665 » 1835 » 85,2 %
» 1723 » 1835 » 64,0 %

altsaa ikke saa stærkt som folkemængden.

Digitized by Google

Der skal være faldt paa hver 10de indvaaner i landdistrikterne en udsæd af

	Byg og blandkorn.	Havre.	Tilsammen.
1665:	1,80	3,59	5,39
1723:	1,70	3,74	5,44
1835:	1,29	2,50	3,79

Herefter synes det, som om udsæden af byg og blandkorn maa være rimelig ansat for 1665, maaske derimod noget for lav for 1723.

Opgaverne over udsæden af hommelkorn ere saa ufuldstændige, at man ikke tør nævne noget tal, som kan gjøre fordring paa at være tilnærmelsesvis rigtigt. Men udsæden af disse kornsorter har efter alt, hvad man kan skjønne, været meget liden, og unøiagtigheden faar her saaledes mindre at betyde.

Af de derunder indgaaende sædearter nævnes hveden saa godt som ikke udenfor egnene om Kristianiafjorden. I Ager dyrkedes rugen fornemmelig paa Oplandene, Ringerige, Hadeland, Toten, Hedemarken og Gudbrandsdalen. I det trondhjemske har man formodentlig i 1723 ligesom i 1743 i Skogn saaet en blanding af rug og byg, saaledes at det sidste høstedes det første, rugen det andet aar. Besynderlig nok har der i 1723 været saaet ikke saa lidet rug i Nordland. I Smaalenene Akershus, Solør og Jarlsberg synes rugen hovedsagelig at have været dyrket i braater ved siden af lidt hvede og torebyg. I kystamterne fra Bratsberg til og med Søndre Trondhjems amt nævnes rugen saagodtsom ikke i matrikuleringerne. Af de ovenfor, side 18—22 meddelte oplysninger ser man imidlertid, at der paa adskillige præstegaarde i Nedenes, Mandal, Lister og Dalene provstier i 1626 og 1664 samt paa Hvaler præstegaard i sidstnævnte aar har været saaet forholdsvis til anden udsæd meget betydelige mængder endog af vinterrug, men fornemmelig af vaarrug, dels ren, dels blandet med byg eller havre. Paa de kristiansandske præstegaarde har denne brugsmaade altsaa holdt sig i lange tider og maa følgelig have været betragtet som lønnende; men der findes intet spor til, at den har forplantet sig til almuen. I 1723 synes den at være indskrænket eller endog opgiven.

I den sydvestlige del af Smaalenene forekommer udsæd af bønner allerede 1665, ligesaa ertesæd. Denne synes hoved-

Digitized by Google

sagelig at have været i brug i Mjøsegnene og paa Hadeland samt i Nordre Trondhjems amt. Den nævnes ikke i de øvre dele af Smaalenene og paa Romerike, hvor den sikkerlig har været i brug, om end kun i liden udstrækning. Grunden er allerede før forklaret, nemlig at bønderne kun saaede erter engang imellem, ikke stadig hvert aar.

Af beretningerne fra 1743 sees, at bønnerne forsøgtes i flere andre dele af landet navnlig i Vestby, Nedre Romerike og Jarlsberg, samt at der saaedes boghvede baade i den vestlige del af Smaalenene, paa et enkelt sted i Follo, i Vang og Nes paa Hedemarken, samt paa Toten, i Jarlsberg og i Indre Sogn, jfr. Schübeler, Norges væxtrige I, 595 og II, 570. Disse kjendsgjerninger have altid sin interesse som vidnesbyrd om bestræbelser for at gjøre fremskridt.

B. Avling.

At de avlinger, der ere opgivne eller beregnede for hvert enkelt distrikt, i almindelighed maa ansees som temmelig unøiagtige, flyder med nødvendighed af den maade, hvorpaa tallene ere fremkomne, og er allerede før gjentagne gange bemærket.

For 1665 have vi i beregningerne over de enkelte landsdeles folkemængde et hjælpemiddel til at bedømme rimeligheden af de beregnede avlinger, idet vi nemlig undersøge, hvor stor nettoavling der i hvert distrikt falder paa hver indbygger. Et samlet udtryk for nettoavlingens størrelse findes ved at reducere de forskjellige kornsorter til bygværdi. Efter den i vor statistik brugelige reduktionsmaalestok sættes 1 td. byg lig $^3/_4$ td. hvede, rug eller erter, $1^1/_2$ td. blandkorn eller 2 td. havre. Holde vi os til denne, saa faldt der 1665 paa hvert individ en nettoavling

i Tune, Borge og Hvaler . . .	1,14	td.	bygværdi.
- Skiptvet og Spydeberg . . .	1,18	»	—
- resten af Smaalenene . . .	1,04	»	—
- Akers fogderi	0,64	»	—
- Nedre Romerike	1,31	»	—
- Øvre Romerike	2,24	»	—
- Solør og Odalen	1,63	»	—
- Østerdalen	0,64	»	—
- Hedemarken	2,75	»	—
- Gudbrandsdalen	1,69	»	—
- Hadeland	3,22	»	—

Digitized by Google

i Toten, Biri, Vardal og Land	2,37	td.	bygværdi.
- Valdres	1,24	»	—
- Modum og Sigdal	1,24	»	—
- Ringerike	1,58	»	—
- Hallingdal.	0,96	»	—
- Sandsvær	0,97	»	—
- Numedal	0,77	»	—
- Eker.	0,92	»	—
- Lier, Hurum og Røken . . .	0,70	»	—
- Tønsberg len.	0,66	»	—
- Brunla »	0,60	»	—
- Bamle fogderi	0,41	»	—
- Nedre Telemarken.	0,81	»	—
- Øvre Telemarken	0,91	»	—
- Robygdelaget	0,62	»	—
- Nedenes	0,47	»	—
- Mandal.	0,46	»	—
- Lister	0,34	»	—
- Jæderen og Dalene	0,69	»	—
- Ryfylke	0,60	»	—
- Søndhordland	0,72	»	—
- Hardanger.	0,97	»	—
- Nordhordland	0,31	»	—
- Voss.	0,63	»	—
- Indre Sogn	0,65	»	—
- Ytre Sogn.	0,82	»	—
- Søndfjord	0,49	»	—
- Nordfjord	0,57	»	—
- Søndmør	0,85	»	—
- Romsdal	0,63	»	—
- Nordmør	1,00	»	—
- Orkedalen	0,93	»	—
- Guldalen	1,03	»	—
- Strinden og Selbu	1,72	»	—
- Fosen	0,77	»	—
- Stjør- og Værdalen	1,45	»	—
- Inderøen	1,65	»	—
- Namdalen	0,58	»	—

Iblandt disse tal er der flere, som vække meget stærke tvivl, f. ex. at nettoavlingens bygværdi skal have været saa lav i Jæderen og Ryfylke, endvidere, at den i Aker og Follo

Digitized by Google

kun skal have været 0,64 tønde for hver indvaaner. Det maa da her erindres, at man hverken for dette fogderi eller for Røken, Hurum, Lier og den største del af Smaalenene har andre kilder fra 1665 end tienderegnskaberne, hvis angivelser regelmæssig ere mindre end matrikulens. Heri ligger vistnok en grund til at tro, at avlingerne have været høiere end de i tabellen opførte. For om muligt at faa noget sikrere formodning herom kan man se hen til de to nabodistrikter, for hvilke matrikuleringsprotokoller haves og matrikuleringskommissionernes tiendeansættelser saaledes ere kjendte. Ulykken er imidlertid, at disse to vidnesbyrd pege i forskjellig retning. Matrikuleringsprotokollerne for Tønsberg len sætte, som vi have seet, tienden saa lavt, at avlingerne og foldene derefter maa antages at have været meget smaa. Derimod er tienden for Nedre Romerike ved matrikuleringen bestemt saa høit, at kommissionen der maa have sat avlingen og foldene adskillig høiere end de for de nys nævnte egne efter tienderegnskaberne beregnede. Dersom man kunde stole paa, at matrikuleringskommissionen for Nedre Romerike var kommen til rigtige resultater, vilde dette være et bevis af stor styrke; thi det er lidet sandsynligt, at jordbruget i den sidstnævnte landsdel skulde staa paa et høiere standpunkt end i Aker, Asker, Follo og Smaalenene. Det er imidlertid meget muligt, at matrikuleringskommissionens bestemmelse af tienden paa Romerike har været for høi. Vi komme her ind paa en betragtning, der omfatter mange andre landsdele.

Det maa nemlig vække opmærksomhed, at den her omhandlede matrikuls tiendebestemmelser, saavidt vides, ingensteds bleve satte i kraft. Dette var jo en opgivelse af den fattede, i rs. af januar 1665 udtalte og i sig selv meget forstandige plan. Hvorledes dette er gaaet til, vides ikke. Vi vide overhovedet ikke, hvorledes og naar matrikulen af 1665 er sat i kraft. Alt, hvad man for tiendens vedkommende ved, er, at den i almindelighed [1]) ikke overgik til de ved matrikulen ansatte faste ydelser, men fremdeles beroede paa aarsvæxten og fastsattes ved de aarlige tiendemandtal. Grunden til, at kongen ikke paabød, at tienden fremtidig skulde erlægges efter den stedfundne regulering, kan ikke have været, at den var for lavt

[1]) Undtagelser forekom, saaledes i Søndfjord, se Arentz i Top. Journal, hefte 32, side 74.

Digitized by Google

ansat. Alle foreliggende oplysninger vidne om, at tiendetagerne vilde have vundet ved denne regulering, samt at tienden senere sank. Herom afgave, som vi nedenfor skulle se, matrikuleringsbestyrelserne i 1723 de bestemteste erklæringer. G r u n d e n m a a s a n d s y n l i g v i s h a v e v æ r e t, a t t i e n d e n m a n g e s t e d s v a r a n s a t f o r h ø i t. Men hermed er forholdet ikke bragt til klarhed. Der foreligger nemlig tvende muligheder, nemlig at matrikuleringskommissionerne have regnet gjennemsnitsavlingerne for høit, eller at den tiende, de fastsatte, uagtet gjennemsnitsavlingen var ansat rigtigt, oversteg, hvad almuen taalte at betale. I det store taget har vel det sidste været tilfældet. Vi skulle udsætte dette punkt, indtil vi komme til at omhandle tiendereguleringen 1723. Hvad særskilt angaar Romerike, saa anse vi det klart, at foldene af blandkornudsæden have været satte for høit, og at dette samme rimeligvis i nogen grad er tilfældet med foldene af havren. Disse anskuelser ere byggede paa en sammenligning med de i 1835 opgivne fold. Foldene skulde have været

		af blandkorn.	af havre.
i Nedre Romerike:			
	1665:	8,4	3,8
	1835:	5,8	4,4
i Øvre Romerike:			
	1665:	7,5	4,6
	1835:	7,1	5,2

Det samme har udentvivl været tilfældet ogsaa i andre distrikter, saasom i Østerdalen.

I det nu forklarede ligger grunden til, at vi ikke have forsøgt den fremgangsmaade, der under andre omstændigheder nærmest vilde have frembudt sig, nemlig at holde os til opgaverne for de distrikter, hvor tienderne og avlingerne ere satte høiest, og paa grundlag heraf berigtige opgaverne for andre egne, hvor man kan formode, at ansættelserne have været for lave.

Vi opkaste os dernæst det spørgsmaal, hvorvidt den i tabellen opførte kornavling i det hele rige for tiden omkring 1665, tiltrods for alle de indvendinger, der maa gjøres mod beregningens enkelte led, dog maaske kan være nogenlunde rigtig.

Det nærmestliggende prøvestykke er at undersøge, hvor stor avling af korn der skal være faldt paa hver indvaaner i landdistrikterne 1665 og 1835. Her maa anstilles en dobbelt beregning nemlig først over bruttoavlingens forhold til folke-

Digitized by Google

mængden, dernæst over forholdet mellem denne og bygværdien af nettoavlingen; thi naar man vil opgjøre sig en mening om, hvor megen føde for mennesker og dyr der har været avlet, maa man fra bruttoavlingen trække det til næste aars sæd fornødne korn og værdsætte resten efter dens næringsværdi.

Paa hver indvaaner af landdistrikterne faldt af korn:

	Bruttoavling.		Nettoavling til en bygværdi af	
1665:	$\frac{752\,451}{410\,000}$	= 1,8 tønder.	$\frac{357\,458}{410\,000}$	= 0,87 tønder.
1835:	$\frac{2\,204\,063}{1\,060\,282}$	= 2,1 —	$\frac{1\,224\,235}{1\,060\,282}$	= 1,15 —

Det største fremskridt, som gjordes i agerbruget i mellemtiden mellem de to nævnte aar, var indførelsen af potetesavl. Dette var en forandring i jordbruget, som paa flere maader kom korndyrkningen tilgode, saasom ved at hjælpe til, at ageren blev bedre renset for ugræs. Men korndyrkningen har utvivlsomt i dette lange tidsrum ogsaa gjort andre fremskridt. Det er derfor ganske rimeligt, at der i 1835 paa hver indvaanere maa være faldt noget større mængde baade af bruttoavling og nettoavling beregnet i bygværdi. Hvad der snarere kan vække forundring, er, at forskjellen i de her omhandlede henseende ikke var større. Herved maa da erindres, at opgaverne for 1835 sandsynligvis ere noget for lave.

Sætter man landdistrikternes folkemængde i 1723 til 490 000, saa faldt der paa hvert menneske, ligesom i 1665, 1,8 td. bruttoavling, men en nettoavling af kun 0,8 td. bygværdi.

For begge avlinger kunne vi benytte et andet, ligeartet kontrolmiddel. Hvis de for hele riget fundne udsædsmængder, som vi have troet, kunne ansees for nogenlunde paalidelige, saa kunde man, hvis foldigheden kjendtes, regne sig til avlingen. Nu kjende vi vistnok ikke foldene, og mange af de i specialberegningerne antagne fold grunde sig jo blot paa gisninger fra vor side; men man kan dog søge at danne sig en mening om, hvorvidt de ved forholdet mellem udsæd og avling fremkomne fold i gjennemsnit for hele riget ere nogenlunde rimelige. De maa nødvendigvis have været adskillig mindre end foldene i 1835. Dersom de i vore tabeller opførte tal ere rigtige, skulle foldene have været:

Digitized by Google

	Af byg.	Af blandkorn.	Af havre.
1665:	4,73	3,56	2,96
1723:	4,04	3,13	3,11
1835:	5,95	5,92	4,83

Endog tallene for 1665 ville vistnok synes de fleste for smaa. Det er jo ved første øiekast lidet troligt, at havren i gjennemsnit for hele riget ikke engang skal have givet fulde 3 fold, i Jarlsberg og Larviks amt endog kun 2,07. Det vil sandsynligvis blive sagt, at det ei kunde have været værd umagen at vedblive med kornavl i egne, hvor jordbrugeren i gjennemsnit ikke fik mere igjen end lidt over det dobbelte af udsæden. Denne betragtning svækkes dog noget, naar det erindres, at havresæden ikke blot gav korn, men ogsaa halm, og at halmen i hine tider, da man saagodtsom ikke kjendte nogen engkultur, har været af den største betydning for at holde liv i de store kvægbesætninger vinteren over.

Nogen veiledning have vi i efterretninger om de fold, de simplere kornsorter, byg og havre, i forrige tider kastede af sig i andre nærliggende lande.

De ældste efterretninger, vi kjende af dette slags, meddeles af Thorold Rogers i hans store værk *History of agriculture and prices in England*. I det 13de aarhundrede oprettedes der ved Oxfords universitet en stiftelse, Merton College, der fik til opgave at opdrage, ikke som de øvrige universitets-kollegier, geistlige, men praktiske mænd. Kollegiet eiede jordegodser i forskjellige af landets egne og førte meget nøiagtigt bogholderi over den hele drift. Opbevarede ere endnu regnskaberne for 11 af stiftelsens gaarde i de 4 aar 1333—1336. I disse 4 aar blev der foruden hvede og rug

	Toradet byg.	Andet byg.	Havre.
saaet qv.	379	317	644
avlet qv.	1 895	1 122	2 080
hvilket giver fold	5,0	3,54	3,23

Af større interesse for en sammenligning med norske forhold er en efterretning, som haves fra Skotland i et skrift, som udkom i 1723, og er forfattet af Lord Belhaven, og heder Countrymans Rudiments. Det citeres som paalidelig kilde i Mac Cullochs Statistical Account of the British Empire, udgaven af 1847, I, 584, og beretter om jordbruget i Lothian (Edinburghs omegn), at enhver gaard var delt i indmark og udmark. Den første fik al gjødsel, pløiedes og saaedes hvert aar, saalænge

Digitized by Google

den kunde give afgrøde. En fjerdedel tilsaaedes med hvede, en fjerdedel med byg, en fjerdedel med havre, en fjerdedel med erter. Der avledes omtrent 3 fold. En forfatter fra indeværende aarhundrede (Oliver, citeret sammesteds side 587) antager, at foldene i alt fald ikke kunne have været over 4. Lothian hører, baade hvad klima og jordbund angaar, til de bedste dele af Skotland og staar i disse henseender formodentlig snarere over end under egnene om Kristianiafjorden.

I præsident H. Forssells skrift: Anteckningar om Sveriges jordbruksnäring i sextonde seklet, tabellerne 31—36 findes opgaver over udsæd og avling paa 13 svenske kongsgaarde for forskjellige aar i tidsrummet 1548—1599. Disse kongsgaarde dreves for kongens regning under en streng og kløgtig udtænkt kontrol, idet gaardsfogderne maatte tilsvare et vist antal tønder korn. Hvad der noget aar manglede, blev debiteret gaardsfogden, hvad der overskjød det fastsatte tøndetal, blev ham godskrevet, — se det nævnte skrift s. 71 –74. Regnskaberne vise, at foldigheden har været meget forskjellig i egnene om Mälaren og i de øvrige landsdele. Paa de 5 kongsgaarde i Mälareegnen vare foldene i gjennemsnit for byg 6,6 og for havre 5,6. For de øvrige 8 gaarde, der laa i Kalmar län, Småland og Vestergötland, vare foldene for byg kun 3,4, for havre — hvoraf der saaedes lidet — endog blot 2,0.

Efter Carl af Forsells Statistik öfver Sverige, side 30, var den gjennemsnitlige foldighed for hele riget i aarene 1822—1832 af hvede $7^2/_3$, af rug $6^3/_8$, af byg $5^5/_8$, af blandkorn 5, af havre $4^3/_8$, af erter $5^3/_4$, af poteter $7^7/_8$, og særskilt i de nærmest det sydøstlige Norge liggende provinser, Värmland, Vestergötland og Bohuslän af byg $5^1/_4$, af blandkorn $4^3/_8$, af havre $4^1/_4$.

For Danmark indeholder professor Falbe Hansens nys udkomne værk: Stavnsbaands-Løsningen og Landboreformerne I, side 24—26, en hel række oplysninger fra forskjellige kilder om foldigheden i Sjælland i aarene 1736—1788. Paa Bernstorffs gods regnedes bondens avling af alle kornarter tilsammentagen til 3, senere til $3^1/_2$—4 fold. T. Baden antog, at bonden under moderat hoveri kunde høste $3^1/_2$ fold. Wedel-Jarlsberg, som vilde hævde, at hoveribøndernes tilstand var god, opgiver foldene i nogle landsbyer i Midt-Sjælland i gjennemsnit for aarene 1772—1781 af rug til $4^1/_2$, af byg til $6^1/_2$ og af havre til 3 fold; Klestrup, som stod paa det modsatte standpunkt, opgiver gjennemsnitsfoldene for samme tid af rug til $3^1/_3$, af byg til $5^2/_3$ og af

Digitized by Google

havre til ikke fuldt 3 fold. Efter de officielle beretninger om høstens udfald vare foldene paa de sjællandske godser i gjennemsnit for aarene 1774—1783 af rug 3,75, af byg 5, af havre 4. Begtrup siger, at man regnede af bondejord for rug 3½, for byg 6 og for havre 3 à 4 fold. Disse vidnesbyrd ere saa mange, og saa vidt samstemmige, at de neppe efterlade nogen tvivl om foldigheden i Sjælland i det omhandlede tidsrum. Naar man herfra vil drage en slutning til norske forhold i 1665—1723, maa det erindres paa den ene side, at efterretningerne fra Sjælland angaa et sildigere tidsrum, endvidere, at Sjællands klima og jord i det hele ere meget gunstigere for kornavlen end Norges, men paa den anden side, at dette dog neppe gjælder havresæden, at der hos os gjødsledes til byg og blandkorn, mangesteds ogsaa til havre, og endelig, at den sjællandske bonde havde at gjøre hoveri paa herregaardene, hvilket i høi grad formindskede hans evne til at dyrke sin egen jord.

Vi vende os nu til de private efterretninger, der haves om foldigheden her i Norge. Den ældste af disse findes i Peder Claussøns beretning om tienden paa Agdesiden (Samlede Skrifter, udgivne af G. Storm, side 233). Han nævner særlig en gaard, Sunde paa Lister, hvor der efter hans sigende saaedes henved 20 tønder og kunde høstes i det allermindste 80, undertiden endog 120 tønder eller mere, altsaa fra 4 til 6 fold, hvoraf der imidlertid kun betaltes 1½ td. i tiende. Med sikkerhed kan man heraf slutte, at 6 fold har været den høieste afkastning, hvorom der fornuftigvis dengang lod sig tale. Videre kan man neppe bygge paa disse ytringer, da forfatteren i sin forargelse over tiendesvigen sandsynligvis har gjort sig skyldig i overdrivelser. Amtmand Holm siger i sin beskrivelse over Lister og Mandals amt (Topografisk Journal, Hefte VIII, side 103), at der avledes fra 5 til 8 fold baade af havre og byg; men i sit overslag over den samlede udsæd og avling (side 112) regner han kun 5 fold. Efter den officielle statistik have foldene paa Listerland 1835 kun været 4.

Senere opgives de i:

	af byg.		af havre.	
	1866—1870.	1871—1875.	1866—1870.	1871—1875.
Mandal fogderi . . .	6,2	7,5	5,9	7,3
Lister — . .	6,8	8,6	5,6	5,8

Arentz anslaar i sin beskrivelse over Søndfjord 1785 (Top. Journal, hefte 28, side 67 og hefte 32, side 72) avlingen af

Digitized by Google

havre til 5 à 6 fold. Dette er formodentlig for høit; thi foldene af havre vare efter den officielle statistik i 1835 4,9, 1866—70 4,4, 1871—75 5,2.

Strøm siger 1762 i sin Søndmøres beskrivelse, at der sammesteds avledes fra 12—20 fold af byg, 5—7 fold af havre. Dette maa sikkerlig være en stor overdrivelse, da foldene for dette fogderi i den officielle statistik beregnes

	af byg.	af havre.
1835:	6,2	4,9
1866—70:	6,5	4,6
1871—75:	7,9	5,4

Paa Faaberg præstegaard blev der ifølge præsten O. Irgens's beretning i trondhjemske videnskabsselskabs skrifter, bind V, side 493—524, i de 26 aar 1745—1770 saaet tilsammen 403 td. 2 skp. og avlet omtr. 3 240 td. 7 skpr., hvoraf 2 419 td. byg, 357 td. blandkorn og 464 td. hvede, rug og erter, men ikke havre. Det var altsaa i gjennemsnit 8 fold; men begge de præster, som brugte gaarden i denne tid, synes at have været ivrige og dygtige jordbrugere. Foldene vare for hele Faaberg i 1835 6,3, og i 1865 8,1. Hermed maa sammenholdes Foged Prams beretning for hele Gudbrandsdalen for 1743, der sætter foldene fra 4—8, medens sorenskriveren opgiver foldene i Lom, hvor agervanding fandt sted, fra 10—12. Ogsaa for Slidre opgives i beretningen fra 1743 meget høie fold, 7½ à 9 fold (i 1835 kun 5,2 fold). Wille anslaar i sin beskrivelse over Seljord 1786 (side 176) udsæden i dette præstegjeld til 765 td, og en middels avling til 5 250 td. Beregningen er meget overdreven. Udsæden opgaves i 1835 til 521 td. (i 1845: 683, i 1855: 726 td.), bruttoavlingen til 3 910 td. Foldene stemme bedre: 6,9 i 1786, 7,5 i 1835. De i disse beretninger opgivne fold for fjeld- og fjordbygderne ere altsaa temmelig høie, men opgaverne i flere tilfælde mere eller mindre overdrevne.

Rundtom Kristianiafjorden have foldene endnu i sidste halvdel af forrige aarhundrede været mindre. Amtmand Theiste fortæller paa ovenanførte sted fra aarene 1761—63, at der i Aas avledes 6 fold byg, men af havre kun 2 à 3 fold. Hvis man sætter sæden paa husmandpladsene ud af betragtning og avlingen paa gaardene i 1723 lig det tidobbelte af den ved matrikuleringen bestemte tiende, faar man baade for Aas med Fron og for Vestby paa det allernærmeste, men dog ikke fuldt, 3 fold havre, for blandkorn 4,3 og 4,4 fold. Assessor Essendrop, der i 1761

Digitized by Google

skrev en beskrivelse over Lier, og gjør indtryk af en forstandig og paalidelig mand, ansætter foldene af byg til 4 à 6, af havre til 3 à 5. De vare her efter matrikuleringen af 1723 af blandkorn 3,8, af havre 3,1, efter den officielle statistik for 1835 af byg 6, af havre 4. Wilse siger i 1779 i sin beskrivelse over Spydeberg, side 205, at man der i præstegjeldet i gode aar kan faa af havre næsten 6 fold, men paa magre og udpidskede steder neppe 3 fold. Efter hans opgave avledes der paa præstegaarden i de 11 aar 1769—1779 af hvede 7,3, rug 10,4, byg 6,2, blandkorn 4,8, havre 4,8 fold. Hoff sætter 1792 i Top. Journal, hefte VII, side 54 og hefte X, side 2, foldene i Id og Bergs præstegjelde af havre til 4, af anden sæd til 6 à 7. I sin beskrivelse af Rakkestad sorenskriveri sætter cancelliraad Bassøe, som selv brugte den store gaard Gjølstad i Rakkestad, foldene af havre til 3 à 4, af byg til 5 à 6, (Top. Journal, hefte XVIII, side 37). For at man skal faa saa vidt høie fold i Rødenæs præstegjeld, maa det, siger samme forfatter (hefte XVII, side 89), være et frugtbart aar. Konsistorialraad Aschehoug førte til sin egen private efterretning meget nøiagtige optegnelser over sit store jordbrug paa Rakkestad præstegaard[1]) fra 1793—1835. Disse optegnelser findes nu i universitetsbiblioteket og vise følgende fold i femaarligt gjennemsnit:

	I femaaret.	Vinterrug.	Byg.	Havre.
	1793—1797:	15,45	8,03	4,89
	1798—1802:	14,06	6,42	5,00
	1803—1807:	15,55	8,20	4,31
	1808—1812:	20,05	9,38	3,62
	1813—1817:	15,47	7,18	6,02
	1818—1822:	14,94	6,59	4,52
	1823—1827:	17,44	6,06	4,11
	1828—1832:	16,52	8,39	4,59
Tre aar	1833—1835:	15,72	4,06	4,50

De 9 forudgaaende aar 1783—1792 brugte han Bergenhus capellangaard, der har mindre god jord. Efter hans optegnelser vare foldene i gjennemsnit for disse aar af hvede 5,29, af vinterrug 11,74, af sommerrug 3,86, af torekorn 3,42, af byg 6,72, af blandkorn 4,63 og af havre 3,45.

[1]) Gaarden hører til de bedste i bygden og blev efter de tiders begreber dreven meget godt. Avlingerne paa præstegaarden vare, især i ældre tid, sikkerlig adskilligt større end i gjennemsnit for den hele bygd.

Digitized by Google

Hvilke fold matrikuleringskommissionerne i Smaalenenes amt have regnet i 1723, er oplyst ovenfor side 64. Efter provst Colds og foged Resteds beretninger have de i 1743 været noget bedre i Nedre Borgesyssel samt Heggen og Frøland. Foldene i 1835 vare efter den officielle statistik:

		Rug.	Byg.	Havre.
Rakkestad	fogderi . . .	14,8	5,8	4,1
Ide og Marker	— . . .	11,7	8,1	4,4
Mosse	— . . .	10,4	6,5	4,0

Vi have nu fremlagt de hjælpemidler, der haves til at bedømme sandsynligheden af de i vore tabeller over kornavlingerne opstillede tal, saaledes at enhver kan opgjøre sig en mening derom.

Vi ere mest tilbøielige til at antage, at hele rigets avling i 1665 ikke kan have været meget større end i tabellen angivet.

Derimod antage vi, at den for 1723 beregnede avling er for lav, ikke blot for hommelkornets, men ogsaa for byggets og blandkornets vedkommende, sandsynligvis endog for havrens. At den i virkeligheden har været noget større, end beregnet, er sikkert. Den maa gives et tillæg, dels for de tiendefrie gaarde, dels for det hommelkorn, som ikke er medregnet i den avling, hvorefter den faste tiende blev reguleret, dernæst for husmændenes avling, som neppe har været medregnet under den avling, hvorefter tienden bestemtes. Men desuden er selvegaardbrugernes avling, idetmindste af byg og blandkorn, formodentlig ansat noget for lavt. Det maa her tages i betragtning, at agerbruget maa være blevet noget forbedret i tidsrummet 1665—1723.

Den tilstand, hvori jordbruget befandt sig i midten af forrige aarhundrede, da de første beskrivelser over denne næringsvei forfattedes, var vistnok saa mislig, at man kunde fristes til den tanke, at den tidligere i teknisk henseende havde været omtrent stillestaaende. Imidlertid bære disse beskrivelser selv vidnesbyrd om, at der idetmindste fra aarene 1750 havde været nogen fremgang. I virkeligheden har der vel altid fundet nogen udvikling sted ogsaa i denne bedrift. Strøm forklarer i sin beskrivelse over Søndmøre 1769, I, 330—331, at jordbruget i denne egn var forbedret i de sidstforløbne 100 aar. Netop forhandlingerne om den Deichmannske matrikul afgive et høist mærkeligt, hele riget omfattende vidnesbyrd i samme retning. I protokollerne over de ovenfor side 31 omtalte møder,

Digitized by Google

direktørerne og de kommitterede for de forskjellige landsdele holdt i Kristiania, Trondhjem og i Aurdals præstegaard, findes følgende udtalelser: «Konge- og kirketienderne angaaende, da «som det er bekjendt, tiendesvigen overmaade haver taget over-«haand, saa at naar gamle tiendemandtaller lignes og konfere-«res imod de yngre, befindes, at i formaals tider er betalt langt «mere end nu, da dog en stor del af gaardene mærkelig siden «ved rødninger ere forbedrede, til og med fast overalt «bonden veed nu bedre at dyrke sit sædeland end udi «formaals tider,'— — —[1])

Naar dette haves for øie, maa der spørges, hvorfor opgaverne fra 1723 ikke ere blevne høiere. At den avling, der ved matrikuleringen antoges som gaardenes gjennemsnitlige, skulde tjene til grundlag for reguleringen af deres tiende, har da sikkerlig baade bidraget til at gjøre almuens opgaver ganske upaalidelige, og udøvet et tryk paa kommissærerne. Sognepræsterne vare jo vistnok tilstede, deltoge i matrikuleringsforretningen af 1723 og underskreve protokollerne, og da det i høi grad var til fordel for dem, at tienden ikke blev sat for lavt, skulde man tro, at dette ikke i almindelighed kunde finde sted. Men denne slutning vilde være feilagtig. En afgift, som ikke blot i navnet, men ogsaa i virkeligheden udgjorde 10 % af bruttoavlingen, blev mere, end jordbrugerne kunde bære i et land, hvor naturen er saa ugunstig for jordbruget som i Norge, og det saameget mere, som bedriften dengang stod paa et lavt udviklingstrin, og jordbrugerne havde at udrede andre trykkende skatter. Dette maa matrikuleringskommissionerne sikkerlig have forstaaet og taget hensyn til. Det antydes flere steder, at de komiterede ved tiendereguleringen eller, — hvad der kom ud paa det samme, — ved ansættelsen af avlingen have taget hensyn til, hvad almuen kunde taale at udrede i tiende. Dette var navnlig tilfældet i Fosen. Ligeledes i Strinden, hvor det forbeholdtes, at den fattige almue maatte nyde nedsættelse i store uaar. Endvidere maa det erindres, at de komitterede i nogle landsdele væsentlig have holdt sig til tienden, saaledes som den var ydet i gjennemsnit for de sidst forløbne 10 aar. Man kunde maaske falde paa den tanke, at kommissærerne i overenssemmelse med den hos almuen gjængse og fra gammel tid rodfæstede anskuelse have bestemt tienden efter nettoavlingen.

---

[1]) Taget af protokollen fra Aurdal, jfr. Thaarups arkiv II, 410.

Digitized by Google

Det maatte jo, som sorenskriver Arentz i sin beskrivelse over Søndfjord (Top. Journal, hefte 32, side 74), meget rigtig bemærker, egentlig siges, at der allerede foregaaende aar var ydet tiende af saakornet. Hvis denne opfatning var bleven herskende i praxis, vilde man finde den virkelige bruttoavling ved at lægge sammen den i 1723 bestemte tiendes tidobbelte beløb og udsæden. Man vilde da faa følgende bruttoavlinger i runde tøndetal:

	Hommelkorn.	Byg.	Blandkorn.	Havre.	Tilsammen.	For hver indvaaner,
1665:	18 000	150 000	149 000	435 000	752 000	1,8
1723:	18 000	195 000	184 000	752 000	1 149 000	2,3
1835:	117 000	486 000	323 000	1 278 000	2 204 000	2,1
og fold:						
1665:	6,4	4,73	3,56	2,96	3,36	
1723:	7,2	5,04	4,13	4,11	4,27	
1835:	7,0	5,94	5,92	4,83	5,28	

Bruttoavlingen for 1723 beregnet paa denne maade vilde imidlertid aabenbart blive for høi. Foldene af havren vilde sandsynligvis være noget for høie. Vel maa de i 1665 muligvis have været over 2,96, men selv om man sætter dem f. ex. til 3,25 voxer stigningen til 4.11 betænkeligt. Afgjørende er det i ethvert fald, at den paa hver indvaaner i landdistrikterne faldende bruttoavling af korn dog umulig kan have været høiere i 1723 end i 1835. Den maa udentvivl have været adskilligt større i sidstnævnte aar. Herimod kan man ikke paaberaabe sig, at en del af agerlandet i 1835 anvendtes til poteter, thi den indskrænkning, kornavlingen herved led, maa være mere end opveiet ved de fremskridt, korndyrkningen imidlertid havde gjort, gjennem indførsel af bedre redskaber, høstpløining til vaarsæd, den befrielse for ugræs, omvexling af korn og poteter medførte osv.

Tør det antages, at landdistrikternes folkemængde i 1723 var omtrent 490 000, saa bliver spillerummet mellem de mængder, til hvilke deres bruttoavling kan ansættes, ikke saa særdeles stort. Den kan ikke have været mindre for hver indvaaner end i 1665, følgelig ikke under det i tabellen opførte beløb 880 000 td. Den kan ikke have været større for hver indvaaner end efter opgaverne i 1835, følgelig ikke mere end 1 000 000 td. Sandsynligvis har en gjennemsnitsavling i aarene 1720—30 ikke været stort mindre end sidstnævnte tal, thi som det erindres, ere opgaverne fra 1835 vistnok noget for lave.

Digitized by Google

Formodentlig kommer man sandheden nogenlunde nær ved at ansætte bruttokornavlingen:

i 1665 til 800 000 td.
- 1723 » 1 000 000 »

Om avlingernes bygværdi er det endnu vanskeligere at udtale sig. Den i tabellen opgivne nettoavling fra 1665 giver 0,87 td. bygværdi for hver indvaaner. Regnes bruttoavlingen til 800 000 i stedet for til 752 000 td, kan nettoavlingens bygværdi for hver indvaaner sættes til 0,93 td., Ved første øiekast synes det jo overmaade usandsynligt, at agerbruget ikke skulde have leveret større bidrag til befolkningens aarlige brødføde, al den stund et menneskes aarlige behov i gjennemsnit for børn og voxne ansættes til 2²/₃ td. bygværdi. Tingen var let at forklare, hvis det kunde paavises, at kornindførselen her til landet dengang var saameget større. Men saaledes forholder det sig neppe. Om indførselens størrelse er det vistnok vanskeligt at have nogen mening. Man har nemlig faa og spredte officielle opgaver derover. Disse ere desuden maaske endog meget for lave. Tør man tro gamle sagn, blev der i forrige aarhundrede indsmuglet betydeligt endng af kornvarer. I gjennemsnit for aarene 1722—1726 (begge incl.) skal der efter toldlisterne til Kristiania kun være indført 40 885 td. kornvarer, hvoraf over halvdelen malt, se Kraft, I, 225. Herved maa dog bemærkes, at det neppe var noget stort landdistrikt, som fik sin korntrang afhjulpen i Kristiania.

Fra senere tider haves fuldstændigere efterretninger. Om kornindførselen til Norge i gjennemsnit for aarene 1730—1740 og for aarene 1775—1784 har professor Falbe Hansen velvilligt meddelt forfatteren en del høist værdifulde oplysninger, der i sin tid ere samlede af det dansk-norske monarkies generaltoldkammer og siges at være udarbeidede med megen nøiagtighed [1]). Professor Falbe Hansen har hentet dem fra en forestilling af 26 mai 1788 til kongen. Generaltoldkammeret ledsagede dem med den bemærkning, at opgaverne paa grund af smugleriet ere lidt mindre end den virkelige indførsel, men an-

---

[1]) Selve de nedenfor meddelte resultater frembyde vistnok enkelte uoverensstemmelser, men disse ere saa smaa, at de kunne sættes ud af betragtning.

Digitized by Google

tog, at feilen for aarene 1775—1784 ikke var ret stor, derimod for aarene 1730—1740 mulig lidt større. Det siges udtrykkeligt, at Norges landbrug var gaaet godt fremad i tidsrummet 1775—1784.

Opgaverne ere meddelte i tre rækker, en for indførselen fra fremmede steder, en anden for indførselen fra indenlandske steder, det vil sige Danmark og Hertugdømmerne, og en tredie for den samlede indførsel.

Den aarlige gjennemsnitsindførsel opgives for aarene 1730—1740.

til hele riget:	fra fremmede steder. Tønder.	fra indenlandske steder. Tønder.	Tilsammen. Tønder.
Hvede	4 294	2 708	7 002
Rug	23 249	43 026	65 275
Byg	6 824	37 561	44 385
Havre	357	4 923	5 280
Malt	12 440	111 404	123 844
Meel	2 527	59	2 586
Gryn	629	2 147	2 776
Tilsammen	50 320	201 828	252 148
Heraf til det søndenfjeldske:			
Hvede	20	2 293	2 313
Rug	669	40 776	41 445
Byg	104	36 461	36 565
Havre	81	4 656	4 737
Malt	932	100 309	101 241
Meel	853	34	887
Gryn	127	1 939	2 066
Tilsammen	2 786	186 468	189 254
og til det nordenfjeldske:			
Hvede	4 274	414	4 688
Rug	22 581	2 251	24 832
Byg	6 720	1 099	7 819
Havre	275	267	542
Malt	11 509	11 095	22 604
Mel	1 673	25	1 698
Gryn	503	108	711
Tilsammen	47 535	15 359	62 894

Digitized by Google

For aarene 1775—1784: til hele riget:	fra fremmede steder. Tønder.	fra indenlandske steder. Tønder.	Tilsammen. Tønder.
Hvede	4 243	9 450	13 693
Rug	74 512	106 094	180 606
Byg	28 976	177 500	206 476
Havre	5 458	49 963	55 421
Malt	27 013	131 826	158 839
Mel	2 366	1 387	3 753
Gryn	678	12 120	12 798
Tilsammen	143 246	488 340	631 586
Heraf til det søndenfjeldske:			
Hvede	232	6 264	6 496
Rug	22 600	91 507	114 107
Byg	6 470	124 943	131 413
Havre	1 923	33 594	35 517
Malt	57	102 205	102 262
Mel	217	963	1 180
Gryn	41	9 539	9 580
Tilsammen	31 540	369 015	400 555
og til det nordenfjeldske:			
Hvede	4 011	3 185	7 196
Rug	51 911	14 587	66 498
Byg	22 506	52 489	74 995
Havre	3 535	16 369	19 904
Malt	26 956	29 621	56 577
Mel	2 149	419	2 568
Gryn	637	2 582	3 219
Tilsammen	111 705	119 252	230 957

Kornindførselen til hele riget skulde altsaa være stegen med 150, til det søndenfjeldske med 112 %, til det nordenfjeldske derimod med hele 262 %. Man fristes til at tro, at smuglingen i sidstnævnte landsdel 1730—1740 har været stærkere end i det søndenfjeldske.

Naar man vil forsøge at gjøre sig rede for kornforbruget i foregaaende aarhundreder. saa maa da for det første gjenkaldes i erindringen, hvad før er oplyst, nemlig at nettoavlingens bygværdi endnu i 1835 ikke var mere end 1,15 td. for hver af landdistrikternes indvaanere eller for hver af hele rigets indvaanere kun 1,05, medens bygværdien af den gjennemsnitlige indførsel af kornvarer i aarene 1831—35 kun var

Digitized by Google

0,77 td. Det vil sige det aarlige forbrug for hvert af rigets indvaanere var i 1835 kun 1,82 td. bygværdi. Dernæst maa man betænke, at saafremt folkemængden er ret beregnet og den brugte maalestok for hommelkornets og havrens reduktion til bygværdi rigtig, saa kan man ikke faa frem en høiere bygværdi for hver indvaaner uden ved antage, enten at der avledes flere fold, eller at udsæden var større, eller at den bestod af meget mindre havre, og meget mere byg og rug, end tabellerne opvise. Efter de meddelte oplysninger kan der imidlertid neppe i nogen af disse henseender klæbe saa store feil ved de fremkomne resultater, at en berigtigelse vilde medføre nogen væsentlig forøgelse i nettoavlingens bygværdi, Derimod er det vel tvivlsomt, om den hos os gjængse maalestok for reduktion af andre kornsorter til byg er rigtig [1]). Professor Worm-Müller erklærede paa forespørgsel, at der ikke var anstillet tilstrækkelige videnskabelige undersøgelser til at bestemme næringsværdien af de forskjellige kornsorter. Han lovede at tage sagen for sig, men døden hindrede ham desværre fra at opfylde dette løfte. Et erklærede han dog strax at kunne udtale, nemlig at havren maatte have adskilligt større næringsværdi end ½ tønde byg, naar den brugtes ved siden af nogenlunde rigelig animalsk næring. Dette maa vistnok i det store taget have været tilfældet med de foregaaende aarhundreders landbefolkning. Beretningerne om, hvormeget de selv fortærede af sine fedevarer, lyde vistnok temmeligt forskjelligt fra forskjellige distrikter og i de forskjellige kilder [2]). Men om de end fodrede sine husdyr daarligt, maa dog det store antal, de holdt deraf endog i sletbygderne have givet et meget væsentligt tilskud til deres livsophold. Hvad Kraft i 1820 (Top. besk. I. 566—567) siger om Østerdalen: «Forbruget af korn er her, «hvor man avler og spiser saa megen ost, smør og melk, betyde«ligt mindre end i de gode kornbygder, og det er utroligt, hvor «lidet der forbruges af korn i de strenge økonomers husholdning,» har i forrige aarhundrede havt en langt videre anvendelse.

---

[1]) I den svenske statistik bruges en anden reduktionsmethode, men heller ikke denne kan gjøre fordring paa nogen almen gyldighed, idet den ifølge 1877 aars svenske jordbrugsstatistik, side 8, er hentet fra Stockholms kornpriser i de forudgaaende 10 aar

[2]) Hoff siger i sin beskrivelse over Id, at man sjeldent saa en kalv eller et lamført fra dette præstegjeld til byen for at sælges. Fra Berg kom større forsyning. Top. Journal, hefte 7, side 69 og hefte 10, side 5.

Digitized by Google

Endelig maa erindres, hvor stort tilskud til føden, fiskerierne gav vore kystbygder. Island frembyder et slaaende bevis paa, hvorlidet korn man under saadanne forhold kan hjælpe sig med[1]).

Efter de fremkomne opgaver og beregninger skal agerbruget have staaet forholdsmæssigt lavt i egnene rundt omkring Kristianiafjorden. Paa de tre amter, Smaalenene, Akershus samt Jarlsberg og Larvik faldt i 1875 27 % af hele rigets udsæd, og 28 % af dets avling, ligesaavel efter dennes tøndetal som efter dens bygværdi. I 1665 udgjorde disse amters udsæd vistnok 23 % af rigets, altsaa forholdsvis ikke meget mindre end i nutiden, men deres bruttoavling i 1665 skal kun have udgjort 21 % og denne bruttoavlings bygværdi kun 18 % af rigets. I 1723 skulle forholdene have været noget bedre. idet deres udsæd var 27 %, bruttoavlingen 23 % og dennes bygværdi 20 % af rigets. Disse tal bestyrke hinanden og finde desuden støtte i andre vidnesbyrd, af hvilke vi allerede have anført flere. Hertil kunne føies de opbevarede efterretninger om den maade, hvorfiaa jorden dengang blev dreven. Som i matrikuleringsprotokollen for Tønsberg len 1665 anført, var det sædvanligt, at to tredjedele af jorden tilsaaedes hvert aar, medens kun en trediedel hvilede. Der vexledes aldrig med ager og eng. I 1772 siger J. Müller i sin beskrivelse over Jarlsbergs provsti, at jordbruget i denne egn for en 30—40 aar siden havde været meget slet. Den samme driftsmaade var sædvanlig ogsaa paa den anden side af fjorden. Endnu i 1779 blev i Spydeberg ²/₃ af Agerlandet tilsaaet, medens ¹/₃ laa i Træde. (Wilse, beskrivelse over Spydeberg, side 177). I Rakkestad sorenskriveri synes det, som om man tidligere havde brugt at besaa al ager hvert aar, se Bassøe Topografisk Journal, 18de hefte, side 27, hvor han roser sig af, at han begyndte med at holde ¹/₃ af ageren i træde. Saaledes har forholdet ogsaa været i Lier 1761, se Essendrops beskrivelse, side 49. Udsæden var, som vi have seet, for den allerstørste del havre og meget betydelig i forhold til folkemængden.

Uagtet man formodentlig udsaaede noget mere paa maalet

---

[1]) Ifølge Thaarup Det danske Monarchies statistik, VI, tabellen side 480 iudførtes der til Island i gjennemsnit for aarene 1763—1786 5 637 td. korn, 11 466 td. meel, 141 td. malt og 484 sk℔ brød. Folkemængden var dengang omtrent 46 000 mennesker og kornavl fandt, som bekjendt, ikke sted paa øen.

Digitized by Google

end nu tildags, har agervidden altsaa været stor, hvorfor man holdt mange heste. Hesteholdet udgjorde baade i 1665 og 1723 22 %, i 1875 21 % af hele rigets. Antallet af husdyr var vistnok stort, og det hvad enten man sammenligner den daværende tilstand i disse amter med den daværende tilstand i rigets samtlige landdistrikter eller med den nuværende tilstand i de samme amter. Der faldt paa hver 10 indvaanere

		Heste.	Storfæ.	Smaafæ.
i samtlige landdistrikter	1665:	1,8	11,3	13,6
	1875:	1,0	6,8	13,5
i de nævnte 3 amter	1665:	2,6	11,0	10,5
	1875:	1.2	5,8	2,2

Tiltrods for det store antal husdyr har ageren dog i disse egne været gjødslet svagt. Det var først langt senere, man lærte at tage ordentlig vare paa gjødselen og at anvende den ret.

Amtmand Theiste siger vistnok i den før citerede reiseberetning, at ageren paa Follo gjødsledes hver 6te eller 8de aar, men i Spydeberg blev efter Wilses beretning kun 1/12 og i Rakkestads sorenskriveri efter Bassøes beretning kun 1/10 af ageren aarlig gjødslet. Den velbekjendte udpiskning af store agervidder med havresæd fandt saaledes sted paa en meget hensynsløsere maade, end man har seet i dette aarhundrede. Naar hertil kom, at der gjordes lidet for at befrie ageren fra skadeligt vand, at man ikke høstpløiede den ager, som havde været saaet samme aar, og pløiede slet, saa var det undgaaeligt, at man fik yderlig ringe afgrøder. I fjeld- og fjordbygderne, hvor man ikke havde mere ager, end man kunde gjødsle, maatte foldene være bedre. Men heller ikke der kunde de blive som nu, da man passer sin gjødning og behandler ageren bedre samt desuden vexler med korn og poteter. Mindst forskjel i udbyttet har der vel været i de egne, hvor man i fortiden spadede sin ager.

Til slutning ville vi forsøge at samle de fremkomne resultater i deres hovedtræk og sammenligne dem med den officielle statistik for 1835. Paa hver opsidder skal der være faldt:

Aar.	Heste.	Hornkvæg.	Smaafæ.	Td. korn. Udsæd.	Avling.
1665:	1,28	8,57	9,79	3,92	14 %
1723:	1,19	7,74	9,82	4,00	14,88
1835:	1,12	6,40	12,35	4,23	21,35

Digitized by Google

Denne sammenstilling tjener til bestyrkelse af den forhen udtalte tanke, at antallet af smaafæ i de to førsta aar sandsynligvis har været større end opgivet.

En gaardbruger skal i hine tider have havt i gjennemsnit næsten ligesaa stor udsæd som en gaardbruger i 1835, men forskjellen har vel været noget større, end de nysanførte tal vise.

Af den hele landbefolkning udgjorde gaardbrugerne i 1665 14 %, i 1723, 13,7, i 1835 kun 9,7 %. Blandt den øvrige landbefolkning var der i sidstnævnte aar vistnok forholdsvis flere sømænd og haandværksfolk, men det er alligevel utvivlsomt, at gaardbrugerne i 1665 og 1723 have havt forholdsvis færre medarbeidere i sit jordbrug. Dette var i høi grad tilfældet med et slags medarbeidere, nemlig de jordbrugende husmænd. Af dem gaves der i 1723 kun 2 for hver 11, i 1835 2 for hver 4 gaardbrugere. I 1743 var mangelen paa tjenestefolk, som vi have seet meget følelig. Formodentlig maa den have været tilstede allerede i 1723. Klagen er nemlig meget ældre.

Havde gaardbrugeren i dette aar og i 1665 mindre tjenerhjælp, saa havde han mere hestehjælp. Det store hestehold var en nødvendig betingelse for, at der skulde kunne saaes saameget korn, uden høstpløining og med slette redskaber. Tiltrods for sin store udsæd har gaardbrugeren i 1665 og 1723 ikke avlet mere end 65 à 70 % af det korn, han avlede i 1835, og han havde ingen potetesavling ved siden deraf. Derimod havde han formodentlig ligesaameget smaafæ som i 1835 og 20 à 30 % mere storfæ.

Husdyrstellet havde i mellemtiden neppe gjort store fremskridt, og det er derfor sandsynligt, at en gaardbruger i 1665—1723 producerede i det mindste ligesaameget fedevarer som i 1835.

Og af hvad han producerede, har han vistnok forbrugt en større brøkdel i sin egen husholdning. For det første trængte han til mere suul, da han avlede mindre korn. Dernæst havde han mindre opfordring til at sælge, da priserne paa fedevarer og husdyr vare meget lave. Ifølge landskyldstaxterne af 1685 kostede en ko 9 kroner 60 øre, en sau eller en ged 2 kroner, 1 mark smør 10 øre, 1 mark ost 4 øre, 1 bismerpund talg 2 kr. 13 øre. En af de smaa udgangerheste i Stavanger amt kostede ifølge Amtmand de Fines beretning i 1743 9 à 13 kroner, de bedste heste 32 à 40 kroner. Almindelige heste, som opaledes paa Romerike, kostede, naar de ikke var dygtige til kavalleritjenesten, ifølge foged Gamborgs beretning, 25 à 32 kroner.

Digitized by Google

Ved bedømmelsen af bøndernes økonomiske tilstand maa det endelig tages i betragtning, at forskjellen mellem et meget godt og et meget daarligt aar sikkerlig har været adskilligt større end nu for tiden eller endog i 1835. Byg og havre synes i rigtig gode aar dengang at have givet fold, som ogsaa vor slægt vilde finde ganske tilfredsstillende. Men de os leverede historiske efterretninger tyde paa, at avlingerne i uaar have været uslere end i nutidens daarligste aar. Dette er i sig selv meget rimeligt. I nogen grad maa jordbrugets fremskridt baade i agerbrug og engdyrkning have hjulpet til at formindske virkningerne af uheldigt veirligt. Det omtales vistnok, at de gode aars overskud har været gjemt til hjælp i slette aar, og opbagningen af fladbrød har, som bekjendt, været et middel hertil. Men det har været faa bygder, som endog i gode aar have havt noget overskud over deres eget forbrug, og selv i disse har dog en hel del af overskuddet som oftest været solgt i form af malt eller brændevin.

I mange bygder, som i almindelighed avlede for lidet til eget behov og altsaa maatte kjøbe, gaves der dog nogle gaarde, hvis avling i gode aar var mere end tilstrækkelig. De kunde saaledes samle oplag til eget brug i slette aar og have vel som oftest gjort dette. Men de opsparede forraad kunne tilsammentagne neppe have været store i forhold til landdistrikternes hele forbrug af korn, og det uagtet dette forbrug sikkerlig i de fleste bygder, selv i gode har, har været holdt inden knappe grænser. Under denne forudsætning har forbruget i slette aar taalt liden yderligere indskrænkning. Da man ikke havde poteter, blev mangelen paa vegetabilske fødemidler i uaar saaledes dobbelt følelig. At kjøbe og hente korn fra byerne eller fjernere bygder blev baade paa grund af handelens og veienes lave udviklingstrin meget kostbart, især for indlandsbygderne. Udenfor fiskerdistrikterne blev det da som oftest sin besætning af husdyr, bonden i uaar maatte ty til, enten ved at slagte og spise, eller ved at sælge dem. Hertil maatte han tage sin tilflugt, endog i de bedre kornbygder, saaledes efter Wiels vidnesbyrd endog paa Ringerige. Indtraf der efter hinanden flere uaar baade paa korn og hø, saasom i 1740—42, blev virkningerne forfærdelige. Landalmuen rammedes da af en nød og elendighed, hvorom man nu vanskelig kan gjøre sig den rette forestilling.

Digitized by Google

Nærværende afhandling er bleven til under mange og langvarige afbrydelser, uden at jeg dog er naaet til at gjennemarbeide emnet saa godt og fuldstændigt, som jeg kunde have ønsket, men jeg kan nu ikke ofre mere tid derpaa. Til lettelse for dem, som muligens maatte ville føre undersøgelsen videre, ere alle forarbeider, navnlig sammendragene af matrikuleringsprotokollerne og tienderegnskaberne, nedlagte i rigsarkivet.

Digitized by Google

Digitized by Google

Indhold.

Side.

Digitized by Google

Digitized by Google

not catalogued

Studier over kornprisernes historie i Norge siden Amerikas opdagelse.

Af

T. H. Aschehoug.

(Med undtagelse af enkelte partier foredraget i den statsøkonomiske forenings møde den 23de marts 1888.)

I.

Af alle varer er det almindelige brødkorn den, hvis pris har størst interesse, og hvis prishistorie mest har tiltrukket sig videnskabens opmærksomhed. For det første har man været tilbøielig til at betragte kornpriserne som en brugbar maalestok for pengenes værdi, idet man har ment, at denne i gjennemsnit for længere perioder bevæger sig nogenlunde nøiagtigt i modsat forhold af kornpriserne, altsaa falder i samme forhold som disse stiger, og omvendt. Under enhver omstændighed er det blandt alle varepriser kornprisen, som er af størst betydning for den lavere arbeidsklasse, og som, hvis man kjender dennes pengearbeidsløn, afgiver det bedste bidrag til at bedømme arbeidsklassens økonomiske stilling. Endelig frembyder den et hjælpemiddel ved studiet af aarsvæksternes historie, ihvorvel man ingenlunde fra den omstændighed, at kornprisen er høi, med fuld sikkerhed kan slutte, at den foregaaende høst har været slet, eller omvendt. Dette er for Preussens vedkommende paavist i en fortjenstlig afhandling af Engel i »Zeitschrift der kön. preussischen statistischen Bureau« for 1861. For andre lande, navnlig de stærkt kornexporterende, saasom Ungarn, er slutningen sikrere.

Af disse grunde har man i mange fremmede lande i over hundrede aar arbeidet med at tilveiebringe de mest mulige oplysninger om kornpriserne.

Digitized by Google

Over kornpriserne i England foreligger der trykte sammenhængende opgaver ligefra aaret 1250. For tidsrummet indtil begyndelsen af forrige aarhundrede findes de fuldstændigst i det store værk, professor Thorold Rogers holder paa at udgive: »The history of agriculture and prices in England«, hvoraf der nu er udkommet 6 bind, og som meddeler en mængde høist interessante oplysninger om Englands økonomiske tilstand i aarene 1250—1700.

For Frankrige har man flere rækker af hvedepriser, navnlig de, som ere samlede af Garnier. Disse og nogle af de vigtigste andre oplysninger for Frankriges vedkommende ere meddelte og sammenstillede med de engelske priser i Tooke og Newmarch's bekjendte værk »History of prices«, sjette bind.

Fra mange forskjellige steder i Tyskland haves der lister over kornpriserne i forskjellige tidsrum. En del af disse er meddelte og bearbeidede af Helferich, nemlig i et større i 1843 trykt værk: »Von der periodischen Schwankungen im Werth der edlen Metalle«, og en afhandling i »Zeitschrift für die gesammte Statswissenschaft« 1858, hvilke i Tyskland gjælde som de bedste skrifter, man har om dette emne.

Særligen maa nævnes en række meddelelser af professor Bela Weiss (Földes) i »Statistische Monatsschrift der K. K. Statistischen Centralcommission«, Wien 1877, side 345—370 og 393—401, 1879, side 268—274, 1882, side 437—441, 1887, side 379—385 og 1888, side 203—211. Forfatteren søger her at give en saavidt mulig fuldstændig række af kornpriser i de forskjellige lande i det nittende aarhundrede, men han meddeler tillige ikke faa oplysninger om de ældre kornpriser, saaledes over priser paa alle slags korn i Nederlandene lige fra 1571 (hentede fra Laspeyres i »Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaft«, 1872). Endvidere giver han en righoldig oversigt over den herhen hørende literatur. Den udførligste literaturanvisning er forresten at søge hos Inama-Sterneg: »Die Quellen des historischen Preisstatistik«, Wien 1886.

Hos Weiss finder man ogsaa opgaver over kornpriserne i Finland fra 1801, i Sverige fra 1834—1874. Paa forespørgsel hos kyndige mænd er svaret, at der ingen samling foreligger af kornpriserne i Sverige før det nævnte tidsrum. Dette er et savn ogsaa for os nordmænd.

Af fremmede lande er det selvfølgelig Danmark, hvis kornpriser have havt den største betydning for os. Over disse

Digitized by Google

priser har man for tidsrummet indtil 1560 kun faa og spredte opgaver. Fra dette aar har man derimod sammenhængende aarlige opgaver, deriblandt næsten fuldstændige kapitelstaxter for Sjællands stift fra 1579. Disse opgaver ere meddelte og behandlede i tvende værker: W. Scharling: Pengenes synkende værdi, og Falbe-Hansen: Hvilke forandringer er der siden Amerikas opdagelse foregaaet i priserne paa Danmarks vigtigste frembringelser? Begge disse værker udkom i Kjøbenhavn 1869. Til grundlag for en sammenligning mellem kornpriserne i Norge og Danmark indtil 1650 meddele vi, at de i sidstnævnte land ere beregnede af professor Scharling i hans ovennævnte værk, side 250—251, og af professor Falbe-Hansen, side 58—59, saaledes pr. tønde:

Falbe-Hansen					Scharling		
I aarene	Rug	Byg	Havre	I gjennemsnit for alle 3 kornsorter	I aarene	Rug	Byg
	Kr. Ø.	Kr. Ø.	Kr. Ø.	Kr. Ø.		Kr. Ø.	Kr. Ø.
1508—1548	1,77	1,46	»,88	1,37	1500—1540	1,46	1,33
1550—1559	3,47	3,19	1,39	2,64	1552—1559	3,13	2,92
1560—1569	3,25	3,27	1,66	2,73	}		
1570—1579	2,63	1,97	1,25	1.95	}	4,38	3,58
1580—1589	3,92	4,00	2,00	3,31	}		
1590—1599	?	7,00	4,03	?			
1600—1609	5,05	4,03	2,23	3,77	1660—1610	5,75	5,03
1610—1619	4,88	4,50	2,71	3,03	1611—1620	5,83	5,00
1620—1629	7,53	5,27	3,28	5,36	1621—1630	10,04	7,04
1630—1639	6,72	5,42	3,04	5,06	1631—1640	7,54	6,17
1640—1649	6,52	5,03	2,78	4,78	1641—1650	8,29	6,54

II.

Allerede for mere end 40 aar siden begyndte jeg at samle paa opgaver over kornpriserne her i Norge. For tidsrummet indtil 1641 er det kun lykkedes mig at finde faa og spredte opgaver, og af disse ere flere vistnok ganske upaalidelige *). Jeg har ikke kunnet anvende megen tid paa undersøgelser og sandsynligvis vil en omhyggeligere gjennemgaaelse af gamle regnskaber bringe frem flere opgaver. Denne fattigdom paa kilder rækker længere hos os end i Danmark, nemlig til 1640. De oplysninger,

*) Dette er saaledes tydeligvis tilfældet med de i Dipl. Norvegicum VIII, no. 562 og 582 angivne kornpriser, hvorefter hr. Vincents Lunge opgjør sit mellemværende med erkebiskop Olaf Engelbrektsen.

Digitized by Google

jeg kan meddele, tør imidlertid være tilstrækkelige til at give et om end tarveligt, saa dog nogenlunde rigtigt begreb om kornpriserne indtil det tidspunkt, da den fra Amerika strømmende mængde sølv og guld begyndte at paavirke priserne i Danmark og Norge.

Ved en forordning af 29de juli 1632 blev det paabudt, at der i Norge ligesom i Danmark skulde sættes kapitelstaxter paa korn. De sattes indtil 1685 hvert aars 15de januar og efter priserne for det foregaaende aar. Den første norske kapitelstaxt, der er sat i aaret 1633, meddeler altsaa priserne for 1632. Efter forordningen af 5te februar 1685 blev kapitelstaxten sat hvert aars 20de november og bygget paa samme aars priser. Vi have saaledes to kapitelstaxter satte i 1685. Kapitelstaxterne fra 1632—1685 sattes i Akershus stift for hvert enkelt provsti. Fra 1685 af sattes de for det hele stift. Indtil 1816 skulde de sættes efter den i stiftsstaden gjældende høieste pris, hvilken bestemmelse dog, som vi senere skulle se, i alt fald til visse tider ikke er bleven strengt efterlevet. Ifølge loven af 1ste juli 1816 og senere love sattes kapitelstaxten efter gjennemsnittet af priserne i stiftets forskjellige byer og landdistrikter. Ifølge lovene af 20de juli 1824 og den nugjældende af 17de august 1848 bestemmes kapitelstaxten efter priserne for tidsrummet fra 1ste juli i det foregaaende aar til 30te juni i det aar, da taxten sættes. Der er saaledes adskillige afvigelser imellem de ældre og yngre kapitelstaxter med hensyn baade til de steder og de tidsrum, der komme i betragtning ved deres prisfastsættelser. For Sjælland sættes kapitelstaxterne ifølge rentekpr. 20de juni 1812 hvert aars 2den februar efter middelpriser for stiftets samtlige distrikter fra indhøstningen indtil underøvrighederne i løbet af januar maaned afgive sine indberetninger. Den norske kapitelstaxt, som sattes f. ex. 20de november 1867, bestemmes altsaa af priserne fra 1ste juli 1866—30te juni 1867, den danske kapitelstaxt, som sattes 2den februar 1867, bestemmes af priserne fra september 1866—januar 1867.

De i aarene 1634—1639 for Akershus stift satte kapitelstaxter have ikke været at finde. Derimod haves saadanne i en nogenlunde sammenhængende række for aarene 1640—1684. For tidsrummet fra 1685 kan der meddeles en næsten ganske fuldstændig række af kapitelstaxterne i samme stift, idet alene kapitelstaxten for aaret 1738 mangler. Derimod er det vistnok

Digitized by Google

umuligt at skaffe andet end spredte kapitelstaxter for de øvrige stifter for ældre tider, thi de protokoller, i hvilke de skulde søges, nemlig kapitelsbøgerne, ere for en stor del gaaede tabt, og de, som haves i behold, vise, at man ikke sjeldent har forsømt at indføre kapitelstaxterne i dem. For om muligt at finde dem, maa man altsaa gaa til kirke- og fogedregnskabernes bilage. Til saadant arbeide har jeg aldrig havt tid.

Ved benyttelsen af kapitelstaxterne er der adskilligt at bemærke. For det første er der spørgsmaal om, hvorvidt tønden er undergaaet nogen forandring. Efter al rimelighed maa man kunne gaa ud fra, at dette ikke er tilfældet. Dette hulmaal er ikke af norsk oprindelse, men indkommet fra Danmark. Ved Christian IV's reces af 1615, kap. 37, blev den sjællandske tønde erklæret som fælles maal for hele Danmark, og denne regel maa, efter hvad der ytres i Arnt Berntsens værk »Danmarks og Norges frugtbare herlighed«, bog II, side 58, og bog IV, side 485 og 514, været anseet som gjældende ogsaa i Norge, om end tøndens inddeling i skjæpper og sættinger var forskjellig i de forskjellige landsdele.

Dernæst maa det erindres, at de penge, hvori kornpriserne ere angivne, i tidernes løb have undergaaet mange og store forandringer, og at det for ældre tiders vedkommende ikke sjelden er vanskeligt at sige, hvormeget det som kornpris angivne pengebeløb vilde udgjøre i vore nuværende penge. Vor ældre sølvmynt eller papirpenge lydende paa sølvmynt er her reduceret til kroner og øre efter det værdiforhold mellem sølv og guld, hvorpaa pengelovene af 1873 og 1875 ere byggede. En speciedaler er altsaa for priser yngre end 1840 regnet til 4 kroner. Ved ældre prisers reduktion til kroner og øre følges de i Scharlings ovennævnte værk side 68—72 opstillede beregninger, der vistnok ere saa paalidelige, som de efter omstændighederne kunne blive.

I kapitelstaxten for Akershus stift sættes der særskilt taxt for landskylds- og for tiendekorn, og dette har været tilfældet ligefra 1633, alene med undtagelse af aarene 1686—1693, begge indbefattede. Tiendekornet er i regelen, skjønt i ældre tider ikke ufravigeligen, sat lavere end landskyldskornet. Tanken hermed har sandsynligvis oprindelig været, at tiendeyderen ikke var pligtig til at yde bedre korn end han avlede, og at tiendetageren derfor maatte lade sig nøie med, hvad dette ofte ringere korn var værd i penge, medens landskylds-

Digitized by Google

tageren altid kunde kræve godt korn. Indtil 1685 sattes derfor i slette aaringer tvende taxter for hvert slags tiendekorn, en for godt, en anden for raabjerget korn, og endnu sættes der i Kristiania, Hamar, Trondhjem og Tromsø stifter altid særskilt taxt paa let byg og let havre, i de to sidstnævnte stifter tillige paa rug, som ikke er tjenlig til udsæd*). Allerede i en meget lang aarrække er kapitelstaxten imidlertid bleven sat saaledes, at tiendekornets taxt bestemmes efter de virkelige kornpriser, og at der for landskyldskornet gjøres et lidet tillæg. Som følge heraf er det taxten paa tiendekornet, der i denne afhandling bliver anført som kornpris.

Kapitelstaxterne for Akershus sætter pris underet for hvede, rug, torekorn og erter. Torekorn (torebyg) er ophørt at være gjenstand for dyrkning og salg. I det officielle schema for de indberetninger, som skulle afgives af magistraterne, fogder, præsterne og formandskaberne, paalægges det dem at opføre prisen med middeltallet af priserne paa de nævnte kornsorter eller saamange af disse, som ere bekjendte. Man skulde saaledes tro, at dette middeltal maatte blive betydeligt høiere end prisen paa rug, og at man altsaa ikke kan sammenstille de under denne rubrik anførte tal med priserne paa rug i de kapitelstaxter, hvor denne har en særskilt rubrik, f. ex. for Bergens, Trondhjems eller Sjællands stifter. I virkeligheden have dog hvede- og ertepriserne i tidligere tider aabenbart ingen indflydelse havt paa hin rubrik i Akershus stifts kapitelstaxter, idet prisen der undertiden er sat lavere end den var for rug i selve stiftsstaden. Ogsaa i den senere tid er prisen paa rug i virkeligheden væsentlig bestemmende for rubrikken. Herom overbeviser man sig let ved at sammenholde kapitelstaxterne for Kristiania og Bergens stifter. I det sidste af dem sættes særskilt pris paa hvede og paa rug. Vistnok er denne noget mindre end fællesprisen paa hvede, rug og erter i Kristiania stift, men forskjellen er ikke stor, og den kan maaske forklares af andre aarsager. En nærmere undersøgelse af de i Kristiania stifts landdistrikter indkomne prisopgaver tyde paa, at de allerfleste af dem kun tage hensyn til rugpriserne, formodentlig fordi hverken erter eller hvede i ufor-

*) Formodentlig ere disse satser nu uden praktisk betydning. Saavidt vides, gives der nemlig ikke gaarde, hvis tiende er sat til letbyg eller lethavre.

Digitized by Google

malet stand i bemærkelig grad er gjenstand for salg i landdistrikterne.

Hvorvidt kapitelstaxterne paa korn give et paalideligt udtryk for de virkelige kornpriser, er et spørgsmaal, hvorom der fra et almindeligt standpunkt er vanskeligt at sige andet, end at deres paalidelighed vistnok er mindre, jo ældre de ere. Under enhver omstændighed er man nødt til at bygge sine undersøgelser om kornpriserne paa dette materiale, thi andet, tilstrækkeligt og bedre haves ikke for ældre tider. Endogsaa for senere tid vække disse taxter vistnok betænkeligheder. Gjennemgaar man nemlig prisopgaverne fra de forskjellige autoriteter, saa viser der sig undertiden saavel mellem opgaverne fra de civile, geistlige og kommunale autoriteter i samme egn som mellem opgaverne fra nabodistrikter med samme produktions- og kommunikationsforhold store og paafaldende afvigelser. Imidlertid maa dog de herved fremkaldte tvivl ved nærmere betragtning vige. Vistnok fyldestgjøre disse opgaver ingenlunde de strengeste fordringer. Det sande udtryk for gjennemsnitsprisen for en vis kornart for et givet tidsrum og et givet distrikt kan man først faa gjennem opgaver over, hvilke mængder der i dette tidsrum ere solgte paa hvert sted, og til hvilken pris hvert solgt parti er udbragt. Men saa nøiagtige opgaver kan man ikke tilveiebringe undtagen i alt fald for groshandelen i de stæder, hvor der er en kornbørs. At nu opgaverne over priserne i de forskjellige distrikter ere endog meget afvigende, kan ved nærmere betragtning ikke vække nogen betænkelighed med hensyn til opgavernes troværdighed; thi en saadan forskjel maa der være, dels paa grund af forskjellen i transportforholdene, dels paa grund af forskjel i det solgte korns godhed, dels paa grund af en forskjel i den tid, hvori de fleste salg ere foregaaede. Man har et bevis herpaa i Tydskland, hvilket land udmærker sig ved den omhu, hvormed det behandler sin prisstatistik. I det keiserlige statistiske bureaus Monatshefte for marts 1888, side 4, findes opgaver, hvorefter det viser sig f. ex., at hvedepriserne i 15 større tyske byer i marts 1887 opviste afvigelser fra 203 i Stuttgart til 125 i Danzig, og at rugpriserne varierede fra 98 i Königsberg til 164 i Lindau osv. Deslige afvigelser forekomme stadigen. Til nærmere prøvelse af kapitelstaxterne i Kristiania stift meddele vi følgende oversigt over priserne pr. hektoliter i kroner og øre, saaledes som disse ere opgivne af geistligheden, underøvrig-

Digitized by Google

hederne og formandskaberne for aarene 1881—1887, og paa hvilke disse aars kapitelstaxter ere byggede.

Aar	Rug, hvede, torekorn og erter				Byg			
	Geistligh. priser	Øvrigh. priser	Formandsk. priser	Gjennemsnit	Geistligh. priser	Øvrigh. priser	Formandsk. priser	Gjennemsnit
1881	12,91	14,65	12,43	13,33	9,96	10,64	9.39	10, »
1882	12,53	14,21	11,96	12,90	9,46	10,04	8,98	9,49
1883	11,69	12,84	11,22	11,92	8,76	8,92	8,40	8,69
1884	11,44	12,47	10.88	11,60	8,68	8,77	8,34	8.60
1885	10,68	11,49	10,20	10,79	8,15	8,38	7.97	8.17
1886	9,53	10,47	8,97	9,66	7,57	7,60	7,29	7,49
1887	8,44	9,50	7.96	8.63	6,70	6,86	6,42	6,66
Tilsammen .	77,22	85,63	73,62	78,83	59,28	61,21	56,79	59,10
I aarligt gjennemsnit .	11,03	12,23	10,52	11.26	8,47	8.74	8,11	8,44

Aar	Havre				Gjennemsnit for alle tre kornsorter			
1881	5,92	6,19	5,75	5,95	9,60	10,49	9,19	9,76
1882	5,86	6,08	5,61	5,85	9,28	10,11	8,85	9,41
1883	5,37	5,25	5,17	5,26	8,61	9,00	8,26	8,62
1884	5,41	5,22	5,24	5,29	8,51	8,82	8,15	8,49
1885	5,46	5,32	5,16	5,31	8,10	8,40	7,78	8,09
1886	5,14	5,02	4,86	5,01	7,41	7,70	7,04	7,38
1887	4,64	4,65	4,33	4,54	6,59	7,00	6,27	6,62
Tilsammen .	37,80	37,73	36,12	37,21	58,10	61,52	55.54	58,37
I aarligt gjennemsnit .	5,40	5,39	5,16	5,32	8,30	8,79	7,93	8,34

Forholdet er altsaa, at de af formandskabet opgivne priser regelmæssigt ere de laveste, de civile underøvrigheders de høieste, medens geistlighedens ligge midt imellem. I gjennemsnit ere de civile underøvrigheders priser 4 à 5 pct. høiere end præsternes og 11 pct. høiere end formandskabernes. Forskjellen er mindst for havrens og størst for rugens vedkommende. Hertil bidrager det da udentvivl, at magistraterne i nogle byer ved ansættelse af den for rug, hvede og erter fælles pris tager hensyn til priserne paa hvede og erter.

Digitized by Google

Af denne regelmæssighed i forholdet mellem de fra de forskjellige autoriteter opgivne priser lader det sig vistnok slutte, at det af dem ved kapitelstaxtens sættelse uddragne middeltal ikke fjerner sig meget fra at være et udtryk for de virkelige priser.

Efter saaledes at have omhandlet kilderne for vore kornpriser, skulle vi meddele disse.

III.

De første opgaver man har over kornpriserne i Norge efter Amerikas opdagelse findes i Bergenhus kongsgaards regnskaber for aarene 1516—1518 *). I dette tidsrum var den forøgelse, Europas og navnlig Nordeuropas forraad af ædle metaller havde faaet fra Amerika, for liden til at faa nogen synderlig indflydelse paa priserne.

Prisen angives i disse regnskaber for en td. havre til 1 gylden, hvilket efter den der brugte beregning vil sige 12 skilling af hine tiders penge. Prisen paa byg angives til 1 mark, det vil sige 16 skilling. Herefter bliver prisen i Bergen i 1516—1518

paa 1 td. byg	2 kroner	50 øre,
1 — havre	1 —	87 —
i gjennemsnit for begge	2 —	19 —

Den næste brugbare opgave, vi have, findes i Akershus lensregnskaber for 1557—1558 og 1560—1561 **). Prisen paa blandkorn var i gjennemsnit for disse aar 33 skilling eller 2 kroner 90 øre pr. tønde. Antager man, at denne pris har staaet i samme forhold til priserne paa byg og havre som senere, nemlig i 1597—1608, saa skulde prisen i 1557—1561 været paa

1 td. byg	3 kroner	97 øre,
1 — havre	2 —	6 —

Dette resultat bestyrkes ved et brev fra aaret 1567 ***), som viser, at en tønde byg dengang i Vinje i Thelemarken ansaaes værd 1 speciedaler eller i vore nuværende penge 3 kroner 50 øre.

Efter regnskaberne for Akershus len for aaret 1597 samt aarene 1600—1608 var gjennemsnitsprisen paa

---

*) Hvitfeldt-Kaas, Norske regnskaber og jordebøger, I bind, s. 33 ff.

**) Norske samlinger I, 198.

***) Dipl. Norv. XI, no. 726.

Digitized by Google

1 td. rug	6	kroner	21	øre,
1 — byg	5	—	12	—
1 — blandkorn	3	—	74	—
1 — havre	2	—	66	—
gjennemsnit for rug, byg og havre	4	—	66	—

Efter Akershus stifts kirkeregnskaber for aaret 1630 var prisen for

1 td. rug	6	kroner	15	øre,
1 — byg	5	—	»	—
1 — havre	3	—	»	—
gjennemsnit for alle tre kornarter	4	—	72	—

For at give et begreb om kapitelstaxterne før 1685 meddeles næste side en tabel over de ældste af dem, nemlig de i 1633 satte kapitelstaxter fra 11 af Akershus stifts provstier. Det bemærkes, at dette aar maa have været i alt fald nogenlunde godt, da der ikke sættes særskilt taxt for raabjerget tiendekorn.

Beregnede i vore nuværende penge vare altsaa kornpriserne i 1632 i Akershus

1 td. rug	5	kroner	88	øre,
1 — byg	4	—	17	—
1 — havre	3	—	»	—
I gjennemsnit	4	kroner	35	øre.

I Sjælland vare de

for 1 td. rug	7	kroner	»	øre,
1 — byg	5	—	50	—
1 — havre	3	—	66	—
I gjennemsnit	5	kroner	39	øre

Muligheden af dette forhold mellem priserne i Sjælland og Akershus skal senere blive undersøgt.

IV.

Vi skulle dernæst i tabellarisk form meddele opgaver over kapitelstaxterne i gjennemsnit saavidt muligt for 10 aar for tidsrummene 1641 til 1800 samt fra 1821—1870, femaarsvis for aarene 1871—1885 og særskilt for aarene 1886 og 1887. I tidsrummet 1801—1820 var vort pengevæsen saa forstyrret, at kapitelstaxterne, i alt fald naar man tager dem tiaarsvis, eller endog kun femaarsvis, give liden veiledning om de virkelige kornpriser. For hvert af aarene 1821—1830 er speciedaleren

Digitized by Google

	Nedre Borge-syssel	Øvre Borge-syssel	Romerige	Hede-marken	Gud-brands-dalen	Valders	Hadeland	Brager-næs	Tønsberg	Brunla
	dl. mk. sk.	dl. mk. sk.	dl. mk. sk.	dl. mk. sk.	dl. mk. sk.	dl. mk. sk.	dl. mk. sk.	dl. mk. sk.	dl. mk. sk.	dl. mk. sk.
Landskyld										
1 skpd. korn, malt eller mel	3 2 »	3 2 »	3 2 »	—	—	—	—	3 2 »	3 » »	
1 td. byg	—	—	—	1 2 »	1 2 »	1 » »	1 2 »			
1 skpd. salt	—	—	—	—	—	—	—	2 » »	2 » »	
1 bpd. smør	1 » »	—	» 3 »	—	—	» 3 »	—	—	1 » »	1 » »
1 hud	1 » »	—	1 » »	1 » »	1 » »	1 » »	1 » «	1 » »	1 » »	1 » »
1 kalvskind	» » 4	—	—	» » 4	» » 4	—	» » 4	—	—	» » 4
1 faar	—	—	—	—	—	» 1 »				
1 bpd. fersk lax	—	—	—	—	—	—	—	—	1 » »	
1 tylvt hugne bord . . .	» 1 »									
1 skpd. næver	—	—	» 2 »							
1 koleie	» 1 »	» 1 »	» 1 »	» 1 »	—	» 1 »	» 1 »	» 1 »	» 1 »	» 1 »
1 pd. kornleie	» 1 »									
Tiende										
1 td. hvede, rug eller erter	1 2 »	1 2 »	—	1 2 »	1 2 »		—	1 2 »	1 1 »	1 2 »
1 td. byg	—	1 1 »	—	} 1 » »	1 » »	1 » »				
1 td. blandkorn	1 » »	1 » »	1 » »	}			—	1 » »	—	1 » »
1 td. havre	» 3 »	» 3 »	» 3 »	» 3 »	» 3 »		—	» 3 »	» 3 »	» 3 »

Digitized by Google

reduceret efter de i Tvethes Norges statistik side 192 opgivne middelskurser. For femaaret 1831—1835 er speciedaleren regnet til 3 kr. 12 øre, for femaaret 1836—1840 til 3 kr. 60 øre.

I tabellens sjette rubrik findes opgaver over de gjennemsnitlige priser efter Sjællands kapitelstaxter og i de to sidste rubrikker en sammenligning mellem disse og kapitelstaxterne for Akershus stift indtil 1863 og senere for Kristiania stift*). Det bemærkes, at de 10- og 5-aarlige gjennemsnit her ere tagne ved at sammenlægge de for hvert aar i perioden opstillede priser for hver kornart i species, tage middeltallet af dem og reducere dette til kroner, addere disse summer og dividere dem med 3. (Se tab. s. 93.)

V.

Det er allerede paapeget, at kornpriserne for aaret 1633 efter kapitelstaxterne skulde være høiere i Sjælland end i Akershus. Dette forhold gjentager sig mærkværdig nok oftere i den senere tid lige til 1710. At priserne paa rug og byg af samme godhed maa have været høiere i Norge end i Danmark, flyder med nødvendighed af begge landes naturlige forhold, og bekræftes af Arnt Berntsen, som i sin bog: «Danmarks og Norges frugtbare herlighed«, bog 2, side 206, udtrykkelig siger, at kornet i Norge gemeenlig var dyrere end i Danmark. Forfatteren, som skrev i 1656, var normand, men ansat som embedsmand i Danmark — og er altsaa et uforkasteligt vidne. Det kan saaledes ikke andet end vække tvivl om kapitelstaxternes paalidelighed, at priserne ifølge dem skulde have været høiere i Danmark end i Norge. Man kunde maaske ville forsøge at forklare denne synderlighed af den før paapegede omstændighed, at opgaverne gjælde tiendekorn, det vil sige det korn, som jordbrugerne selv havde avlet og skulde erlægge til konge, kirke og præst. Disse maatte altsaa lade sig nøie med det korn, bonden havde avlet, hvor slet dette end var. Denne forklaring slaar neppe til for aaret 1632, som var et godt aar, men er maaske noget mere antagelig for tidsrummet 1641—1650. For om muligt at komme nærmere efter, hvor-

*) Det er mit haab ved anden leilighed at kunne meddele de foreliggende kapitelstaxter fuldstændigt.

Digitized by Google

Kapitelstaxten pr. tønde tiendekorn i kroner og øre

Aarene	i Akershus eller Kristiania stift				i Sjællands stift	Forskjellen mellem begge stifters gjennemsnitspriser	
	Rug	Byg	Havre	Gjennemsnit for alle 3 kornsorter.	Gjennemsnit for alle 3 kornsorter.	i ører	i pct.
1641—1647 og 1649—1650	6,41	5,84	3,18	5,14	6,10	÷0,96	÷19
1651—1660	8,00	6,78	4,00	6,26	5,75	+0,51	+ 9
1661—1668	8,08	6,44	3,17	5,90	5,74	+0,16	+ 3
1673 og 1678—1680	5,69	4,67	2,61	4,32	4,87	÷0,55	÷13
1685—1700	6,28	5,39	2,97	5,08	5,52	÷0,44	÷ 8
1701—1710	6,31	5,02	2,72	4,68	4,96	÷0,28	÷ 6
1711—1720	7,54	6,14	3,08	5,59	5,35	+0,24	+ 4
1721—1730	7,47	5,93	2,94	5,45	4,67	+0,78	+17
1731—1740	7,55	6,32	3,19	5,70	4,48	+1,22	+27
1741—1750	7,96	6,38	3.38	5,91	4,76	+1,15	+24
1751—1760	7,86	6,50	3,98	6,11	5,27	+0,84	+16
1761—1770	10,05	7,12	4,31	7,16	6,17	+0,99	+16
1771—1780	12,60	7,17	4,75	8,14	6,14	+2,00	+33
1781—1790	11,05	7,55	5,18	7,93	7,40	+0,53	+ 7
1791—1800	12,57	8,31	5,16	8,68	8,12	+0,56	+ 7
1821—1830	11,63	8,77	5,33	8,57	5,03	+3,54	+70
1831—1840	15,01	10,85	6,44	10,77	6,03	+4,74	+79
1841—1850	16,20	11,80	6,65	11,55	7,09	+4,46	+63
1851—1860	20,66	13,65	7,86	14,06	10,03	+4,03	+40
1861 - 1870	18,70	13,96	8,05	13,57	10,44	+3,13	+30
Femaarene 1871—75	18,33	13,90	9,88	14,04	12,21	+1,83	+15
— 1876—80	17,42	13,53	8,55	13,17	11,36	+1,81	+16
— 1881—85	16,83	12,49	7,68	12,33	10,37	+1,96	+19
Aaret 1886	13,43	10,41	6,96	10,27	7,88	+2,39	+30
— 1887	12,00	9,26	6,31	9,19	8,46	+0,73	+ 9

ledes det forholder sig med den her omhandlede uoverensstemmelse, kunde man ville anstille en sammenligning med kapitelstaxterne for andre stifter i Norge. Det er imidlertid ikke mange saadanne, der hidtil ere fundne, og nogen synderlig oplysning er der ad denne vei i virkeligheden ikke at hente. Nedenfor sammenstilles de med kapitelstaxterne for Sjælland og Akershus, saaledes som de oprindelig ere noterede, nemlig i daler dansk kurant à 96 skilling.

Kapitelstaxter for		Sjælland	Akershus	Bergen	Trondhjem
1701	1 td. rug	1 dl. 64 sk.	2 dl. » sk.	?	2 dl. » sk.
	byg	1 — 56 —	1 — 48 —	?	1 — 72 —
	havre	» — 68 —	» — 60 —	?	1 — » —

Digitized by Google

Kapitelstaxter for			Sjælland	Akershus	Bergen	Trondhjem
1702	1 td.	rug	1 dl. 36 sk.	1 dl. 48 sk.	?	1 dl. 60 sk.
		byg	1 — 20 —	1 — 24 —	?	1 — 60 —
		havre	» — 64 —	» — 64 —	?	» — 64 —
1703	1 td.	rug	1 dl. 52 sk.	1 dl. 72 sk.	?	1 dl. 60 sk.
		byg	1 — 12 —	1 — 48 —	?	1 — 48 —
		havre	» — 80 —	» — 80 —	?	» — 84 —
1704	1 td.	rug	1 dl. 74 sk.	1 dl. 72 sk.	2 dl. » sk.	2 dl. » sk.
		byg	1 — 20 —	1 — 32 —	1 — 64 —	1 — 60 —
		havre	» — 72 —	» — 64 —	» — 80 —	1 — » —
1705	1 td.	rug	1 dl. 80 sk.	1 dl. 72 sk.	?	2 dl. » sk.
		byg	1 — 20 —	1 — 36 —		1 — 60 —
		havre	» — 72 —	» — 72 —		1 — 36 —
1706	1 td.	rug	1 dl. 64 sk.	1 dl. 72 sk.	1 dl. 64 sk.	1 dl. 84 sk.
		byg	1 — 32 —	1 — 32 —	1 — 64 —	1 — 84 —
		havre	» — 80 —	» — 68 —	1 — » —	1 — « —
1707	1 td.	rug	1 dl. 48 sk.	1 dl. 60 sk.	1 dl. 64 sk.	1 dl. 72 sk.
		byg	1 — 32 —	1 — 24 —	1 — 64 —	1 — 48 —
		havre	1 — » —	» — 64 —	1 — » —	1 — » —
1708	1 td.	rug	2 dl. 24 sk.	1 dl. 72 sk.	?	1 dl. 84 sk.
		byg	1 — 32 —	1 — 32 —	?	1 — 48 —
		havre	» — 80 —	» — 72 —	?	1 — » —
1709	1 td.	rug	4 dl. 32 sk.	2 dl. » sk.	?	4 dl. « sk.
		byg	2 — 64 —	1 — 72 —	?	2 — « —
		havre	1 — 32 —	1 — » —	?	1 — 12 —
1710	1 td.	rug	2 dl. 56 sk.	2 dl. 48 sk.	?	3 dl. 48 sk.
		byg	1 — 88 —	2 — » —		2 — 24 —
		havre	» — 80 —	1 — » —		1 — 12 —

De nærmeste aarsager til, at gjennemsnittet af kornpriserne i dette tidsrum efter kapitelstaxterne for Akershus var lavere end efter kapitelstaxterne for Sjælland, sees af disse oplysninger at have ligget dels deri, at havreprisen i Akershus var lavere end i Sjælland i aarene 1701, 1704, 1706, 1707, 1708 og 1709, dels og fornemmelig deri, at de bedre kornsorter i dyrtidsaaret 1709 var sat i saameget lavere kapitelstaxt i Akershus end i Sjælland. At havren virkelig i hine tider jevnlig kan have været dyrere i Sjælland end i Akershus, er slet ikke usandsynligt, thi de naturlige betingelser for havreavlen ere i det store taget neppe gunstigere i Sjælland end i Akershus,

Digitized by Google

og havre var dengang som nu hovedsæden her, medens den i Sjælland vistnok var af meget mindre betydning. Endnu den dag idag kan det derfor træffe, at havrepriserne ere høiere i Sjælland end i Akershus, saaledes var gjennemsnitskapitelstaxten for havre i de fem aar, 1881—1885, i Sjælland 7 kr. 98 øre, i Akershus 7 kr. 68 øre. Den anden og væsentlige grund, nemlig at de bedre kornsorter i dyre aar sattes meget lavere i Akershus end i Sjælland, kan alene forklares paa den ovenantydede maade, at det hjemmeavlede korn har været af meget ringere beskaffenhed. Under enhver omstændighed ligger heri en ganske væsentlig feil ved de ældre akershusiske kapitelstaxter som vidnesbyrd om de virkelige kornpriser.

Efter 1710 ere kapitelstaxterne i gjennemsnit for alle tre kornsorter altid høiere i Akershus end i Sjælland.

VI.

Vil man nu anstille en procentvis sammenligning mellem disse priser paa kornet i ældre og nyere tider, saa ligger det ved første øiekast nærmest at benytte de ældste opgaver som grundstørrelse og angive de følgende tiders priser som procenter af denne. Saaledes er man før sædvanligvis gaaet tilværks. Men fremgangsmaaden lider af den feil, at netop de ældste opgaver sandsynligvis ere de mindst paalidelige. Det er derfor bedst, saaledes som de før nævnte danske forfattere, Scharling og Falbe-Hansen, i sine senere arbeider over prisforholdene have gjort, at tage en opgave fra en nyere tid som udgangspunkt. I alt fald for Norges vedkommende er det hensigtsmæssigst at vælge dette i kornprisen for tiaaret 1841—1850, altsaa perioden umiddelbart før den forøgede tilstrømning af ædelt metal fra fremmede verdensdele, som bevirkedes ved opdagelserne af de rige guldleier i Californien og Australien, kunde øve nogen betragtelig indflydelse paa kornpriserne.

Sætter man altsaa kornpriserne i 1841—1850 lig 100, saa udgjorde efter de ovenfor meddelte opgaver

Kornpriserne i Norge:				I Danmark vare de:		
1516—1518	= 24	pct.	deraf.	27	pct.	(for 1508—1511)
1557—1560	= 33	»	»	38	»	(— 1550—1559)
1597—1608	= 40	»	»	53	»	(— 1600—1609)
1641—1650	= 45	»	»	86	»	
1651—1660	= 54	»	»	81	»	
1661—1668	= 51	»	»	81	»	

Digitized by Google

Kornpriserne i Norge:				I Danmark vare de:
1673—1680	=	38 pct.	deraf.	69 pct.
1685—1700	=	44 »	»	78 »
1701—1710	=	41 »	»	70 »
1711—1720	=	48 »	»	75 »
1721—1730	=	47 »	»	66 »
1731—1740	=	49 »	»	63 »
1741—1750	=	51 »	»	67 »
1751—1760	=	53 »	»	74 »
1761—1770	=	62 »	»	87 »
1771—1780	=	70 »	»	87 »
1781—1790	=	69 »	»	104 »
1791—1800	=	75 »	»	115 »
1821—1830	=	74 »	»	71 »
1831—1840	=	93 »	»	85 »
1841—1850	=	100 »	»	100 »
1851—1860	=	122 »	»	141 »
1861—1870	=	118 »	»	147 »
1871—1875	=	122 »	»	172 »
1876—1880	=	114 »	»	160 »
1881—1885	=	107 »	»	146 »
1886	=	89 »	»	111 »
1887	=	80 »	»	119 »

Grunden til de store afvigelser i disse to tabeller ligger for nogen del i den før paapegede omstændighed, at kornpriserne i tidsrummet 1630—1710 ifølge kapitelstaxterne oftere skulde have været høiere i Danmark end i Norge, dels og fornemmelig deri, at de i det tiaar, der er valgt som udgangspunkt, nemlig 1841—1850, vare 63 pct. høiere i Norge end i Danmark.

VII.

Allerede et flygtigt øiekast paa de meddelte tabeller viser, at kornprisernes bevægelse her i Norge har været meget ujævn. Vi skulle nu nærmere omhandle det første tidsrum efter Amerikas opdagelse. Det betegner sig ved en stærk stigning af priserne saavel i Norge som i Danmark. Fra begge lande flyde vistnok oplysningerne sparsomt, især for Norges vedkommende, men prisnoteringerne i Bergenhus kongsgaards regnskaber ere dog saavidt mange og samstemmige, at opgaverne synes at fortjene en vis tillid. Hertil kommer, at de bestyrkes ved prisopgaver fra fremmede lande. Hos Tooke og Newmarch er der meddelt opgaver over priserne paa en Winchester quarter

Digitized by Google

hvede i England og i Frankrige, beregnede i nuværende engelsk mynt. Derefter var prisen

	i England				i Frankrige			
1501—1510	5 sh.		9 pence		7 sh.		1 penny	
1511—1520	9	—	8	—	9	—	»	—
1521—1530	14	—	1	—	15	—	9 pence	
1531—1540	12	—	11	—	19	—	1	—
1541—1550	17	—	»	—	15	—	2	—
1551—1560	14	—	7	—	17	—	3	—
1561—1570	16	—	9	—	31	—	1	—
1571—1580	22	—	»	—	37	—	1	—
1581—1590	:1	—	4	—	33	—	4	—
1591—1600	31	—	11	—	71	—	3	—
1601—1610	29	—	6	—	29	—	3	—
1611—1620	34	—	4	—	29	—	2	—
1621—1630	37	—	5	—	38	—	2	—
1631—1640	42	—	11	—	39	—	8	—
1641—1650	46	—	7	—	46	—	»	—

De ældste af disse priser ere imidlertid for Frankriges vedkommende sandsynligvis byggede paa faa opgaver, og ere for Englands vedkommende efter de engelske statsøkonomers samstemmige dom egentlig utjenlige til sammenligning, da det engelske myntvæsen under Henrik den ottendes tid var i saa stor forvirring, at ingen med nogenlunde sikkerhed kan sige, hvor meget de dengang cirkulerende mynter i gjennemsnit vare værd. Mange engelske statsøkonomer have udtalt, at depreciationen af de ædle metaller (og den virkelige stigning af kornpriserne) først begyndte omkring 1570. Dette synes lidet troligt. thi i Frankrige var stigningen i priserne ikke alene paa korn, men paa andre gjenstande allerede dengang saa stærk, at den vakte almindelig opmærksomhed. Den berømte forfatter Jean Bodin omhandlede denne prisstigning i et værk, han udgav i 1568, og i hvilket han tidligere end nogen anden paapegede, at den maatte have sin aarsag i den stærke tilstrømning af ædle metaller fra Amerika. Levasseur, en af Frankriges mest anseede nulevende statsøkonomer, har i »Journal des Economistes« for mai 1856 beregnet prisen i Paris paa 1 setier af den bedste hvede for tiaarene

1520—1529	til	5,053	centigram fint sølv,
1530—1539	—	5,495	—
1540—1549	—	5,555	—
1550—1559	—	6,073	—
1560—1569	—	9,116	—

Digitized by Google

1570—1579	til	11.474	centigram fint sølv,
1580—1589	—	12,446	—
1590—1599	—	22,775	—
1600—1609	—	12,115	—
1610—1619	—	13,587	—
1620—1629	—	19,400	—

Om det nu end er uklart, baade hvor høi kornprisen var, førend tilstrømningen af ædle metaller fra Amerika begyndte at drive den i veiret, og naar denne prisstigning begyndte, saa ere alle enige om, at en stærk stigning fandt sted, især i tidsrummet 1560—1600. Stigningen synes i Frankrige at have vedvaret ligetil 1670. Efter Garniers tabel var hvedeprisen pr. setier i tiaaret 1541—1550 9 fr. 50 cent,

1561—1570	23 —	20	—
1660—1670	29 —	64	—

Stigningen var altsaa

mellem 1ste og 2det af disse tiaar	144	pct.
— 2det og 3die —	28	»
— 1ste og 3die —	210	»

I England angiver Newmarch stigningen fra tiaaret 1561—70 til 1640 at have været 200 pct. Thorold Rogers (History of Agriculture and Prices, I, side 180) siger, at hvedeprisen fra 1595—1636 steg 238 eller muligens kun 198 pct.

Helferich (Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaft 1858, side 501—502) antager det godtgjort, at kornpriserne i Tyskland steg 50 pct. fra 1510 til 1560 og 100 pct. fra 1560 til 1600, samt at stigningen ophørte omtrent ved denne tid.

I Holland har prisen været pr. muid (ɔ: 1¼ hektoliter) i nuværende hollandske gylden (1 fl. à 100 cent = 151 øre norsk mynt)

	Hvede	Rug	Byg	Havre	Gjennemsnit for de 3 sidste kornsorter
	fl. cent	fl. cent	fl. cent	fl. cent	fl. cent
1571—1580	5,50	4,17	3,21	1,54	2,91
1581—1590	6,78	4,27	3,33	1,79	3,13
1591—1600	7,82	5,68	4,18	2,32	4,06
1601—1610	7,20	4,32	3,40	1,95	3,22
1611—1620	6,47	4,56	3,58	2,12	3,42
1621—1630	8,88	6,73	4,87	2,86	4,82
1631—1640	10,19	7,28	6,35	3,30	5,64

I dette land ere altsaa hvedepriserne fra 1570—1640 stegne 85 pct., medens gjennemsnitsprisen paa de øvrige kornsorter steg 97 pct.

Digitized by Google

VIII.

I Tyskland fra aaret 1600, i England og Holland fra 1640, i Frankrige fra 1670 indtraadte der et stort omslag. Kornpriserne vare i lang tid stillestaaende eller endog i nedgang. Denne periode varede omtrent til midten af det 18de aarhundrede, nemlig til 1740—1760, forskjelligt i de forskjellige lande, i Holland endog til 1770.

Det samme viser sig at have været tilfældet med kornpriserne baade i Norge og i Danmark. Man maa selvfølgelig her tage tingen i det store. Kornpriserne have vistnok, som af den side 96 meddelte tabel sees, forandret sig temmelig stærkt fra det ene tiaar til det andet i begge riger. Det samme forhold viser sig ogsaa i pristabellerne for andre lande, og beroer da paa mere tilfældige og forbigaaende aarsager, saasom krigstilstande eller hyppigst paa forandringer i høstens udfald fra det ene tiaar til det andet. Overalt i verden viser det sig nemlig, at hele rækker af mere eller mindre gode aar kunne vexle med lignende perioder af mer eller mindre slette. Sætter man denne uafbrudte bølgebevægelse ud af betragtning, finder man, at kornpriserne have holdt sig paa jævnt niveau i Norge fra 1650—1760, i Danmark fra 1630—1780.

IX.

Ved sammenligningen mellem kornpriserne i Danmark og Norge i tidsrummet 1711—1800 vækker det opmærksomhed, at priserne i Norge, som for tiaaret 1711—1720 kun var 4 pct. høiere end de danske, i tidsrummet fra 1731—1780, beregnede tiaarligen, holdt sig fra 16 til 33 pct. over de danske, medens de i tidsrummet 1781—1800 kun stod 7 pct. over disse. Man fristes til at antage, at dette stod i forbindelse med handelslovgivningen, idet indførsel af kornvarer til det søndenfjeldske Norge fra andre lande end Danmark og Hertugdømmerne blev forbudt ved forordning af 16 septbr. 1735, hvilket forbud i tidsrummet efter 1780 blev midlertidig ophævet ved forordn. 8 aug. 1781 samt flere følgende forordninger og, forsaavidt indførselen foregik i indenlandske skibe, omsider endelig ophævet ved forordn. 6 juni 1788. At indførselsforbudet havde en saadan virkning, paastaaes af Martfeldt i hans skrift om kornhandelen og siges udtrykkeligt i præmisserne til sidstnævnte forordning. Det maa imidlertid bemærkes, at priserne i det søndenfjeldske Norge

Digitized by Google

allerede i tiaaret 1721—1730 vare 17 pct. høiere end de danske, fremdeles, at en sammenligning mellem periodens gjennemsnitspriser i Akershus og Trondhjems stifter i de aar, for hvilke sidstnævnte stifts kapitelstaxter ere fundne, ikke godtgjør, at forbudet mod indførsel til det Søndenfjeldske af korn fra fremmede lande har havt nogen synderlig indflydelse til at gjøre kornet dyrere i førstnævnte stift. Thi kornpriserne ere stegne stærkere i Trondhjem, hvorhen korn kunde indføres fra fremmede lande og i fremmede skibe, end i Akershus. Gjennemsnitspriserne af alle tre kornsorter vare nemlig:

	i Akershus stift		i Throndhjems stift
1721—1730	5 kr. 45 øre		5 kr. 53 øre
1751—1760	5 » 91 »	Aarene 1750—1759	5 » 90 »
1761—1770	6 » 11 »	1760—1770	7 » 03 »

Som vi senere skulle se, har forskjellen mellem kornpriserne i Akershus og Sjælland efter 1830 været ujævnførlig meget større end i tidsrummet 1735—1780.

Sammenligningen mellem kornpriserne i Akershus og Sjælland i tidsrummet 1780—1800 viser en mærkværdig ringe forskjel, nemlig kun 7 pct. Rugen var 13 pct., bygget 5 pct. og havren 1.3 pct. dyrere end i Sjælland. Dette forhold fremkalder tvivl, om ikke enten kapitelstaxten i Sjælland har været for høi eller kapitelstaxten i Akershus for lav. Det sidste er bevisligen ikke tilfældet. Stiftsdirektionen skulde, som det vil erindres, ifølge lovbogens 3—14—15 sætte kapitelstaxten efter kornets høieste pris i stiftsstaden i slutningen af november maaned, paa hvilken aarstid prisen vel i almindelighed har staaet lavest. Denne forskrift har stiftsdirektionen imidlertid i denne periode ikke holdt sig efterrettelig. Den har aabenbart sat kapitelstaxten efter et temmelig løst skjøn, hvilket navnlig fremgaar deraf, at kapitelstaxten paa rug for Akershus stift i de 8 aar fra og med 1782 til og med 1789 er uforandret 4 rdl. pr. tønde, medens rugens pris efter Sjællands kapitelstaxt i samme tidsrum svinger mellem 4 rdl. og 2 rdl. 64 skill. I Kristiania Intelligentssedler for 12 novbr. og 17 decbr. 1783 averteres rug tilsalgs i Drammen for 3 rdl. à 3 rdl. 72 sk. I 1787 begyndte dette blad at meddele først maanedlige, siden ugentlige kornpriser. Priserne noteredes:

Digitized by Google

	Rug				Byg				Havre			
	rdl.	sk.	à rdl.	sk.	rdl.	sk.	à rdl.	sk.	rdl.	sk.	à rdl.	sk.
1787, 21 novbr.	4	48	3	64	2	56	2	48	1	48	1	36
Kapitelstaxt 1787	4	«			2	»			1	48		
1788, 26 novbr.	4	«	3	72	3	»	»	»	1	72		
Kapitelstaxt 1788	4	«			2	»			1	48		
1789, 25 nobr.	4	48	4	24	3	»	2	72	2	»		
Kapitelstaxt 1789	4	»			2	3			1	72		

X.

Fra 1760 i Norge og 1780 i Danmark begyndte kornpriserne, som vi have seet, atter at stige. Dette var tilfældet i alle andre europæiske lande. Priserne vare i

Aar	England		Frankrige		Holland									
	pr. quarter hvede		pr. hektoliter hvede		pr. muid hvede		pr. muid rug		pr. muid byg		pr. muid havre		Gjennemsnit for de tre sidste kornsorter	
	sh.	pence	fr.	cent.	fl.	cent.	fl.	cent.	fl.	cent.	fl.	cent.	fl.	cent
1751—1760	38	-	16	39(?)	6	88	5	22	3	79	2	72	3	91
1761—1770	42	9	12	81	7	73	5	79	4	13	3	06	4	33
1771—1780	45	10	14	91	8	97	7	11	4	76	3	23	5	03
1781—1790	48	-	15	99	9	77	7	24	5	25	3	67	5	39
1791—1800	63	6	18	27(?)	12	19	9	02	5	92	4	27	6	40
1801—1810	83	1	19	95	12	71	9	09	6	43	3	74	6	43
1811—1820	87	6	24	61	13	05	9	23	6	22	4	19	6	55
1821—1830	59	5	22	39	6	71	4	65	3	35	2	35	3	45
1831—1840	56	10	19	87	7	41	5	26	3	88	2	43	3	86
1841—1850	53	4	19	74	8	83	6	27	4	73	2	89	4	63
1851—1860	54	7	22	11	11	27	7	75	5	77	3	92	5	81
1861—1870	50	-	21	49	10	64	7	55	5	95	4	44	5	98
1871—1875	54	8	23	79										
1876—1880	47	6	22	39										
1881—1885	40	1	19	50										
1886	31	-												
1887	32	6												

Disse priser have indtil midten af nærværende aarhundrede været stærkt paavirkede af handelslovgivningen og toldbeskatningen. Fra 1800 til 1816 ere de for Englands vedkommende angivne i banksedler, der vare uindløselige og deprecierede, for

Digitized by Google

en kort tid (1814) var denne depreciation endog 25 pct. af sedlernes værdi.

Stigningen varede efter de 10aarlige opgaver til 1820. Nøiagtigere taget varede den kun til 1817. I de fleste lande indtraadte der da et stort omslag, idet priserne faldt voldsomt. Sammenligner man gjennemsnitspriserne for tiaaret 1811—1820 med det paafølgende, er prisfaldet mindst i Frankrige. I England var det betydeligt (32 à 33 pct.). I Holland var det endnu større, nemlig henved 50 pct. Omtrent paa samme maade gik det med kornpriserne i de kornexporterende lande Østerrige, Ungarn, Preussen. I sidstnævnte land vare priserne pr. scheffel:

	Hvede		Rug		Byg		Havre		for de tre sidstnævnte kornsorter i gjennemsnit	
Aarene	sgr.	pf.	sgr.	pf.	sgr.	pf.	sgr.	pf.	sgr.	pf.
1816—1820	86	7	60	9	44	8	31	2	45	6
1821—1830	51	-	34	9	26	1	19	2	26	14

Hveden sank altsaa 41 pct., de øvrige kornsorter 42 pct. Grunden var, at produktionen af korn og poteter, efter at Europa havde havt fred i nogle aar, begyndte at tiltage stærkt, og meget stærkere end behovet. Dette var særdeles tunge tider for landmændene næsten overalt paa Europas fastland.

Paa samme maade gik det med kornpriserne i Danmark fra 1818. Nedgangen var overordentlig og fortsattes til 1824, da kapitelstaxten for Sjælland for en tønde rug ikke var fulde 4 kroner, for en td. byg 3 kroner 23 øre og for en td. havre 2 kroner à 2 kr. 52 øre. Her var ingen feil i kapitelstaxten. Den sattes i Danmark ifølge res. af 6 decbr. 1699 med en middelpris for det hele stift. De paa Kjøbenhavns børs noterede priser*) vare vistnok noget høiere, nemlig aldrig under 4 kroner for en tønde rug, men da det paa børsen solgte korn havde transportomkostninger og kjøbmandsgevinst at bære, maatte det jo ogsaa være dyrere end i gjennemsnit for stiftet. Paa enkelte steder lønnede det sig ikke at høste kornet, jordegodspriserne sank stærkt, og en mængde landmænd maatte gaa fra gaard og grund**).

For Danmarks vedkommende forværredes stillingen derved, at det ved Norges adskillelse havde tabt sin toldfrie afsætning

*) Disse kjender jeg kun fra en trykt grafisk fremstilling for aarene 1815—1864, som er mig velvilligen tilstillet af vor forenings medlem hr. grosserer Fleischer.

**) Danmarks statistik af Falbe-Hansen og Scharling II, 144—148.

Digitized by Google

til dette land. Det var i det norske marked endog stillet uheldigere end andre lande, da danske skibe indtil traktaten af 2 nov. 1826 vare uprivilegerede her i Norge og saaledes maatte betale told- og skibsafgifter med 50 pct. tillæg. Fra 1825 begyndte kornpriserne vel atter at stige i Danmark, men langsomt, og det var først efter 1850, det tiaarlige gjennemsnit af kornpriserne i Sjælland naaede op over gjennemsnittet for 1791—1800.

XI.

Som allerede bemærket, have vi ikke meddelt kornpriserne her i Norge i aarene 1801 til 1820 eller gjort noget forsøg paa at omberegne dem i vor nugjældende mynt. Det nytter ikke f. eks. at anføre, at kapitelstaxten i 1812 var paa 1 tønde rug 70 rd., 1 td. byg 46 rd. eller paa 1 td. havre 35 rd. d. c., aldenstund man slet ikke kan sige, hvad en daler dansk courant dengang var værd. At kornet især i krigsaarene 1807—1815 har været dyrt her i Norge, forstaar sig selv.

Et spørgsmaal bliver det da, hvorvidt kornpriserne her ere rammede af det samme stærke prisfald, som fandt sted i flere andre lande i aarene 1818—1820. Det maa naturligvis have været tilfældet, hvis man sammenligner de norske priser med krigsaarenes priser. Nogen sammenligning mellem priserne i aarene 1815—1817 og de paafølgende aar driste vi os ikke tilat anstille. Derimod kunne vi sammenligne Akershus kapitelstaxter for aarene 1791—1800 med taxterne for 1821—1830, og resultaterne bliver da, at de stode omtrent paa samme høide, idet prisen paa

rug	var falden fra	12 kr.	57 ø.	til	11 kr.	63 ø.	eller	7.5	pct.
byg	- stegen -	8 «	31 -	-	8 »	77 -	—	5.5	«
havre	- stegen -	5 «	16 -	-	5 »	33 -	—	3.3	«
gjennemsnittet for alle tre kornsorter	faldt	8 «	68 -	-	8 »	57 -	—	1.3	«

Dette prisforhold er høist mærkeligt, naar man sammenligner det med prisforholdene i Holland og fremfor alt i det land, hvorfra Akershus stift dengang væsentlig hentede sin forsyning med det korn, det ikke selv avlede, nemlig Danmark. Vi erindre at gjennemsnitsprisen for rug, byg og havre efter Sjællands kapitelstaxter vare for aarene

1791—1800 8 kroner 12 øre
1821—1830 5 — 03 -

altsaa stod over 38 pct. lavere i det sidste end i det første af

Digitized by Google

disse decennier. Naar vi nu desuden bemærke, at gjennemsnitsprisen for tiaaret 1821—1830 var 70 pct. høiere i Akershus end i Sjælland, saa kan man ikke undgaa at spørge sig selv, om dette virkelig kan have forholdt sig saaledes, eller om ikke enten kapitelstaxterne eller reduktionerne af de oprindelige noteringer til sølv ere upaalidelige. Den sidste tvivl kan ikke opkomme, forsaavidt angaar de danske kapitelstaxter efter 1827, da de fra dette aar af sattes i sølv, og den har heller ikke for aarene 1821—1826 nogen stor betydning, da seddelcoursen i dette tidsrum i Danmark kun svingede mellem 210 og 260 (Bergsøes statistik II, 680). For Norges vedkommende har tvivlen desto større betydning, da courserne her i landet undergik langt stærkere forandringer. For aaret 1822 var middelcoursen 200½ pct., det vil sige, at hver af de papirdalere, i hvilke kapitelstaxten fastsattes, ikke var værd fulde 60 skilling i sølv. I 1825 var middelcoursen derimod 111½ pct. og papirdaleren altsaa værd 107½ skilling sølv. Det er imidlertid slet ikke sagt, at fluktuationen i seddelværdien, saaledes som denne viser sig i børseoursen paa fremmed valuta, har tilsvarende indvirkning paa varepriserne, navnlig paa priserne paa havre, med hvilken kornsort landet væsentlig forsyner sig selv. Paa saa store importartikler, som rug og byg allerede dengang vare, er det dog overmaade sandsynligt, at børscourserne have havt afgjørende indflydelse ikke blot paa grossist-, men ogsaa paa detailsalgspriserne først i byerne og dernæst tillige i landdistrikterne. Her opstaar dog en ny tvivl. I tider da aarets middelkurs, som tilfældet var hos os i aarene 1822—1825, svingede mellem 200 og 111 pct. samt maximums- og minimumskurserne endog mellem 220 pct. og pari, har coursen selvfølgelig staaet meget forskjelligt ogsaa i de forskjellige maaneder af samme aar. Det er derfor slet ikke sagt, at man kommer til et rigtigt resultat ved at reducere de nominelle kornpriser til sølv efter aarets middelcours. Rimeligvis faar man derved noget for høie myntpriser paa kornet; thi formodentlig har kursen staaet høiest paa de aarstider, da landet indførte mest korn. Det tør derfor vel antages, at kornpriserne beregnede i sølvspecier i virkeligheden have været noget lavere end de paa tabellen angivne.

Spørgsmaalet om, hvilken tillid man kan fæste til vore kapitelstaxter, kræver en nærmere redegjørelse for hvert enkelt aar. Vi meddele derfor i efterfølgende tabel for hvert af de

Digitized by Google

omhandlede ti aar, dets nominelle kapiteltaxt for Akershus reduceret først til sølvspecies efter aarets middelcours, dernæst til kroner, samt gjennemsnittet af Sjællands kapitelstaxter for rug, byg og havre efter Scharlings reduktion (side 440) og derefter beregnede i kroner samt endelig differentsen mellem gjennemsnittene for Akershus og Sjælland udtrykt først i øre, saa i procenter. (Se tabellen side 106).

Denne sammenstilling er ingenlunde egnet til at fjerne formodningen om, at der i opgaverne maa være væsentlige feil. Navnlig skal det meget til at tro, at gjennemsnitsprisen paa de tre kornsorter har været i 1825 111 pct. dyrere, i 1826 7 pct. billigere og igjen i 1827 169 pct. dyrere end i Danmark. Feilen stikker imidlertid nok her i den sjællandske kapitelstaxt for 1826. Ved en sammenligning med de paa Kjøbenhavns børs noterede priser synes kapitelstaxten for dette aar at maatte være meget for høi.

Det bedste middel til at kontrollere kapitelstaxten for Akershus stift er selvfølgelig en sammenligning med kapitelstaxterne for de to øvrige stifter her i landet, som optoge priserne baade paa rug, byg og havre, nemlig Bergen og Throndhjem. De findes i Schmidts lovsamling, bind 4, anhanget. (Se tabellerne side 107 og 108).

Decenniets gjennemsnitspriser for alle tre kornarter vare herefter:

i Sjællands stift . .	5	kroner	03 øre
i Bergens stift . .	7	—	76 -
i Akershus stift . .	8	—	57 -
i Trondhjems stift .	9	—	39 -

De vare altsaa 54.5 pct. høiere i Bergens stift end i Sjælland, 10.6 pct. høiere i Akershus end i Bergen og 9.3 pct høiere i Trondhjem end i Akershus. Dette forhold mellem priserne i i de norske stifter er ikke i sig selv urimeligt. Bergens by var sikkerlig det sted i riget, hvor kornhandelen dengang var bedst organiseret. Bergen hentede sit korn hjem i egne skibe, medens tilførselen til østlandet foregik hovedsagelig i danske fartøier. Priserne i Bergens by havde paa grund af stiftets indre kommunikationsforhold vistnok større indflydelse paa priserne i stiftets landdistrikter end priserne i Kristiania og Trondhjem havde paa de da derhen hørende landdistrikters priser. Priserne i Bergens stift vare tvende aar, nemlig 1823 og 1828 lidt høiere end priserne i Akerhus. Aarsagerne hertil se

Digitized by Google

Kapitelstaxter for Akershus stift

Aar	Middelkurs	Rug: Oprindelig notering	Rug: Reduceret til sølv	Rug: Reduceret til	Byg: Oprindelig notering	Byg: Reduceret til sølv	Byg: Reduceret til	Havre: Oprindelig notering	Havre: Reduceret til sølv	Havre: Reduceret til	Gjennemsnit for alle tre kornsorter: af den oprindelige notering	Gjennemsnit: Reduceret til sølv	Gjennemsnit: Reduceret til	Kapitelstaxen for Sjælland i gjennemsnit for rug, byg og havre, reduceret til	Forskjellen mellem gjennemsnittene for Akershus og Sjælland	
	pct.	spd sk.	spd. sk.	kr. øre	spd. sk.	spd. sk.	kr. øre	spd sk.	spd. sk.	kr. øre	spd. sk.	spd. sk.	kr. øre	kr. øre	kr. øre	i pct.
1821	175	4 93	2 87	10,90	3 57	1 119	7,97	2 8	1 22	4,73	3 53	1 116	7,89	3,65	+ 4,24	+ 116
1822	200½	4 118	2 58	9,93	4 81	2 40	9,33	2 22	1 11	4,37	3 114	1 116	7,89	4,13	+ 3,76	+ 103
1823	166½	4 71	2 91	11,03	3 41	2 1	8,03	2 7	1 28	4,93	3 39	2 1	8,03	3,27	+ 4,76	+ 146
1824	146½	3 79	2 60	10,00	3 22	2 21	8,70	1 89	1 23	4,77	2 103	1 114	7,80	3,25	+ 4,55	+ 140
1825	111½	3 22	2 103	11,43	2 46	2 17	8,57	1 79	1 59	5,97	2 49	2 20	8,67	4,10	+ 4,57	+ 111
1826	129½	3 45	2 80	10,67	2 69	1 119	7,97	1 104	1 53	5,77	2 72	2 4	8,13	8,72	÷ 0,59	÷ 7
1827	135½	5 11	3 90	15,00	3 104	2 110	11,67	2 75	1 112	7,73	3 104	2 102	11,40	4,25	+ 7,20	+ 169
1828	137	3 115	2 107	11,90	2 101	2 9	8,30	1 96	1 38	5,27	2 104	2 11	8,37	5,71	+ 2,66	+ 47
1829	135½	4 48	3 29	12,97	2 112	2 20	8,67	1 93	1 33	5,10	3 4	2 29	8,97	5,59	+ 3,38	+ 60
1830	135½	4 42	3 25	12,83	2 98	2 10	8,33	1 75	1 24	4,80	2 112	2 20	8,67	6,89	+ 1,78	+ 26

Digitized by Google

Kapitelstaxter for Bergens Stift

Aar	Rug					Byg					Havre					Gjennemsnit for alle tre kornsorter	Gjennemsnit for Akershus stift	Forskjellen mellem disse Gjennemsnit	
	Oprindelig Notering		Reduceret			Oprindelig Notering		Reduceret			Oprindelig notering		Reduceret						
			til Sølv		til			til Sølv		til			til sølv		til				
	spd.	sk.	spd.	sk.	kr. øre	spd.	sk.	spd.	sk.	kr. øre	spd.	sk.	spd.	sk.	kr. øre	kr. ore	kr. øre	kr. øre	i pct.
1821	3	90	2	17	8,57	3	50	1	114	7,80	2	»	1	16	4,53	6,97	7,89	+0,92	+11
1822	4	18	2	8	8,27	3	65	1	91	7,03	2	30	1	15	4,50	6,60	7,89	+1,29	+12
1823	4	63	2	86	10,87	3	75	2	21	8,70	2	40	1	54	5,80	8,46	8,03	÷0,43	÷ 5
1824	3	77	2	58	9,93	2	77	1	97	7,23	1	77	1	14	4,47	7,21	7,80	+0,59	+ 8
1825	2	29	2	19	8,63	2	10	1	104	7,47	1	50	1	32	5,07	7,06	8,67	+1,61	+23
1826	2	79	2	6	8,20	2	10	1	73	6,43	1	43	1	6	4,20	6,28	8,13	+1,85	+28
1827	4	23	3	11	12,37	3	23	2	42	9,40	1	109	1	49	5,63	9,13	11,40	+2,27	+25
1828	4	9	2	117	11,90	3	1	2	23	8,77	1	104	1	43	5,43	8,70	8,37	÷0,33	÷ 4
1829	3	118	2	113	11,77	3	2	2	27	8,90	1	99	1	42	5,40	8,69	8,97	+0,28	+ 3
1830	3	109	2	106	11,53	2	105	2	15	8,50	1	105	1	46	5,53	8,52	8,67	+0,15	+ 2

Digitized by Google

Kapitelstaxter for Trondhjems stift

Aar	Bedste rug: Oprindelig notering		Bedste rug: Reduceret til sølv		Bedste rug: Reduceret til	Sæde-byg: Oprindelig notering		Sæde-byg: Reduceret til sølv		Sæde-byg: Reduceret til	Sæde-havre: Oprindelig notering		Sæde-havre: Reduceret til sølv		Sæde-havre: Reduceret til	Gjennemsnit for alle tre kornsorter	Gjennemsnit for Akershus stift	Forskjellen mellem disse Gjennemsnit	
	spd.	sk.	spd.	sk.	kr. øre	spd.	sk.	spd.	sk.	kr. øre	spd.	sk.	spd.	sk.	kr. øre	kr. øre	kr. øre	kr. øre	i pct.
1821	5	53	3	19	12,63	4	25	2	48	9,60	2	105	1	77	6,57	9,60	7,89	÷1,71	÷22
1822	5	65	2	92	11,07	3	119	1	119	7,97	2	50	1	34	5,13	8,06	7,89	÷0,17	÷2
1823	5	71	3	43	13,43	4	16	2	58	10,93	2	72	1	67	6,23	10,20	8,03	÷2,17	÷27
1824	3	117	2	77	10,90	3	32	2	37	9,23	2	18	1	56	5,87	8,66	7,80	÷0,86	÷11
1825	3	55	3	12	12,40	2	94	2	50	9,67	1	91	1	70	6,33	9,46	8,67	÷0,79	÷9
1826	3	53	2	80	10,67	2	103	2	25	8,83	1	104	1	53	5,77	8,42	8,13	÷0,29	÷4
1827	4	101	3	68	14,27	3	60	2	69	10,30	1	117	1	55	5,83	10,13	11,40	+1,27	+12
1828	4	56	3	31	13,03	3	72	2	75	10,50	2	8	1	61	6,03	9,85	8,37	÷1,48	÷18
1829	4	65	3	42	13,40	3	57	2	67	10,23	2	3	1	59	5,97	9,86	8,97	÷0,89	÷10
1830	4	57	3	36	13,20	3	38	2	54	9,80	2	»	1	57	5,90	9,63	8,67	÷0,96	÷11

Digitized by Google

vi os ikke istand til at oplyse. Derimod har man i et foredrag fra finantsdepartementet af 11. novbr. 1826 om høstens udfald i dette aar, forklaring om grunden til, at priserne dette aar mod sædvane vare høiere Akershus end i Trondhjems stift. Der siges nemlig, at høsten havde været middelmaadig i Akershus og i Smaalenene samt i Kristianssands stift endog slet, medens den var god i Bergens og Trondhjems stifter.

At priserne efter alle de tre norske stifters kapitelstaxter var saameget høiere end i Sjælland, efterlader ingen tvivl om, at kornpriserne ikke kunne være faldne saameget i Norge som i de fleste andre nord- og mellemeuropæiske lande. Omtrent det samme synes at have været tilfældet i Finland. Gjennemsnitspriserne for de tre kornsorter, Rug, byg og havre vare pr. finsk tønde (1,6489 hektoliter) i finske mark (1 mark = 100 penni = 71 øre))

Tiaaret	1801—1810	=	10	mark	62	penni,
—	1811—1820	=	17	—	42	—
—	1821—1830	=	14	—	93	—
—	1831—1840	=	14	—	35	—
—	1841—1850	=	13	—	26	—
—	1851—1860	=	15	—	84	—
—	1861—1870	=	17	—	17	—

XII.

Det samme forhold mellem kornpriserne i Norge og i Danmark vedblev i det store taget ogsaa efter 1830 lige ned til 1870, dog saaledes, at forskjellen mellem dem stadigt aftog. Ligeledes er prisforskjellen mellem Bergens, Kristiania og Trondhjems stifter aftagen. Til oplysning herom skulle vi side 110 meddele en tabel over stifternes gjennemsnitspriser pr. tønde indtil 1870 samt for femaaret 1881—1885.

Hvorledes skal nu den i aarene 1821—1870 herskende store forskjel paa kornpriserne i Sjælland og Norge, særligen det nærliggende Akershus stift kunne forklares? Det er jo en høist mærkværdig ting, at kornpriserne i Akershus i 1841—1850 vare 63 pct. og endnu i 1851—1860 40 pct. høiere end i Sjælland. Virkningen deraf maa i de fleste økonomiske forhold sandsynligvis have været meget stor. I hine tider kostede det kanske ikke to trediedele at leve i Danmark mod at leve i Norge.

Digitized by Google

	1831—1840	1841—1850	1851—1860	1861—1870	1881—1885
	kr. øre	kr. øre	kr. øre	kr. øre	kr. øre
Rug:					
Bergen	13,67	15,23	16,33	16,80	15,94
Akershus	15,01	16,20	20,66	18,70	16,83
Trondhjem	14,69	16,27	17,83	17,97	16,60
Byg:					
Bergen	10,71	12,43	13,87	13,73	14,76
Akershus	10,85	11,80	13,65	13,96	12,49
Trondhjem	11,70	12,17	14,03	14,63	11,18
Havre:					
Bergen	5,92	7,48	8,53	8,53	8,05
Akershus	6,44	6,65	7,86	8,05	7,69
Trondhjem	7,94	7,47	8,73	8,90	8,10
Gjennemsnit for alle tre kornsorter:					
Bergen	10,10	11,71	12,91	13,02	12,92
Akershus	10,77	11,55	15,06	13,57	12,30
Trondhjem	11,44	11,97	13,53	13,84	11,96
Sjælland	6,03	7,09	10,03	10,44	10,31
Naar gjennemsnitsprisen for Sjælland sættes lig 100 bliver gjennemsnittet for:					
Bergen	166	165	129	124	125
Akershus	179	163	140	130	119
Trondhjem	189	169	138	132	116

For nogen del hidrører den heromhandlede prisforskjel fra korntolden i Norge. Denne udgjorde nemlig fra

	1818—1821	1821—1827	1827—1851	1851—1860	1869
for 1 td. rug	1 kr. 50 øre	1 kr. 20 øre	1 kr. 50 øre	80 øre.	20 øre.
— 1 — byg		1 kr.		$53^1/_3$ «	20 —

Desuden maa det her gjenkaldes i erindringen, at den hovedsagelige import af korn til Akershus stift i aarene 1820 og lang tid derefter foregik i danske skibe, og at disse lige til traktaten af 2. novbr. 1826 vare upriviligerede her i Norge og følgelig maatte betale told- og skibsafgifterne med

Digitized by Google

50 pct.s tillæg. Dette bidrog vistnok adskilligt til at holde kornpriserne høiere i Akershus end i Bergens stift.

Imidlertid var prisforskjellen mellem Sjælland og Akershus ikke begrundet alene heri. Den yderligere aarsag finder man ved at erindre, at kapitelstaxten er et gjennemsnit af priserne i alle stiftets byer og distrikter. De paa Kjøbenhavns børs noterede kornpriser maatte følgelig, som før paapeget, være høiere end Sjællands kapitelstaxt. I Akershus stift maatte derimod priserne paa rug og byg omvendt blive høiere i landdistrikterne end i kjøbstæderne, og i de fjernere distrikter endog meget høiere; thi transportomkostningerne vare især i ældre tider meget svære, og det udenlandske gjennem kjøbstæderne indførte korn gik ofte gjennem flere hænder, inden det naaede konsumenten. Rigtigheden af disse betragtninger bekræftes af kjendsgjerningerne.

Man har, som før oplyst, opgaver over de paa Kjøbenhavns børs noterede kornpriser saa langt tilbage som til 1815. I beretningen om Norges økonomiske tilstand i femaaret 1831—1835, side 9—10 haves der mægleropgaver over priserne paa rug og byg i Kristiania, hvilke opgaver dog sætte priserne i temmelig runde tal. I den femaarsberetningen for 1836—1840 ledsagende tabel K findes der lignende opgaver, hvis nøiagtighed der ikke er-grund til at betvivle. Sammenstilles nu disse opgaver, viser det sig, at priserne vare

	1 td. rug			1 td. byg		
	Kjøbenhavn	Kristiania	Differents	Kjøbenhavn	Kristiania	Differents
	kr. øre	kr. øre		kr. øre	kr. øre	
1831	12,17	16,18	33 pct.	8,67	11,76	36 pct.
1832	10,33	12,09	17 —	7,48	8,63	15 —
1833	7,00	10,83	55 —	4,17	6,62	59 —
1834	7,24	10,00	38 —	5,32	6,50	22 —
1835	8,16	11,23	38 —	6,24	8,42	35 —
1836	8,42	11,10	32 —	7,16	8,98	25 —
1837	8,88	11,48	29 —	6,66	9,55	43 —
1838	10,25	12,54	22 —	7,56	9,85	30 —
1839	9,25	12,32	33 —	7,92	10,18	29 —
1840	8,75	12,71	45 —	6,08	9,88	63 —
Gjennemsnit	9,05	12,05	33 pct.	6,73	9,04	34 pct.

Forskjellen mellem Kjøbenhavns og Kristiania gjennemsnitspriser for hele tiaaret, 33 pct. for rug, 34 pct. for byg,

Digitized by Google

er ikke større end nødvendig til at dække fragt, told og kjøbmandsfortjeneste.

Angaaende forskjellen mellem priserne i Kristiania og i Akershus stifts opland finder man oplysninger i den femaarsberetningen for 1836—1840 ledsagende tabel I. De i papirspeciedalere angivne priser vare i 1836:

	Kristiania	Hedemarken	Østerdalen	Gudbrandsdalen	Valders
for 1 td. rug	3 spd. 13 sk.	4 spd. 15 sk.	4 spd. 73 sk.	4 spd. 30 sk.	4 spd. 12 sk.
1 — byg	2 — 62 —	3 — 30 —	3 — 60 —	3 — 44 —	3 — 72 —

XIII.

Efter disse undersøgelser om troværdigheden af kapitelstaxterne efter 1820 vende vi os igjen til kornprisernes bevægelse, navnlig for det senere tidsrum. Som den side 93 meddelte tabel viser, ere kapitelstaxterne for Akershus (eller efter 1863 Kristiania) stift stegne til og med tiaaret 1851—1860, da gjennemsnitsprisen for alle tre kornarter var 14 kr. 6 øre. Hvis korntolden ikke var bleven nedsat, eller hvis ikke Hamar stift ved loven af 22. juni 1863 var blevet udsondret fra Kristiania stift, vilde stigningen være vedbleven indtil femaaret 1871—1875, da gjennemsnitsprisen var 14 kr. 4 øre eller næsten den samme som for det udelte Akershus stift under de høiere toldsatser*). Sit maximum for enkelt aar naaede kornpriserne i Kristiania stift i 1868. Priserne holdt sig derefter i nogen tid omtrent ved samme høide. I Kristiania stift var gjennemsnitsprisen for rug, byg og havre i femaaret 1876—1880 13 kr. 17 øre pr. tønde. I det følgende femaar faldt den til 12 kr. 33 øre, men faldet var altsaa dog kun 6.3 pct. I 1881 var gjennemsnitsprisen endog noget høiere end for aarene 1876—1880. I 1882 stod den lidt lavere. Senere er den sunken stærkt.

Omtrent paa samme maade er det gaaet med kornpriserne i andre lande. Til oplysning herom meddele vi omstaaende tabel, indeholdende de aarlige priser for hvede, rug, byg og havre efter Bergens stifts kapitelstaxter, Hamburgs børsnoteringer, gjennemsnitsopgaver for 165 stæder i Preussen, hentet

*) Kapitelstaxterne for Hamar og Kristiania stifter burde egentlig være slaaede sammen, saaledes at der kunde blive enhed i de ældre og yngre kapitelstaxters territoriale omraade. Dette arbeide har dog været anseet overflødigt for nærværende afhandling, hvis resultater alligevel blot kunne gjøre fordring paa approximativ nøiagtighed.

Digitized by Google

fra den officielle preussiske statistik, samt opgaver for Nordamerika hentede fra det før nævnte østerrigske »Statistische Monatsschrift« for 1888, endelig priserne paa rug, byg og havre efter kapitelstaxterne for Kristiania og Sjællands stifter. De tyske priser ere opgivne pr. 100 kilogram i tyske Reichsmark. At finde noget forholdstal mellem vægt og maal, der skulde kunne passe for alle de tyske, danske og norske markeder, har været forsøgt, men ikke vist sig muligt. (Se tabell. 114—15.)

Sætter man gjennemsnitsprisen for femaaret 1876—1880 lig 100, saa bliver herefter gjennemsnitsprisen i

	Kristiania stift	Bergens stift	Sjællands stift	Hamburg	Preussen	Nord-amerika
for femaaret						
1881—1885	94	100	91	89	94	97
aaret 1886	78	84	69	70	82	
1887	70	74	75			

XIV.

De anstillede undersøgelser godtgjøre vistnok, at de benyttede opgaver, især fra ældre tider, ikke kunne betragtes som paalidelige vidnesbyrd om de virkelige kornpriser i hvert enkelt aar, men at de dog indeholde tilstrækkelige oplysninger om, hvorledes kornpriserne i det store taget have bevæget sig hos os. Det mest afgjørende bevis for rigtigheden af denne mening ligger i, at de fremkomne resultater stemme nogenlunde overens med de oplysninger, man har om kornprisernes bevægelser i andre nord- og mellemeuropæiske lande.

Som resultater kunne vi fastholde, at kornpriserne her i Norge:

steg stærkt fra 1520 til 1650, nemlig i gjennemsnit for byg og havre over 100 pct.,

holdt sig omtrent uforandrede fra 1650 til 1760,

steg omtrent 30 pct. fra 1760 til 1780 og holdt sig uforandrede paa dette standpunkt til aarhundredets ende,

vare høie i første femtedel af det nittende aarhundrede,

faldt noget omkring 1820, men ikke saameget som i de fleste andre lande,

Digitized by Google

Aar	Kristiania stifts kapitelstaxter				Bergens stifts kapitelstaxter					Sjællands stifts kapitelstaxter			
	Rug td.	Byg td.	Havre td.	Gjennemsnit for alle tre kornarter	Hvede td.	Rug td.	Byg td.	Havre td.	Gjennemsnit for alle tre kornarter	Rug td.	Byg td.	Havre td.	Gjennemsnit for alle tre kornarter
	kr. øre	kr. øre	kr. øre	kr. øre	kr. øre	kr. øre	kr, øre	kr. øre	kr. øre	kr. øre	kr. øre	kr. øre	kr. øre
Gjennemsnit for 1876—1880	17,42	13,53	8,55	13,17	23,15	15,07	14,87	8,21	15,32	13,24	12,51	8,33	11,36
1881	18,53	13,90	8,27	13,57	21,89	18,04	15,46	8,21	15,90	15,25	12,30	8,88	12,14
1882	17,93	13,19	8,13	13,08	22,45	17,54	15,36	8,26	15,90	11,09	10,54	7,53	9,72
1883	16,57	12,08	7,31	11,99	22,45	15,37	14,53	8,10	15,11	11,33	11,26	8,00	10,20
1884	16,12	11,95	7,35	11,81	21,78	14,85	14,44	7,94	14,75	12,91	12,12	8,40	11,14
1885	15,00	11,35	7,38	11,24	20,90	13,41	14,00	7,76	14,02	9,28	9,62	7,09	8,66
1881—1885	16,83	12,49	7,68	12,33	21,90	15,84	14,76	8,65	15,29	11,97	11,17	7,98	10,37
1886	13,43	10,41	6,96	10,27	18,49	12,33	13,15	7,25	12,81	8,53	8,91	6,21	7,88
1887	12,00	9,26	6,31	9,19	16,67	11,18	12,08	6,25	11,66	9,49	9,20	6,78	8,49

Digitized by Google

Aar	Hamburgs kornpriser					Kornpriserne i Preussen					Kornpriserne i Nordamerika				
	Hvede 100 kg.	Rug 100 kg.	Byg 100 kg.	Havre 100 kg.	Gjennemsnit for alle fire kornarter	Hvede 100 kg.	Rug 100 kg.	Byg 100 kg.	Havre 100 kg.	Gjennemsnit for alle fire kornarter	Hvede bushel	Rug bushel	Byg bushel	Havre bushel	Gjennemsnit for alle fire kornarter
	rm. pf.	rm. pf.	rm. pf.	rm. pf.	rm. pf.	rm. pf.	rm. pf.	rm. pf.	rm. pf.	rm. pf.	cent	cent	cent	cent	cent
Gjennemsnit for 1876—1880	22,02	16,42	20,74	15,53	18,68	20,14	16,62	16,20	15,24	17,05	99.1	63.9	62.8	31.6	64.4
1881	22,21	19,76	20,89	15,75	19,65	22,00	20,20	16,60	15,90	18,68	119.3	73.3	82.3	46.4	80.3
1882	20,43	16,07	19,90	15,52	17,98	20,80	16,10	15,40	14,60	16,73	88.2	61.5	62.9	37.5	62.5
1883	18,66	14,48	17,37	13,74	16,06	18,50	14,70	14,60	13,70	15,38	91.0	58.0	58.0	32.7	60.1
1884	16,78	13,97	16,13	13,74	15,16	17,30	14,70	14,90	14,40	15,33	64.5	52.0	49.0	28.0	48.4
1885	15,33	12,21	14,29	13,79	13,91	16,20	14,30	14,30	14,30	14,78	77.1	58.0	56.0	29.0	55.0
1881—1885	18,68	15,30	17,72	14,51	16,55	18,96	16,00	15,16	14,58	16,18	88.0	64.5	61.8	34.7	62.3
1886	15,06	11,05	15,67	13,06	13,68	15,70	13,40	13,50	13,30	13,98					

Digitized by Google

begyndte at stige efter 1825 og holdt sig nogenlunde uforandrede i aarene 1830—1850, nemlig omtrent 34 pct. høiere end i det 18de aarhundredes sidste femtedel,

steg fra 1850 til 1875 med noget over 25 pct.,

faldt fra 1876 og især stærkt efter 1882, saaledes at gjennemsnitsprisen for aarene 1886 og 1887 er 44 pct. lavere end priserne for femaaret 1871—1875, 19 pct. lavere end for tiaaret 1841—1850 og kun 13 pct. høiere end for tiaaret 1821—1830.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google